

ЎЗБЕК ТИЛИНИНГ ИЗОҲЛИ ЛУҒАТИ

80 000 дан ортиқ сўз ва сўз бирикмаси

ТАҲРИР ҲАЙЪАТИ:

Э. БЕГМАТОВ, А. МАДВАЛИЕВ, Н. МАҲКАМОВ, Т. МИРЗАЕВ (раҳбар),
Н. ТҶҲЛИЕВ, Э. УМАРОВ, Д. ХУДОЙБЕРГАНОВА, А. ҲОЖИЕВ

А. Мадвалиев таҳрири остида

Луғат ҳозирги ўзбек адабий тилида кенг истеъмолда бўлган 80 мингдан ортиқ сўз ва сўз бирикмаларини, фан, техника, санъат ва маданият соҳаларига оид терминларни, бир неча шевада қўлланадиган сўзларни, баъзи тарихий ва эскирган атамаларни ўз ичига олади. Луғатда берилган сўзларнинг амалда қўлланиши XX аср ўзбек адабиёти ва матбуотидан олинган мисоллар билан далилланган. Луғат ўзбек тилшунослиги ва туркийшунослик бўйича мутахассислар, таржимонлар, оммавий ахборот воситалари ходимлари, олий таълим муассасаларининг ўқитувчилари ва талабалари, шунингдек, кенг ўқувчилар оммаси учун мўлжалланган.

“Ўзбекистон миллий энциклопедияси”

Давлат илмий нашриёти

Тошкент

Эслатма: Ушбу китобдан фақатгина шахсий мутолаа, танишиб чиқиш мақсадида фойдаланиш мумкин. Тижорий мақсадларда фойдаланиш (сотиш, кўпайтириш, тарқатиш) қонунан тақиқланади.

ХАБАР [*а. خبر* – дарак; ахборот, маълумот; овоза; кесим (*тлш.*)] 1 Бирор кимса, нарса ёки ҳодиса ҳақидаги ахборот, дарак, билдириш. *Муҳаммад Аргуннинг хабарига кўра, душманнинг катта қўшини Рафқондан ўтиб, Конибодом сари келаётган эди. Мирмуҳсин, Меъмор. Ойлар ўтди ва йиллар ўтди, Лекин сендан бўлмади хабар. Р. Парфи. Онаси, эртага барвақт боққа кўчишга тўғри келгани учун, тезроқ ётиб тинчиш кераклигини айтди. Гулнор бу хабарни жуда совуқ қариши олди. Ойбек, Танланган асарлар.*

2 Янгилик. - *Мулла Абдишукур, - Мирзакаримбой меҳмонлардан бирига мурожаат қилди, — оламда нима хабарлар бор, гапирсангиз-чи. Ойбек, Танланган асарлар.*

3 Кундалик матбуот, радио ва телевидение воситасида олинган ахборот, маълумот; мақола. *Кечалари ухламай радио қарнайига қулоқ тутиб, олис фронтда бўлаётган хабарларни эшитарди. С. Аҳмад, Уфқ, Республиканинг етакчи газетасида хабар чоп эттиришга ҳар қандай журналист ҳам муяссар бўлавермайди. Ф. Мусажонов, Ҳиммат.*

Ёмон (*ёки совуқ, хунук, шум, қора*) хабар Нохуш, қўрқинчли, даҳшатли воқеа-ҳодиса ҳақидаги маълумот, дарак. *Ёмон хабарнинг қаноти енгил бўлади. Ж. Абдуллахонов, Орият. Бу совуқ хабар халқни бир чайқатди. С. Аҳмад, Уфқ. Кеча Андихондан хунук хабар келди: Рўзиохуннинг кенжасини чавақлаб кетишибди. К. Яшин, Ҳамза. У бир марта шундай шум хабарнинг дардини тортган. С. Аҳмад, Уфқ. Айниқса, дадамнинг кейинги хатларидаги қора хабар билан.. дунё кўзимга торайди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

Хабар бермоқ Хабардор қилмоқ; билдирмоқ. *Хизматчилар ҳожидўппи кийган бу дарвиш ҳақида бойга хабар бердилар. У. Исмоилов, Сайланма. Хабар олмоқ* Бирор кимса, нарса ёки ҳодиса ҳақидаги маълумотга ўз кўзи билан кўриб эга бўлмоқ; келиб кўрмоқ. *Нусратбек бўш вақти бўлганида, гоҳ кечаси, гоҳ кундузи бирров холасиникига келиб, ўғлидан хабар олиб кетади. С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди. Мен нариги хоналардан бир хабар олай, шогирдлар нима қилаётган экан, кўздан кечириб кўяй. Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлақати. Хабар топмоқ* Муайян воқеа-ҳодиса ҳақидаги ахборотни эшитмоқ, билиб олмоқ. *Умар полвон бундан хабар топиб, отасидан қолган бир парча ерларини сотиб бўлса ҳам, укасини Тозагулга уйлантирмоқчи эди. К. Яшин, Ҳамза. Бу воқеадан хабар топган ойиси уни [Хуршидни] қаттиқ жеркиганича.. бўш стулга ўтқазарди. Н. Аминов, Қаҳқаҳа. Хабар бор 1)* хабардор, воқиф. *Завқийнинг ҳам кейинги пайтларда табибнинг оиласи четга суриб қўйилганидан хабари бор эди. К. Яшин, Ҳамза; 2)* бирор иш ёки ҳунарни биладиган. *Тикувчиликдан хабари бор қиз. Хабар ийўқ* Бирор нарса ҳақидаги маълумотни билмайдиган; беҳабар. *Дилдорнинг бу гапдан хабари йўқ. С. Аҳмад, Уфқ. -Ботир ака, ўлимдан хабарим бор, бу гапдан хабарим йўқ, — деди қизариб Низомиддинов. С. Аҳмад, Ҳукм. Ҳолидан хабар олмоқ* Бемор, кекса, ёрдамга муҳтож кимсаларни бориб кўрмоқ; ёрдам бермоқ. *Ўзи эмасми, онамнинг ҳолидан хабар олиб турунг, сизга ишонаман, деб илтимос қилган.. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. Дадамга та-*

ҳорат суви берадиган, эрта-кеч ҳолидан хабар оладиган бир муъмин-маъқул заифа топилса, яхши бўларди. Ойбек, Танланган асарлар.

ХАБАРДОР [а. + ф. خبردار — маълум хабарга эга, биладиган, хабар берилган] 1 Хабари бор, ахборотга эга. Унинг [Мусанинг] назарида, гўё Зиёдбек ҳамма гаплардан хабардор. Н. Фозилов, Дийдор.

Хабардор бўлмоқ 1) воқиф бўлмоқ, хабар топмоқ, эшитмоқ; билмоқ. *Шов-шув кўтарма! Даданг хабардор бўлиб қолса, яхши бўлмайди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Мулла Фазлидиннинг юраги така-пука бўлиб кетди. Наҳотки бу бек нўлат сандиқдаги суратдан хабардор бўлса?! П. Қодиров, Юлдузли тунлар;* 2) кузатиб турмоқ, назорат қилмоқ. *Олияхоннинг ота-онаси.. қизларидан хабардор бўлиб туриш учун уларни ўз уйларига кўчириб келдилар. «Муштум».* **Хабардор қилмоқ** Маълум қилмоқ, билдирмоқ. *Охири ўйлаб-ўйлаб, бу гаплардан сизни хабардор қилишга аҳд қилдим. С. Аҳмад. Уфқ. Бошлиққа телефон қилишдан мақсад маслаҳат сўраш эмас, балки чархпалак ўйинининг бошланганидан хабардор қилиш. «Ёшлик».*

2 сфт. Бирор соҳа бўйича муайян маълумотга эга, шу соҳани биладиган; омилкор. *Кафиллик берсам-бермасам, дипломатия ишларидан хабардор бошиқа одамимиз йўқ. Т. Малик, Қалдирғоч. Бу қиз [Хонзода] меъморлик санъатидан ҳам хабардор экан.. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.*

ХАБАРКАШ [а. + ф. خبركاش — хабар, гап ташувчи] шв. Чақимчи. *Ашурнинг: «Мен хабаркаш эмас!» деб илтижоли, қўрқув тўла боқишидан Изатулла ака: «Сиз хабаркаш экансиз!» деган маънони ўқирди. Н. Аминов, Қаҳқаҳа.*

ХАБАРКАШЛИК шв. Чақимчилик. -*Айтсам, хабаркашлик бўларди-да, домлажон, — деди Чоршанбиев дув қизариб. М. М. Дўст, Лолазор.*

ХАБАРЛАМОҚ Хабар қилмоқ, маълум қилмоқ, дарак бермоқ; жар солмоқ. *Чол ноилож эртага тушдан кейин ҳаммани тўйга хабарлаб келди. С. Аҳмад, Сайланма. Бугун соат ўн иккида Отабек ила Мирзакарим қутидорнинг исёнчилиги гуноҳи билан дорга осулишларини жарчи шаҳарга хабарлаб юрар.. эди. А. Қодирӣ, Ўтган кунлар.*

ХАБАРНОМА [хабар + нома] Бирор нарса, воқеа ҳақида хабар берувчи ҳужжат; чақирув қоғози. *У бугун кеч соат тўққизда.. Наманган билан гаплашиши керак эди, чўнтагидаги хабарномада ким чақираётгани айтилмаган бўлса ҳам, ойиси эканини биларди. П. Қодиров, Уч илди.*

ХАБАРСИЗ айн. бехабар. *Куёвингизнинг қизиқ табиатини шундан ҳам яхши билиб олсангиз бўлардики, шу чоққача ота-оналари ҳам бу фожидан хабарсиз эканлар! А. Қодирӣ, Ўтган кунлар. Кампир бу гаплардан хабарсиз, ҳадеб овқат ейишга қистарди. Ойдин, Ҳикоялар.*

ХАБАРСИЗЛИК айн. бехабарлик. *Мусулмонларнинг иттифоқсизлиги, бир-бирининг ҳолидан хабарсизлиги натижасида.. бундай фожив воқеалар рўй берди. Ойбек, Танланган асарлар.*

ХАБАРЧИ Хабар берувчи, маълум қилувчи; жарчи. *Ҳар ёққа хабарчилар.. Чопачона кетдилар. Ҳ. Олимжон.*

ХАБИС [а. حبيث — ёмон, ярамас, разил; нопок, ифлос] эск. Кат. Ёвуз; ифлос, бузуқ. *Оллоҳ.. Куръони катимда афандимиз воситалари илан наҳйи этибдурки, 1300 сана сўнгра оврўпойилар бу хабисларнинг зарарини билиб, ўзларини сақламоқдадур. М. Бехбудий, Қасди сафар.*

ХАВОТИР [а. خواطر — «хотир» с. нинг кўпл.] 1 Бирор кимса, нарса ёки бирор иш, ҳодиса ҳақида ташвишланиш, ҳадиксираш. *Келмаганингиздан хавотирда эдим. ■ ..бир оёғи чўлоқ хомсемиз Эмихҳожи тегирманчи хавотирда атрофга жаланглаб турарди. Т. Ашуров, Марварид тут. Ҳайдар бошини кўтарди, Козимга хавотир аралаш синчков боқди. Э. Усмонов, Ёлқин.*

Хавотир бўлмоқ (ёки олмоқ) қ. хавотирга тушмоқ. *Ишлаганларнинг ҳақини ўзимиз тўлаймиз, хавотир бўлманглар. Мирмуҳсин, Меъмор. Йигитлар ундан [Иномжондан] хавотир олиб, анча вақтгача ухламай кутиб ўтиришди. С. Аҳмад, Мўтти. Хавотир қилмоқ* 1) ташвишлантирмоқ. -*Жон болам, — деди [Хадича хола] ҳовлининг ўртасида туриб, — хат юборгин, бизни хавотир қилма;* 2) қ. хавотирга тушмоқ. *Шунча одам орасида ҳар қайсиси ўзидан хавотир қилмай, бир-бирининг сирини очиб ташлаётинти. А. Қаҳҳор, Оғайнилар. Хавотирга солмоқ* Ташвишлантирмоқ. *Уни яна бир нарса хавотирга солиб қўйган*

эди. Ў. Умарбеков, Одам бўлиш қийин. **Хавотирга тушмоқ** Бирор кимсадан, нарсадан ташвишланмоқ, ҳадиксирамоқ. *Заргаров Зиёдининг ҳаётини билган сари, хавотирга тушар.. эди.* А. Мухтор, Бўронларда бордек ҳаловат.

ХАВОТИРЛАНМОҚ 1 Ташвишга тушмоқ, ташвишланмоқ; *Хосият хола қизидан хавотирланиб, эшик томон боргач, кўчага тикилди.* Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.

2 Бирор нарсадан хавфсирамоқ, чўчи-моқ, кўрқмоқ. *Темиржон хавотирланди. Қаршисидаги йигитдан кўзини узмай, ортга бир қадам тисарилди.* Ж. Абдуллахонов, Орият.

ХАВОТИРЛИ 1 Хавфли, кўрқинчли; хатарли. *Хавотирли иш. Хавотирли тун.* ■ *Водийдаги аҳвол хавотирли эди.* Т. Малик, Қалдирғоч.

2 кўчма Ташвишли. *Уч-тўрт қадам юргандан кейин Талъат хавотирли оҳангда гапирди: -Қаранг, Гавҳар, ҳавони булут ўраятти. Одамларга жабр бўлади-да.. Пахтага ҳам.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол.

ХАВОТИРЛИК Кўрқув, ҳадик; ташвиш, саросима. -*Нима гап, қуда? - Очил бува ўрнидан туриб, Анзиратга хавотирлик билан қаради.* А. Мухтор, Чинор. *Қоракўз бегимнинг катта-катта кўзлари хавотирлик туйғусидан яна ҳам улканлашиб кетди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

ХАВОТИРОНА [а. + ф. *خواطرانه* - хавотир билан] *рвш.* Хавотирланиб, хавфсираб, кўрқа-писа. *У бир кўзини қия очиб, атрофга хавотирона назар ташлади.* Ф. Мусажонов, Чиқинди.

ХАВОТИРСИЗ Хавфсиз, хатарсиз, тинч. *Бу ер анча хавотирсиз эди. Хавотирсиз яшамоқ.*

ХАВФ [а. *خوف* - кўрқинч, кўрқиш, ваҳима, ҳадиксираш] 1 Бирор хатарли ҳодиса ёки фалокат содир бўлиши эҳтимоллиги, хатар. *Бу воқеадан хабар топган Султон Али мирзо ўлим хавфи ўзига ҳам яқинлашиб келаётганини сизди..* П. Қодиров, Юлдузли тунлар. *Шошиш керакмас, чунки бу йил тошқин хавфи йўқ.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

2 Хавотирланиш, хавфсираш; хавотир, ташвиш. *Ҳамиша хавфда кўнглим бу муҳаббат интиҳосидан, Мени ҳам этмаса мажнун*

дебон Раънони(нг) савдоси. А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

Хавф остида Бирор нарса ёки кимсанинг ҳаёти, мавжудлиги бўлажак фалокат туфайли маҳв бўлиш, йўқ бўлиш эҳтимоли юзага келган ҳолат. *Ватанимиз хавф остида турган кунлар.. Қорасувеа бориб, тўй-томоша қилиб беришга фурсат йўқ эди.* О. Ёқубов, Излайман. [Абу Юсуф:] *Мирзо ҳазратлари, салтанатимиз хавф остида!* П. Қодиров, Юлдузли тунлар. -*Йўқ, бугун йўлга чиқасан, - деб қолди кутилмаганда қалпоқчам, - севгилингнинг ҳаёти хавф остида.* Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлақати.

ХАВФЛАНМОҚ Бирор нарсадан хавфга тушмоқ, кўрқмоқ, хавотирланмоқ. [Нури] *Вақтнинг тиғизлигидан хавфланиб, дарров ўз дардини очди.* Ойбек, Танланган асарлар. *Юрда катта кўзғолон, отиш-тутиш бўлганини эшитган Унсин акасида хавфланиб, кечга яқин.. Тахтапулга келган эди.* Ойбек, Танланган асарлар.

ХАВФЛИ Хавф пайдо қиладиган, хатарли, кўрқинчли. [Ҳорунбек:] *Сиз салтанат учун хавфли одам сифатида жўнатилясиз.* Мирмуҳсин, Меъмор. *У тажрибасига суянган ҳолда бир нарсага амин бўлади: жамият учун жиноятчидан кўра лоқайд одам хавфли!* «Ёшлик». *Бухорога энг яқин йўл шу бўлгани билан, у ғоятда хавфли эди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

ХАВФНОК [а. + ф. *خونفاک* - кўрқинчли, ваҳимали, хавфли, зарарли] *эск. кт.* Кўрқинчли, хатарли. *Хобимда бир хавфнок туш кўрдим, Кимни кўрсам, таъбир сўрайман.* Чустий.

ХАВФСИЗ Хавф тугдирмайдиган; хатарсиз. *Мен сенга айтсам, Уммат, ўғлинг хавфсиз жойда.* С. Аҳмад, Уфқ.

ХАВФСИЗЛИК Хавф-хатарнинг йўқлиги; хавф бўлмаган ҳолат. *Хавфсизликнинг таъминланиши.*

Хавфсизлик техникаси Ишлаб чиқаришдаги жараёнларда вужудга келадиган хавфли омилларнинг олдини олишга доир ташкилий ва техник чора-тадбирлар мажмуи. *Ҳар бир корхонада хавфсизлик техникаси учун маъмурият жавобгар ҳисобланади.* «ЎЗМЭ».

ХАВФСИНМОҚ айн. **хавфсирамоқ.** *Малика шохдан ҳадик олиб, хавфсиниб юрар эди.* «Баҳром ва Гуландом».

ХАВФСИРАМОҚ Бирор кўнғилсиз ҳодиса юз бериши эҳтимоллигидан ташвиш-

ланмоқ, чўчимоқ, кўрқмоқ. *Қиз хавфсираб.. мени безори ёки йўлтўсар деб ўйладими, қадамини хиёл тезлатгандек бўлди.* Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлақати. *Зағча-кўз хавфсираб, орқасига қаради.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ХАВФСИРАНМОҚ айн. хавфсирамоқ. *Улар хавфсираниб.. юрадилар.* Ойбек, Навоий.

ХАВФ-ХАТАР [хавф + хатар] Зиён-заҳмат етказадиган таҳликали вазият. [Қосимбек:] *Иниоолло, Самарқандни бу йил забт этсак, хавф-хатарлар бартараф бўлғай.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

ХАЁЛ [a. خیال — ўйлаш, тасаввур қилиш; орзу, ғаройиб истак; арвоҳ] 1 Ўйлаш, фикрлаш жараёни; ўй, фикр. *Ҳар каллада минг хаёл.* Мақол. ■ [Ибн Яминнинг] *Хаёлида кўрқинчли фикрлар айланарди.* К. Яшин, Ҳамза. *Ёш шоир дўстларимга тинчимас хаёл, илҳом завқлари.. тилайман.* Газетадан.

2 Тасаввур. *Гулнорнинг кўзлари, юзи ёлғиз Йўлчининг хаёлларидагина кулади, жилваланади.* Ойбек, Танланган асарлар. [Бобурнинг] *Хаста хаёлида бирдан қилич тутган Танбал гавдаланди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

3 Орзу, фантазия. *Истиқболнинг ширин хаёлларига кўмилган ҳолда маҳдум аср намози учун таҳорат олар эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Аммо ўз элимга қайтиб кўрдимки, Шамайда ўйлаганларим, ошиққанларим ширин бир хаёл эмиш!* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

4 Эс, хотира. *Ўшанда бу қиз унинг [Ёдгорнинг] назарида фариштадек жонланган, хаёлида алланечук муқаддас бир из қолдирган эди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол. *Хаёлим мени узоқ ўтмишга олиб кетади.* Газетадан.

..деган хаёлда ёки ..деган хаёл билан 1) фикран муайян хулосага келиб; шундай деб ўйлаб. *Бир оздан кейин балкон эшиги гийқиллаб очилиб, ёпилди.* У Тамилла опаи, Зокиржонми, деган хаёлда қайрилиб қарамади. Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол. *Сидиқжон уни [болани] албатта бир нима чақди, деган хаёлда тура солиб югурди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлар; 2) бирор мақсадда У [чол], уйимнинг бузилишини кўрмай, деган хаёлда орқасини ўзиргач.. ўт ёқа бошлади. Ў. Усмонов, Сирли соҳил. *Пуч хаёл* Амалга ошмайдиган, хом хаёл. *Аммо олий мактаб*

орзуси мен учун ёлғиз пуч хаёл бўлса ҳам, ундан воз кеча олмадим. Ойбек, Нур қидириб. **Хаёл олиб кетмоқ** (ёки қочмоқ) қ. **хаёлга ботмоқ.** *Саодатхонни яна хаёл олиб кетди.* С. Зуннунова, Янги директор. **Хаёл сурмоқ** Ўйламоқ, фикрламоқ. *Пастаккина айвон ёнида ўрта ёшлардаги бир одам.. хаёл суриб тикка турибди.* С. Зуннунова, Олов. **Хаёл қилмоқ** 1) ўйламоқ. *Мадраса қурилишида бир ишқалик чиқмадимикин, деб хаёл қилди у [Қавом].* Мирмуҳсин, Меъмор; 2) орзу қилмоқ. У [Йўлчи] *дам ўйлаб, хафа бўлади, дам анча пул юбориб, онасини севинтиришни хаёл қилади.* Ойбек, Танланган асарлар; 3) тасаввур қилмоқ. *Рафқон ва Шўрсув даштида душман билан тўқнашувни хаёл қилиб, [Аҳмад мирзо] Рафқон текислигига боргоҳ қурди.* Мирмуҳсин, Меъмор. **Хаёлга ботмоқ** (ёки толмоқ, чўммоқ) Узоқ вақт чуқур ўйланиш ҳолатида бўлмоқ. *Думалоқ стол ортида бир одам хаёлга чўмиб ўтирибди.* ■ *Расулжон ҳозиргина ўқиб бўлган хатнинг бир четидан ушлаганича, хаёлга ботган эди.* Ж. Абдуллахонов, Хонадон. [Авазинг] *Тушидаги ишоралар уни хаёлга толдирган эди.* С. Сиёев, Ёруғлик. **Хаёлга келмоқ** Эсга, хотирага тушмоқ, хотирада тикланмоқ. *Хаёлига келган ҳамма нарсани Гавҳарга бир-бир айтиб берди.* П. Қодиров, Уч илди. *Кўндан бери хаёлимга келмаган нарсаларни эсимга солиб қўйгани учунми, у билан баҳшлагани сўз тополмай қолдим.* И. Раҳим, Ҳилола. **Хаёл(и)-га (ҳам) келтирмаслик** 1) тасаввур қила олмаслик. *..рад жавоби олиш қанчалик оғир эканини сен хаёлингга ҳам келтирмайсан.* Х. Султонов, Онамнинг юрти; 2) бирор нарсани мақсад қилиб қўймаган, у ҳақда ўйлаб кўрмаган. *Мирзакаримбой ерга ўч одам эди. ..Хатто ер сотишни хаёлига келтирмаган одамларнинг ерларини.. ўзиникига қўйиши учун ҳеч нимадан тоймас.. эди.* Ойбек, Танланган асарлар; 3) кутмаган, олдиндан билмаган. *Доктор, Ҳамзани бу ерда учратишни хаёлига ҳам келтирмаганди.* К. Яшин, Ҳамза. **Хаёлдан кетмаслик** Бот-бот ёки доимо хаёлда гавдаланмоқ. *Аммо тушлик пайтагача Иблис хаёлимдан нари кетмади.* Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлақати. *Авазинг хаёлидан бир-бирдан машғум, юракни тилкапора қилувчи манзаралар кетмай қолди.* С. Сиёев, Ёруғлик. **Хаёл(и)дан кечмоқ** (ёки ўтмоқ) Маълум бир муддат бирор нарса

тўғрисида ўйламоқ, фикрламоқ. *Шу билан бирга унинг хаёлидан галати фикрлар ҳам кечиб турди.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Ҳар иккаласи ҳам.. ҳар бир икир-чикирни хаёлидан кечириб.. бирон нарса топишга уринар эди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. *Негадир [Чароснинг] хаёлидан «Дилшод айтган» деган фикр лип этиб ўтди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингта кулоқ сол. **Хаёл(и)дан кўтарилмақ** Эсидан чиқмоқ. *Китобни кутубхонага топшириш хаёлимдан кўтарилибди.* **Хаёли жойида эмас** Руҳан безовта, ўй-фикри тарқоқ. *Болам боёқиш нотинчроқ бўлиб қолди.* **Хаёли ҳам жойида эмас.** Мирмуҳсин, Меъмор. **Чодир хаёл** эск. Кўғирчоқ театри. **Ҳар хил хаёлга бормоқ** 1) шубҳаланмоқ, ёмон фикрга бормоқ. [Низорани] *Шу қадар кўргуси келадики!.. Бироқ кеч бўлиб қолди.* Уй эгалари *ҳар хил хаёлга боришлари мумкин.* С. Анорбоев, Оқсой; 2) бирор нарсадан ташвишланмоқ; хавотир олмақ. [Степан Соколов:] *Келдингларми.. Нега шунча қолиб кетдиларингиз, ҳар хил хаёлга бориб, ҳайрон бўлиб тургандим.* К. Яшин, Ҳамза.

ХАЁЛАН [a. خیال] Хаёлда, фикран тасаввур қилган ҳолда. *Саттор шундагина хаёлан ўзи билан ўзи гаплашаётганини пайқади-ю, ҳорғин кулумсираб, қўл силтади.* Ў. Усмонов, Қисмат. *Баширжон шунча режани бирпасда, хаёлан тузиб чиққач, сангтарош билан қўл ташлашди.* Н. Аминов, Суварак. *Зулфиқор хаёлан Ҳирот кўчаларида чопиб юрарди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

ХАЁЛИЙ [a. خیالى] — фантастик; тасаввурдаги, фаразий] **1** Хаёлда тасаввур қилинадиган, афсонавий. *Зубайдаҳон хаёлий оламдан.. кундалик чин оламга улоқтирилиб, норози кўзларини чақирилмаган меҳмонга тикди.* К. Яшин, Ҳамза. *Гавжум ресторан ранг-баранг чироқлар ёғдусидан хаёлий нурга чулганган.* Н. Қиличев, Куюн. *Бир ёнда хаёлий Эрам боғидек Буюк ва бетимсол менинг Ватаним.* А. Орипов.

2 Ўйлаб чиқарилган, тўқима. *Шу китобни ёзган киши ўзининг китобидаги бир талай хаёлий ва қизиқ ҳикоялар қаторига Абуанбал деган бир ялқов йигитнинг ҳикоясини ҳам тиркаган.* Ф. Фулом, Тирилган мурда.

ХАЁЛКАШ [a. + ф. خیالکش — кўп хаёл сурувчи] кт. **Хаёлпараст.** *Икки шоир, маъюс хаёлкаш, Ўрталикда олов сиёҳдон.* Р. Парфи.

ХАЁЛЛАНМОҚ Хаёлга берилмоқ; ўйланмоқ. *Бекдавлат хаёлланиб, далага боқди.* «Ёшлик». *Оёғини судраб, яна Боғчадарвоза томон борар экан, «Шоир замон қаерда бўлди экан-а?» деб хаёлланди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

ХАЁЛОТ [a. خیالات — ўйлар, хаёллар] кт. **1** Хаёллар, ўйлар; фикрлар. *Темур Малик бўлса хаёлот денгизида жим сузарди.* Мирмуҳсин, Темур Малик. *Фирдавсий мисраси кўздан кечаркан, Миямни чулғайди турли хаёлот.* Файратий.

2 Тасаввур, фантазия. *Инсоният юксак хаёлот ва тафаккур кучи билан яратган барча маънавий-бадиий бойликлар орасида оғзаки ижод намуналари алоҳида ажралиб туради.* «Фан ва турмуш». *Бу ҳолни шоирнинг бадиий фантазияси ва кенг хаёлот олами бевосита баҳор таровати.. билан уйғунлашган ўринларда кўриш мумкин.* «ЎТА».

ХАЁЛПАРАСТ [a. + ф. خیالپرست — хаёл суришни яхши кўрувчи] Кўп хаёл сурувчи. *У жуда камеан, аммо кўп китоб ўқир, ўлғудай хаёлпараст эди.* С. Зуннунова, Кўк чироқлар. *Кейинчалик кампир буви неваранинг хаёлпараст, хомуш бўлиб қолганини пайқаб, жаннату дўзахлардан камроқ гапирадиган бўлди..* Мирмуҳсин, Умид.

2 Фантазияга мойил одам. *Мен шу вақтгача олимларни хаёлпараст бўлади, деб юрар эдим.* Ҳ. Зоҳидий, Соғлар ва доғлар. *Мутриб, хаёлпарастсан, ним, дегандек, Авазга таънаомуз разм солди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

ХАЁЛПАРАСТЛИК 1 Кўп хаёл суриш одати. *Баъзи болалардаги хаёлпарастлик хусусиятлари улар шахмат билан жиддий шуғуллана бошлаган даврларда кескин камайиши тажрибада синалган.* Газетадан.

2 Романтикага, фантазияга берилиш. *Раҳмонқулов қурилиш учун жавобгар. Хаёлпарастлик қилмасдан, амалий иш билан шуғулланиш керак.* А. Мухтор, Туғилиш.

ХАЁЛПАРИШОН айн. **паришон** хаёл қ. **паришон.** *Нозим хаёлтаришон ўрндан турди, элан-қаран дафтар-китобини йиғиштириб, секин эшик томон юрди.* Н. Қиличев, Чигирик.

ХАЁЛПАРИШОНЛИК Хаёли тарқоқлик, ортиқча ўйлашлик. *Вазира дугоналарининг ҳазилларига хаёлтаришонлик билан жилмайиб қўярди.* С. Зуннунова, Гўдак ҳиди.

ХАЁЛСИРАМОҚ с.т. Хаёл сурмоқ, хаёлга берилмоқ, ўйланмоқ. *Хаёлсираб ўтирмоқ.*

ХАЁЛХОНА эск. кт. 1 Мия, бош; фикр-лаш. *Натижада эса унинг [ўқувчининг] мушоҳадаси автор хаёлхонасида юз берган ассоциация ва синтезга тушолмай, мутлақо нотўғри ёки бир томонлама хулоса билан тугаши мумкин.* «ЎТА».

2 Тасаввур, хаёл. *Ўз хаёлхонасида планни ортиғи билан бажариб қўядилар.* Ойбек, О.в. шабадалар.

ХАЁЛЧАН Хаёлга ботган, ўйчан, хаёл сурган ҳолатда. *Шербек шолчанинг бир чеккасида узоқларга тикилганча, хаёлчан ўтирарди.* С. Анорбоев, Оқсой. *У [чол] тажанг бўлмаган вақтида кўпинча боши ярим қийшайган, хаёлчан, хомуш юрарди.* Мирмуҳсин, Қахрамоннома.

ХАЁЛЧАНЛИК қ. ўйчанлик. *Саодатхон теракка суюнганича, ҳамон хаёл суриб турар, туннинг гўзаллиги ва сеҳрли товушларини хаёлчанлик билан кузатар ва эшитар эди.* С. Зунунова, Олов.

ХАЗАНАК [ф. خزانه — кузга оид] Кузда йиғиштириб олинган ҳосилнинг қолдиги (полиз экинлари, олма, узум ва ш.к. ҳақида). *Унда-бунда ҳали кўк палак, Чирик қовун жўяк пастиди. Уч-тўрт бола излар хазанак, Тавба, шундай ёмғир остиди.* А. Шер, Қадимги куй.

Хазанак қилмоқ Кузда йиғиштириб олинган ҳосил қолдигини қидириб топиб олмоқ.

ХАЗАРЛАР 4-асрда Шарқий Европада пайдо бўлиб, 10-асрда Дашти Қипчоқдаги туркий бижанакларга сингиб кетган, асосан Шимолий Доғистонда ва Қуйи Волга бўйида ҳаёт кечирган туркий халқ. *Хазар тили. Хазар хоқонлиги.*

ХАЗИНА [а. خزينة — қимматбаҳо нарса, бойлик, дафина; маблағ; касса] 1 Бирор шахс, ташкилот ёки давлат ихтиёридаги қимматбаҳо буюмлар; маблағ; бойлик; давлат. *Мирзакаримбойнинг хазинаси Гулнорники.* Ойбек, Танланган асарлар. *Темур Осийнинг ҳамма қисмидан ҳадсиз-ҳисобсиз хазина шигди, лекин уларни хасис одамлар каби сақламади.* «Фан ва турмуш».

2 ҳўқ. Ер остига кўмилган ёки бошқа усул билан яшириб қўйилган, эгасини аниқлаш қийин бўлган пул ёки қимматбаҳо буюмлар (булар топилса, давлат мулкига ўтади ва уни топган киши тегишли тартибда мукофот олади).

3 Давлат пули, қимматбаҳо нарсалари, умуман, бойлиги сақланадиган жой. [Хусайн:] *Хазинамда ҳар қанча зар, ҳар қанча ақча бўлса, юртнинг ободонлиги учун сарф этишга ваъда бераман.* Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий.

4 Олтин, кумуш каби қимматбаҳо нарсалар кўмилган, яширилган жой, дафина. *Йўл қувлаган хазинага йўлиқар, Гап қувлаган бир балога йўлиқар.* Мақол. ■ *Шербек бу нуроний чолнинг кимлигини билиб, хазина топган кишидай суюниб кетди.* С. Анорбоев, Оқсой.

5 Марказлашган давлатларда уларнинг молиявий захиралари мажмуи. *Хазина билетлари.*

6 Ер ёки табиат бойликлари, табиий бойлик. *Ер — хазина, сув — олтин.* Мақол. ■ *Ўзбекистон ери — кони хазина, Халқи — олим, деҳқон камтар камина.* Ҳабибий. *Ватанимизнинг тупроғи — олтин, тоғу адирлари, чўлу саҳролари — туганмас хазина.* С. Зоҳидов, Тоғлар бош эгмоқда.

7 кўчма Маданий ва маънавий бойликлар, дурдона асарлар мажмуи. *Роман [«Сароб»] 20 йил давомида адабиётнинг бебаҳо хазинасидан олиб ташланди.* Газетадан. *Донолар таърифича, китоб — билим манбаи, инсоният тўплаган ҳикматлар хазинаси.* М. Жўра, Ноширнома.

ХАЗИНАБОН [а + ф. خزينه بان — хазинани кўриқловчи, хазиначи] 1 кт. айн. **хазиначи** 1. [Улуғбек:] *Саркардаларга айтинг, шаҳар таланмасин! Хазинага кирилмасин, хазинабоннинг ўзи бунда [бу ерга] келсин!* Мирмуҳсин, Меъмор.

2 кўчма Табиат бойлигини топиб, уни халқ иродасига бўйсундирувчи киши. *Олмалик — бағри бойликларга тўлиқ. Бу бойликнинг хазинабони ва фармонбардори оддий, содда кишиларимиздир.* Газетадан.

ХАЗИНАДОР [а. + ф. خزينه دار — хазинага эга, хазиначи] айн. **хазиначи**. *Мулла Обиднинг хазинадори сифатида ақчани ўзи ушлаб, рўзғор керак-яроқларини ҳам ўзи тўрилаб туради.* А. Қодирий, Обид кетмон. *Саррой вазири ҳам.. хазинадор ҳам сизга хайрихоҳ одамлар.* М. Осим, Ибн Сино қиссаси.

ХАЗИНАХОНА [хазина + хона] айн. **хазина** 3. *Ҳамма ернинг эшиги очиқ, хазинахоналар ҳам очиқ, ичидаги яхши олмос ханжарлар йўқ.* «Маликан айёр».

ХАЗИНАЧИ 1 тар. Ҳукмдор ва бошлиқларнинг хазинасини ва б. моддий бойликларини сақловчи, бошқарувчи шахс; хазина бошлиғи. *Хазиначилар ситохлар орқасидан икки отни етаклашиб, ҳудайчи ёнига етдилар.* А. Қодирӣ, Ўтган кунлар. *Қорахонийлар давлатида хазиначи масъулиятли лавозимлардан бири саналиб, «ағичи» атамаси билан ифодаланган.* «ЎЗМЭ».

2 Корхона ва ташкилотларда пул сақловчи ва тарқатувчи кассир.

ХАЗИНАЧИЛИК эск. Хазиначи мансаби (қ. хазиначи 2). *Орадан бир йилча ўтар ўтмас, у наشريёт хазиначилиги – кассирлигига кўтарилди.* М. Назаров, Хазиначи.

ХАЗОН 1 [ф. خزان – куз; барг тўкилиши] 1 Кузда сарғайиб тўкиладиган барглр. *Йўл бўйидаги дов-дарахтлар остида хазонлар тўкилиб ётибди.* Н. Аминов, Ёлғончи фаришталар. *Енгил шамол ўтди, хазон тўкилди.* «Ёшлик».

Хазон бўлгур! қарғ. Куриб кетгур, ўлгур. [Ҳожӣ она:] *Бор, юз-қўлингни ювиб чиқ, хазон бўлгур!* Ҳамза, Бой ила хизматчи. **Хазон бўлмоқ** 1) сарғайиб, қуриб қолмоқ. *Бу гул субҳ шабнамани ҳам кўрмай хазон бўлди.* Ҳ. Зиёхонова, Биринчи мактуб; 2) кўчма азоб-уқубатда мажруҳ бўлиб қолмоқ, адо бўлмоқ, маҳв бўлмоқ. *Гул эдим, хазон бўлдим, найлайин, Адо бўлмас дардага қолдим, найлайин.* «Маликаи айёр»; 3) бевақт оламдан ўтмоқ; йўқ бўлмоқ. [Азизхон] *Яша, полвон бола.. деб олқишлаганларга қарамас, ниятига етмай хазон бўлган Лутфинисани ўйлар эди.* С. Аҳмад, Уфқ. *Бевақт хазон бўлмай ҳар ким Яшаб ўтсин дунёда.* А. Орипов. *Назира.. юзага чиқмай хазон бўлган севги алаmidан хўрлиги келиб, тақдирни қарғарди.* С. Аҳмад, Уфқ. **Хазон қилмоқ** 1) қуритмоқ, сўлитмоқ; 2) кўчма маҳв этмоқ, йўқ қилмоқ; қирмоқ. *Қир томондан ногаҳонда бури ёки қоплон чиқиб, бир талай қўй-қўзини хазон қилиб кетганини билиб қоласан.* Й. Муқимов, Қизилқум паҳлавони. *Уйнаб юрган баччаларин Ҳаммасин хазон қилинг.* «Гулнорпарӣ».

2 Зардўзликда ишлатиладиган безак тури: сўлиган барг тасвири.

ХАЗОНМАРГ [ф. خزان مرگ – хазондай ўлиш] кам қўлл. айн. **жувонмарг.** [Ҳожар Тўлахонга:] *Хазонмарг бўлгур, нима бало бўлган сенга, айтмайсанми?* Ҳамза, Паранжи сирлари.

ХАЗОНРЕЗ [ф. خزان ريز – хазон тўкувчи] Барг ва хазонларни тўкувчи. *Хазонрез куз. Тун кўркам, дилбар, Намхуш ҳаво, Ой, юлдуз, сабо.* «Ёшлик». *Сарғиш барг билан қопланган дарахтлар ўзидан-ўзи шитирлаб, тиниқ ҳовуз бети жимираб, узоқлардан кезган хазонрез шамолдан дарак бериб туради.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ХАЗОНРЕЗГИ [ф. خزان ريز گى – хазон тўкилиш даври; кеч куз] айн. **хазонрезгилик.** ..чўққи ортига юмалаган қуёш қурий бошлаган кимсасиз боғларни хазонрезги палласидагидек сарғайтириб юборди. А. Мухтор, Чинор.

ХАЗОНРЕЗГИЛИК Барг, хазон тўкиладиган давр, кеч куз. *Хазонрезгилик бошлангани учун япроқлар сарғайиб, ерга чирт-чирт тўкилмоқда.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон. *Боғ-роғлар, далаларда ўт-ғиёҳлар, майса, япроқлар сарғайиб, хазонрезгилик бошланди.* Газетадан.

ХАЗОНРЕЗЛИК айн. **хазонрезгилик.** -Бўлмаса, ҳозир хазонрезликда бир-икки қоп хазон тўплаб ол, – деб маслаҳат берди афанди. «Латифалар».

ХАЗОНЧИНАК [ф. خزان چينک – хазон, барг тўплаш] шв. Хазанак. *Ниҳоят, олма хазончинак бўлди.* О. Ёқубов, Тилла узук.

Хазончинак пахта Ғўзапоянинг у ер-бурерида қолиб кетган, ерга тўкилган ҳосилдан йиғиб-териб олинган пахта. **Хазончинак қилмоқ** айн. **хазанак қилмоқ** қ. **хазанак.**

ХАЙ с.т. айн. **хайр** 1 3. -*Хай, ишқилиб, охири бахайр бўлсин, – деди Махсум.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ХАЙИТҚОРА Кечпишар тарвуз нави. *Ҳайитқора Ўзбекистоннинг ҳамма вилоятларида экилади.* «ЎЗМЭ».

ХАЙЛ [а. خيل – уюр, пода; отликлар; отлик аскар] кт. Гуруҳ, тоифа. *Лола тердик даста-даста, Кеч билан қайтдик шаҳар, Йўлда бир-бир тарқатиб Эркин муҳаббат хайлига.* Э. Воҳидов.

ХАЙР 1 [а. خير – яхши, эзгу, соз; эзгулик, яхшилиқ] 1 Тиланчига, бева-бечораларга бериладиган садақа, эҳсон. *Афанди баланд айлана зинадан настга тушгандан сўнг, хайр сўраётган гадоини кўрди.* Газетадан.

Хайр қилмоқ Мухтож одамга садақа бермоқ *Хайр қилсанг, бутун қил.* Мақол. ■ *Кампир хайр қилайин деса, бир қисим ғалласи ҳам, бир нарча нони ҳам йўқ эди.* «Гулшанбоғ».

2 Бировга қилинадиган холис ёрдам, яхшилик; саховат. *Сафар хайрсиз бўлмайди*. П. Турсун, Ўқитувчи.

Худо хайрингизни берсин Мақсадингизга етинг, муродингиз ҳосил бўлсин. [*Фофир:*] *Дуо қиламан, худо хайрингизни берсин! Болачақангизнинг орзу-ҳавасини кўринг, Ҳасан ака!* Ҳамза, Бой ила хизматчи.

3 мод. с. Яхши, майли, хўп; нима бўлса бўлди. *Хайр, биздан кетса-кетсин, даргоҳида қабул бўлса, бас!* А. Қодирӣ, Кичик асарлар. *Хайр десанг, ҳозир наъра тортаман, Бадбахтларни бугун қирғин этаман.* «Маликаи айёр».

ХАЙР II [а. خير – эзгулик, яхшилик] унд.с. Хайрлашганда, видолашганда айтиладиган сўз. *-Хайр, соғ бўлинг, – деди Саодат Лолахонни эшиккача узатиб.* С. Зуннунова, Олов. *Хайр энди.. Қалбимда бир видо қолди. Хайр энди.. Сен кетдинг, бегуноҳ оху.* А. Орипов.

ХАЙРИХОҲ [а. + ф. خيرخواه – эзгулик, яхшилик истовчи] Яхшилик тилайдиган, қўллаб-қувватлайдиган; илтифотли, тарафдор. [*Қози:*] *Мендан сира кўнглингизга шубҳа келтирманг. Нимага десангиз, холис хайрихоҳман.* Ҳамза, Бой ила хизматчи. *Онахон тикка турар, утирганларнинг ҳаммаси ўзига хайрихоҳ эканини сезандай бўлар эди.* А. Мухтор, Опа-сингиллар.

ХАЙРИХОҲЛИК Яхшилик тилаш, қўллаб-қувватлашлик. *Ахир муҳаббат ҳам, ахир дўстлик ҳам Бошланган эмасми хайрихоҳликдан?* А. Орипов. *Тиллабувадан кейин сўзга чиққанларнинг.. яна бири ҳукумат деҳқонни яхши йўлга бошлайди, деган қаттиқ ишонч билан колхозга хайрихоҳлик кўрсатди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

ХАЙРИХОҲОНА [а. + ф. خيرخواهانه – хайрихоҳларча, самимий] Хайрихоҳлик билан қилинадиган, қўллаб-қувватлайдиган. *Васвасаланишининг ўрни йўқ, ундан сўнг ҳам сизнинг хайрихоҳона кенгашларингизга.. муҳтожман.* А. Қодирӣ, Ўтган кунлар. *Таъна, дашном, танқид ва бошқа минг турли дўстона, хайрихоҳона товушларга таҳсин аралашса, қулоққа фақат таҳсингина киради.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ХАЙРИЯ [а. خيريه – хайр-саховат, эҳсон, муҳтожларга ёрдам]: **хайрия жамияти** Моддий ёрдам уюштирувчи жамият. *Кейинги*

вақтларда бир қанча хайрия жамиятлари фаолият кўрсатмоқда. Газетадан.

ХАЙРИЯТ [а. خيريت – яхшилик, эзгулик, хайрли иш] мод. с. Гап бошида, ўртасида ёки охирида келиб, ундан англашилган мазмунга нисбатан мамнунликни ифодаловчи сўз. *Хайрият, бир шамоқ бўлди-ю, булутни ҳайдаб кетди.* С. Аҳмад, Уфқ. *Бобур кўзини очганини сезиб, Қосимбек унинг тепасига келди: -Хайрият-е!.. Амирзодам, бизни мунча қўрқитдингиз?* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

ХАЙРИЯТКИ мод.с. айн. **хайрият**. *Тўсатдан шиша қўлидан тушиб кетди. Хайриятки, синмади.* «Ёшлик». *Хайриятки, машинамиз узоқ турмай юрди.* «Шарқ юлдузи».

ХАЙРИЯТЛИК Хайрли иш, яхшилик, эзгулик. *Мана, жаноблар, юмшоқликдан хайриятлик чиқмайди.* Н. Сафаров, Шарқ тонги.

ХАЙРЛАШМОҚ Ўзаро яхши истаклар тилашиб ажралишмоқ; видолашмоқ; тарк этмоқ. *Муяссар хоним арчалар қуриовидаги йўлак бошига қадар келди, сўнг яна бир бор қўл бериб хайрлашди.* М. М. Дўст, Лолазор. *Ана шундан кейин Тоға Азизхонни бағрига босиб хайрлашди-да, сирилламаликлар келган автобусга чиқди.* С. Аҳмад, Уфқ. *Қонни қўлтиқлаб, ун беш йиллик таниш қўрғон.. билангина эмас, шу куннинг ўзида туғилган қишлоқ билан ҳам хайрлашди.* А. Қодирӣ, Кичик асарлар. *Ниҳоят, оладиганим қолмагач, қирқ олти кунлик ётоғим билан унсиз хайрлашдим-у, эшикка чиқдим.* С. Сиёев, Ёруғлик.

Бу дунё билан хайрлашмоқ Вафот этмоқ, ўлмоқ. *Агар йўқ десанг ё сотиб қўйсанг, бу дунё билан хайрлашавер.* С. Аҳмад, Уфқ.

ХАЙРЛАШУВ I Хайрлашмоқ фл. ҳар. н. *Хайрлашув вақти келди.*

2 Бирон жойга, сафарга кетиш, кузатиш муносабати билан уюштириладиган тадбир. *Талғат синфдош дўстларини йиғиб, уйда зиёфат қилмоқчи эди, дадаси бир сўзда туриб олди: -Мақтабда хайрлашув кечаси бўлдими, тамом! Зиёфат бўлса.. кейин қиласан.* Ў. Ҳошимов, Қалбинга қулоқ сол.

ХАЙРЛИ Яхши, ижобий; хосиятли. *Хайрли ишнинг кечи йўқ.* Мақол. ■ *Мозийга қайтиб иш кўриш хайрли(к), дейдилар.* А. Қодирӣ, Ўтган кунлар. *Мен бир хайрли иш қилгандек, ўзимни олийжаноб ҳис этдим.. А.*

Мухтор, Давр менинг тақдиримда. *Шу кеча у бир хайрли туш кўрди.* «Шарқ юлдузи».

ХАЙР-МАЪЗУР [хайр + маъзур] Яхши тилаклар билан хайрлашиш. -*Хайр-маъзур эртага бўлади, ўртоқлар. Ҳали сизлар билан кўп отамлашамиз, — деди Эломонов.* М. М. Дўст, Галатепа қиссалари.

Хайр-маъзур қилмоқ Хайрлашмоқ. *Овқатдан кейин Шужуров отадан рухсат сўраб, хайр-маъзур қилди.* О. Ёқубов, Диёнат. **Хайр-маъзурни насия қилмоқ** Хайрлашмай кетиб қолмоқ. -*Ҳа, қочоқ! — деди у кулиб, — Хайр-маъзурни насия қилиб қочибсан-а!* Х. Султонов, Бир оқшом эртаги.

ХАЙР-САДАҚА [хайр + садақа] Хайр ва садақалар, садақа, эҳсон. *Хайр-садақани ўз оилангиздан бошланг.* «Фан ва турмуш».

ХАЙР-ХҶШ айн. хайр-маъзур. *Хайр-хўш овозлари тинч кўча осмонига кўтарилди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ХАЙР-ХҶШЛАШМОҚ айн. хайрлашмоқ. *Бирдан соатига қараб Азизов, Ярим тун деганда хайр-хўшлашди.* А. Мухтор.

ХАЙРЧИ I с.т. Хайр-садақа сўровчи; тиланчи, гадой. *Бир хайрчининг боласини боқиб олган эдик.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 эск. Жамоат эҳтиёжи учун хайр-эҳсон тарзида маблағ йиғувчи.

ХАЙР-ЭҲСОН [хайр + эҳсон] айн. хайр-садақа. *Бошга тушган мусибатларни, ўзидаги касалликларни ва қилган хайр-эҳсонини яшириш яхшилик хазиналаридандир.* «Фан ва турмуш».

ХАКАС Хакас халқига мансуб бўлган шахс. *Хакас аёл.*

ХАКАСЛАР Асосан Россия Федерациясининг Хакасия Республикасида, Красноярск ўлкаси ва Тува Республикасининг унга қўшни туманларида яшовчи, хакас тилида сўзлашувчи туркий халқ. *Хакас халқининг бой оғзаки ижодиёти — эртақ, ривоят, афсона, қўшиқлари бор.* «ЎЗМЭ».

ХАКЕР I [ингл. hacker < hack — бузмоқ; кесмоқ, қирқмоқ] **1** Компьютер дастурларини яратишга ўта ишқибоз бўлган киши.

2 Компьютер дастурлари ва қоидаларини бузувчи — ҳуқуқи бўлмагани ҳолда компьютер дастурларига ўзгартиришлар киритадиган шахс; юқори малакали программист.

3 Банк, тижорат, давлат, ҳарбий ва б. ташкилотлардаги ахборотларнинг ҳимоя

воситаларини йўқотиб, ўта қимматли маълумотларни қўлга киритиш, ўзга ҳисобрақамлардаги пулни ўзлаштириш, компьютерларга вирус юқтириш каби ишларни амалга оширишга уринувчи шахс. *Сўнги йилларда одатдаги хакерлар билан бир қаторда кибернетик террорчиларнинг хуружлари ҳам қайд этиляпти.* Газетадан.

ХАКИ [ф. خاكى ёки ҳинд. khaki — лой, ер ранги] **1** Жигарранг-яшилга мойил (ҳимоявий) ранг.

2 Шу рангдаги мато, газлама (асосан ҳарбийлар учун, шунингдек, сайёҳлар, геологлар, овчилар ва турли амалий соҳа ходимлари учун кийим тикишда ишлатилади).

ХАЛА I [ф. خله — ички дард, касаллик] Санчиқ, қаттиқ оғриқ.

Хала бўлмоқ Санчиб оғримоқ. *Одатда аспириини турли кўринишдаги оғриқларда: бош оғриғи, тиш оғриғи,.. хала бўлганда ичишга одатланганмиз.* Газетадан.

ХАЛА II [ф. خله — ҳайвонларни ниқтаб юргизиш учун ишлатиладиган учли таёқча] айн. халачўп.

Хала босмоқ (ёки урмоқ) айн. хала қилмоқ **2.** *Кейин эгарга ўтирдим-у, «чу, жонивор», дея эшакка хала босдим.* А. Кўчимов, Ҳалқа. *Бозордан қайтаётган бир чол эшагига хала уриб, етиб келди.* С. Анорбоев, Оқсой. **Хала қилмоқ 1)** халачўп ясамоқ. *Ўтган-кетган йўловчи тўғри келган ниҳолни синдириб, эшагига хала қилади.* Н. Сафаров, Катта карвон йўлда; **2)** тезроқ юргизиш учун халачўп ёки оёқ билан ниқтамоқ. *Кўзибой эшакни хала қилавериб, оёғи чарчагани.. учун пастга тушиб олди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

ХАЛАКАШ [ф. خلهكش — хала (билан) тортувчи] Доимо хала, ниқташ билан юрадиган (эшак, от ҳақида). -*Ишират девона деган девона бор эди. Бир чувури бор эди — халакаш. Хала қилса, дингиллар эди.* «Равшан».

ХАЛАЛА [а. خلال — бузилиш, ишдан чиқиш; шикаст; зиён, нуқсон, камчилик]: **халал бермоқ** Муайян иш-ҳаракатни амалга оширишга монелик қилмоқ; халақит бермоқ. *Биринчи соатдаги дарсда Асрор ўз майлига, ўз хаёлларига банди бўлиб турарди. Унга ҳеч ким халал бермади.* «Ёшлик». **Халал етмоқ** Зарар етмоқ. *Аммо таснифотимдаги имло-иншоларимга бир андаккина халал етганлигини кўрдим..* А. Қодирий, Кичик асарлар. *Бу ишларни қишлоқ хўжалик ишларига*

заррача бўлса ҳам халал *етказмай бажаришимиз керак*. Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.

ХАЛАТ [a. خلعت — совға, инъом қилинган кийим; мукофот] **1 с.т.** Ўзи ҳам, энги ҳам узун ва кенг бўлган, тугма ўрнига белбоғ қўлланадиган устки кийим (асосан хотин-қизлар, баъзан эркаклар ҳам кияди). *Қизил халат кийган қиз.*

2 Шундай ёки шунга ўхшаш бичимдаги махсус (тиббиёт, савдо, кимё ва айрим техника соҳалари ходимлари киядиган) уст кийим. *Оқ халат кийган доктор қиз энгашиб, беморни қараяпти.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

ХАЛАТЛИ Халат кийган, халати бор. *Оқ халатли киши эса гапни давом қилди.. «Ёшлик».* Дарвозахонада қора қути кўтарган оқ халатли врачларга дуч келди. С. Сиёев, Отлик аёл.

ХАЛАФ [a. خلف — ворис, давомчи; ўринбосар; анча кейинги авлод] *эск. кт. айн. ворис, ўринбосар. Муқимий халафлари.*

ХАЛАЧЎП [ф. خله چوب] Эшак, туя каби ҳайвонларни ниқтаб, тезроқ юргизиш учун ишлатиладиган учли таёқча; хала. *Оқсоқол шундай деди-ю, эшакка халачўп ниқтади.* С. Аҳмад, Уфқ. *Мустафо эшагига халачўп босди: -Хих, жонивор, хих!* М. М. Дўст, Галатепа қиссалари.

ХАЛАҚИТ [a. حلق < حلققت — ўраб олмоқ; йўлни тўсмоқ]: **халақит бермоқ** Бирор иш-ҳаракатга монелик кўрсатмоқ. *Толибжон унга халақит бермаслик учун оёқ учида юриб, ичкари хонага кириб кетди.* С. Аҳмад, Жимжитлик. *Совун ҳидли нам чойшаб баданига нохуш ботдимми ёки оёғи учида ўтирган йигитча халақит берди — Нусратбек гингишиб, бу ёнига ағдарилди.* С. Нурув, Майсаларни аёз урмайди.

ХАЛИЛИ(Й) *бот.* Узумнинг Марказий Осиёда етиштириладиган эртапишар нави. *Ишқомдаги шиғил-шиғил халили узум шингиллари қўнғирланиб кўринарди.* «Ёшлик». Қора ёки қизил халилий Ўзбекистон, Қирғизистон, Туркменистонда тарқалган. «ЎЗМЭ».

ХАЛИЛУЛЛОҲ [a. خليل الله — Оллоҳнинг дўсти] [X — катта] *дин.* Иброҳим пайғамбарнинг лақаби. *Бу сўзни эшитиб шундай қаландар, Халилуллоҳ, деди, Оллоҳу акбар. «Маликаи айёр».*

ХАЛИФА [a. خليفة — ўринбосар; ноиб] **1 тар.** Мусулмонлар жамоаси ва мусулмон

давлатининг диний, айна бир пайтда дунёвий бошлиғи; руҳоний ҳукмдор; Муҳаммад пайғамбарнинг вориси, Аллоҳнинг ердаги ноиб ҳисобланган. *Лекин [Тангрикул ҳожи] халқ орасида: «Халифай Рум Бухорога келди, Эргаш кўрбоши бориб, мусулмонбод йўлида газот қилгани халифадан фотиҳа ва юз минг сарбоз олиб келди», деб гап тарқатибди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари. *Абдишукур давом этди сўзида: -Бутун олами исломнинг халифаси Султон ҳазратлари бу урушда танҳо қолдилар. Ойбек, Танланган асарлар.*

2 Бухоро хонлигида: шариат ақидаларининг бажарилишини текшириб турувчи мансабдор шахс. *Абдураҳмон сардор кейинги чойнакни бўшатгандан кейин, қайтмоқчи бўлиб, халифадан фотиҳа сўради.* С. Айний, Қуллар.

ХАЛИФАЛИК 1 Ислол динининг суннийлик мазҳабида ҳоқимиятни идора этиш тартиби. *Халифаликнинг асосчиси Муҳаммад пайғамбарнинг яқин сафдоши халифа Абу-бакр (632-634) дир.* Б. Аҳмедов, Тарихдан сабоқлар.

2 7-8-асрларда араб истилолари натижасида Арабистон яримроли, Яқин ва Ўрта Шарқ, Шимолий Африка, Испания, Марказий Осиё ва Кавказортини ўз ичига олган давлат. *Араб халифалиги. Бағдод халифалиги.* ■ *Араб халифалиги VIII асрнинг охирларидан бошлаб майда-майда қисмларга ажралиб кета бошлади.* Б. Аҳмедов, Тарихдан сабоқлар. *Шундай қилиб, Аббосийлар халифалиги мўғуллар томонидан йўқ қилинди.* «ЎЗМЭ».

3 Халифанинг мансаби ва унвони. *Абу Бакр Сиддиқнинг халифалик даври.*

ХАЛЛОҚ [a. خلاق — яратувчи, ижодкор] Аллоҳнинг сифатларидан бири; яратувчи. *Халлоқ ўзига мақбул мўминга лозим кўради тахтни.* Т. Малик, Қалдирғоч.

Халлоқи олам Оламни яратган, оллоҳ, худо *..лекин ундан [Бобурдан] қайси бир гуноҳи азим содир бўлдики, халлоқи олам уни бунчалар қаҳрига олмаса?! Х. Султонов, Бобурийнома.*

ХАЛО [a. خلاء — бўшлиқ, бўш, очик жой] *с.т.* Ҳожатхона. *Бозор аминнинг капаси олдида ўн олти-ўн етти яшар бир бола қўлида обдаста билан, унинг халодан қайтишини кутиб турмоқда эди.* С. Айний, Қуллар.

ХАЛОЖОЙ [a. + ф. خلاجای — бўш, эгалланмаган жой] *с.т.* Ҳожатхона.

ХАЛОЙИҚ [а. خلائق — Оллоҳ яратган махлуқлар, одамлар] Одамлар, халқ. *Сағанага тупроқ тортилгач, бир мўйсафид ўрнидан туриб, оломондан сўради: -Марҳум қандоқ эди, халойиқ? Ҳар тарафдан бўғиқ овозлар келди: -Яхши эди раҳматлик. С. Сиёев, Отлиқ аёл. Кимики бўлса инсон, бўлса одам, Халойиқнинг ғамин ейдур дамо-дам. Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий.*

ХАЛОС [а. خلاص — қутулиш, озод бўлиш; илож, нажот]: **халос бўлмоқ** Қутулмоқ. *Исфандиёр бош вазирдан халос бўлиш ҳаракатини илгарироқ бошлаган эди. С. Сиёев, Аваз. Халос қилмоқ (ёки этмоқ) 1) озод қилмоқ, қутқармоқ. Халос қилиб муродимга етказган, Мехрибоним, жоним болам, хуш энди. «Маликаи айёр». Эй худойим, зolimларга хор қилма.. Бандиликдан, раҳм қилиб, халос эт. «Тоҳир ва Зухра»; 2) кам қўлл. айирмоқ, жудо қилмоқ. -Бизга хунук хабар келтирган бу жувонмаргларнинг хом каллаларини таналаридан халос қил! — деди Мардонбек Шерматга. С. Азимов, Биринчи фасл.*

ХАЛОСКОР [а. + ф. خلاصكار — халос қилувчи] Халос этувчи, озод қилувчи, қутқарувчи. *Юрт бошига иш тушганда, халоскорларнинг олдинги сафида бўлганимдан фахрланаман. «Ёшлик».*

ХАЛОСКОРЛИК Халоскор эканлик; халоскор иши; халос қилиш. *Не-не бекларнинг қўлидан келмаган халоскорлик сендек бечораҳол йигитнинг қўлидан келгани аломат бўлди-да! П. Қодиров, Юлдузли тунлар.*

ХАЛОХОНА [а. + ф. خلاخانه — бўш, холи жой, хона] *айн. ҳожатхона.*

ХАЛТА 1 Кичкина қоп, қоччиқ. *Болалар ёпишавергач, [кампир] халтани очишга мажбур бўлди. Ойбек, Танланган асарлар. Аламазон халтани шолчага қўйиши биланоқ, қизча унга талтиниб, қўлини чўзди. А. Обиджон, Аканг қарагай Гулмат.*

2 Озиш туфайли одам ёки ҳайвон бада-нида, кўпинча юзида салқиб, осилиб қолган тери. *-Кўнгил ўлсин, илойим. Жағида жағ қолмай, лунжи халта бўп кетса ҳам, йигитман дейди, — деди кампир А. Убайдуллаев, Ҳаёт оқими. Бузоқча.. сигирнинг халта бўлиб қолган елинини туртиб-туртиб, шиддат билан эма кетди. С. Нуоров, Майсаларни аёз урмайди.*

3 зоол. Баъзи ҳайвонларнинг қорни остида бўладиган, ёш боласини солиб кўтариб юришга мосланган халтасимон тери қатлами. *Халталиларнинг урғочиси туғилган боласини анча вақт қорнидаги халтасида олиб юради. «Зоология».*

4 Кийимнинг осилиб, салқи бўлиб турган жойи. *Қурбон ака яна Мамажонга ўғирилди: нимпар кўк кителининг этакларини қорни туртиб турибди, ёқа тугмалари очиқ. Шимининг тиззалари халта бўлиб турибди. С. Нуоров, Нарвон.*

Халта кўйлак Ёқаси кўндаланг очилган, елкадан боғичлаб қўйиладиган, одатда муллалар киядиган кўйлак. *Мамат, халта кўйлак этагидан тиззаларини зўрға чиқариб, ўрнидан турди. «Ёшлик». Халта палов қ. паллов.*

ХАЛТА-ХУЛТА Ҳар хил халталар. [Салимбойвачча] *Атторлик растасида энг қоронғи, энг кичкина бир дўконда мингларча халта-хулталардаги шубҳали дори-дармон ва ҳар нав заҳар-заққум орасида ўтирган.. эди. Ойбек, Танланган асарлар. Тўрға йиғилган халта-хулталарнинг сояси чойшабда пайдо бўлди. Х. Султонов, Бир оқшом эртаги.*

ХАЛТАЧА 1 Кичик халта. [Тошкентлик мардикор] *Иштонининг липпасига қистирилган кир бўз халтачани — ҳамённи олиб, танга, чақа аралаш бир сўмини санаб тўкди. Ойбек, Танланган асарлар.*

2 айн. халта 2. Чолнинг ранглари сарғайиб, кўзларининг остида халтача пайдо бўлган эди. Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

ХАЛТУРА [р. халтура — марҳумни хотирлаш; дафн маросими < лот. chartularium — арвоҳларга дуо қилинаётганда, руҳоний ўқийдиган хотирлаш рўйхати] Тартибсиз равишда, юзак қилинадиган хом иш. *Мана, кўрдингизми, адабиётимиз ичида ҳам конфликт бор: маҳорату таланти ва халтура тўқнашуви келиб чиқади. «ЎТА».*

ХАЛТУРАЧИ Тартибсиз равишда, юзак, хом иш қилувчи киши. *Халтурачиларнинг ўзларини яширадиган баҳоналар топишига имкон қолмади. «ЎТА».*

ХАЛТУРАЧИЛИК Одат даражасига айланган, кенг тарқалган халтура. *Шақлбозлик — халтурачиликнинг бошқача кўриниши. Газетадан.*

ХАЛФА [а. خلف — бир-бирининг ортидан бориш, эргашиш; ўрин алмашиш] *эск.*

1 Шариат қоидаларини яхши биладиган, ўқимишли одам. *Турдибой халфа ўз ҳовлисида иш бошлаган ўқитувчига катта ҳурмат билан қараганини ишора қилиб, у билан эгилиброқ кўришди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

2 Эски мактабда ўқувчиларга бошлиқ қилиб тайинланган, мактабдор домлага кўмаклашадиган ўқувчи. *Аваз бир вақтлар мана шу мадрасада таҳсил кўрган; ҳам-хужралари то ҳануз бу ерда халфами, мутаваллига ёрдамчими бўлиб юришарди.* С. Сиёев, Аваз.

3 Ўрта асрлар устахоналарида ҳунар ўрганувчи шогирд; ҳунар-қасб ўрганувчи шогирдлар бошлиғи. *Унга, ўн беш ёшидан бошлаб, аввал шогирд, кейин халфа, сўнг мустақил уста сифатида то шу дамгача эрта-кеч букчайиб ишлашга тўғри келгани учун, унинг елкаси букур каби, ортиқча туртиб чиққан эди.* Ойбек, Танланган асарлар.

Халфа тушмоқ Халфа бўлиб ишламоқ (қ. халта 3). *Отам маҳалладаги бойга халфа тушиб, бўз, алак, беқасам тўқий бошлади.* Ё. Шукуров, Қасос.

4 *фольк.* Хоразм воҳасида маҳаллий оғзаки ижод намуналарини ижро этувчи аёл. *Халфалар репертуаридан асосан «Тўй муборак», «Ёр-ёр», «Ошиқ» туркумидаги.. дostonлардан парчалар, Маҳтумқули ва бошқа шоирларнинг шеърлари асосидаги насиҳат ва рақсбop кўшиқлар ўрин олган.* «ЎЗМЭ».

ХАЛҚ [a. خلق — яратиш, ижод қилиш; яратилган жонзот ва одамлар] 1 Одамлар. *Халққа хизмат — олий ҳиммат.* Мақол. ■ *Тўйингизга йиғилибди бутун эл, Халқ келмоқда тўйга оқиб гўё сел.* Ҳ. Олимжон. *Бу хушовоз хонанда, йигирма йилдан ошдики, халқнинг назаридан қолмай.. дилларимизни яйратиб келмоқда.* С. Аҳмад, Юлдуз.

2 Тарихий бирликнинг турли шакллари; қабила, элат, миллат. *Ўзбек халқи Навоий, Бобур, Лутфий каби буюк донишманд шоирларнинг асарларини ўқиган.* Шукрулло, Сайланма. *Туркий халқлар йилларни 12 мучалдан ташқари, 60 йиллик даврлар билан ҳам ҳисоблашган.* «Фан ва турмуш».

3 Муайян жой аҳолиси. *Ўзбекистон халқи. Қишлоқ халқи. Шаҳар халқи.* ■ *Филиппин оролларида яшовчи халқларнинг энг севимли ноёб таоми митти балиқлардир.* К. Маҳмудов, Қизикарли пазандалик.

4 Бирор жойга тўпланган одамлар; ҳалойиқ, оломон. *Товушга қўйишда халқ бир оғиздан қўл кўтаради, орқасидан бир неча дақиқагача олқиш давом этади.* А. Қодирий, Кичик асарлар.

5 Қасб, машғулот, тоифа ёки жинсни билдирувчи сўзлар билан келиб, ўша қасб, машғулот, тоифа ёки жинсга мансуб кишилар гуруҳини билдиради. *Шоир халқи.* ■ *Полвон халқи енгилган рақибини белидан олиб, кўтариб қўяди.* С. Аҳмад, Уфқ. *Аёл халқи уйдан қуруқ кетмайди, Нима лозим меҳмонларга, тақсиржон.* «Гулнорпарӣ».

6 Умум (аҳоли, одамлар) га алоқадорликни, умум томонидан эътироф этилганликни ифодаловчи сўз сифатида баъзи муассасалар, лавозим ва унвонлар номлари таркибида қўлланади. *Халқ маорифи. Халқ таълими. Халқ суди. Халқ депутати. Ўзбекистон халқ шоири. Ўзбекистон халқ артисти.*

Ерли халқ Муайян жойнинг туб аҳолиси, маҳаллий халқ. *Чор ҳукумати, ерли халқ ўз эркини ҳимоя қилиб чиққанда, уларни оттирди..* Б. Аҳмедов, Тарихдан сабоқлар. **Халқ ижоди** Халқ томонидан бунёд этилган санъатга оид ҳамда адабий асарлар. *Халқ ижоди ҳар қандай ёзувчи учун катта мактабдир.*

ХАЛҚАРО 1 Халқлар ёки мамлакатлар ўртасидаги муносабатга доир. *Халқаро ташкилотлар. Халқаро аҳвол. Халқаро ҳуқуқ.* ■ *Ажиниёз оға жуда сиёсатчи чиқди: нуқул халқаро аҳволни суриштиради.* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда.

2 Халқларга оид, тааллуқли. *Халқаро хотин-қизлар байрами.* ■ *Халқаро Тошкент кинофестивали иштирокчилари сафи йил сайин ортиб бoryпти.* «Саодат».

Халқаро тиллар Турли давлатлар халқларининг алоқа воситаси бўлиб хизмат қиладиган тиллар. **Халқаро ҳуқуқ** Халқаро мулоқотдаги давлатлар орасидаги ва бошқа субъектлар ўртасидаги муносабатларни тартибга солиб турадиган оммавий ҳуқуқий тамойиллар ва меъёрлар мажмуи.

ХАЛҚОБ [ф. حلقاب — ҳалқа-ҳалқа бўлиб тўпланиб қолган сув] Чуқур жойларда туриб, йиғилиб қолган сув. *Халқоб сув.* ■ *Ҳаво сархуш. Халқоблар кўкимтир кўрунар, биринчи совуқдан оёқ остида юпқа муз қирсил-*

лар эди. А. Мухтор, Бўронларда бордек ҳаловат.

ХАЛҚОНА [а. + ф. *خلقانه* — халққа хос ва мос] Кўпчиликка, халққа хос; оддий кишилар, халқ ишлатадиган. *Халқона иборалар.* ■ *Биз.. уни [Фафур Ғуломни] оддийгина қилиб, Фафур ака, деб атай олишимиз билан фахрланамиз. Бу халқона, самимий яқинлик сўзи.. ҳамон оғзимиздан тушмайди.* А. Мухтор, Бебаҳо хазинамиз.

ХАЛҚПАРВАР [а. + ф. *خلقپور* — халқни тарбияловчи, себувчи] Халққа ғамхўрлик қиладиган, халқ манфаатини кўзлайдиган; халқни севадиган. *Чаман-ку! Барака топкур, бахтинг очилгур бу қиз кўп халқпарвар чиқди-да.* У. Исмоилов, Сайланма.

ХАЛҚПАРВАРЛИК Халққа ғамхўрлик қилиш.

ХАЛҚЧИЛ Халқ билан чамбарчас боғланган, халқ руҳи, маданияти ва дунёқарашига мос келадиган. *Халқчил адабиёт.* ■ *Дорбозлик чинакам халқчил санъатдир.* Ш. Ғуломов, Дорбоз. *Ҳамид яратган поэзиядаги жўшқинлик.. ҳаммабон ва халқчил эди.* Н. Сафаров, Оловли излар.

ХАЛҚЧИЛИК Бирор халққа доир хусусият, хислат, фазилатлар мажмуи. *Халқчилик гоялари.*

ХАЛҚЧИЛЛИК Халқ руҳиятига яқин бўлишлик. *Ёзувчи асарларининг халқчиллиги.*

ХАМ [ф. *خم* — эгилган, букилган; эгри; эгик, букик; қат, бурма] Пастга эгилган, куйи солинган. *Мевали дарахтнинг боши хам.* Мақол. ■ *Қиз бошини хам қилиб, беморлар халатида унинг ортидан юрди.* «Ёшлик».

Боши (ёки калласи, бўйни, гардани) хам Хиждолатдан, уятдан боши куйи солинган. [Эшон:] *Нимаси бор, арзимаган иш деб бошимни хам қилманг.* С. Аҳмад. Ҳукм.

ХАМАК [ф. *خامک* — хом нарса (қовун)] Ҳали пишиб етилмаган, хом қовун; сапча. *Бундай кезларда хазанак бўлган полиздан топилган хамак ҳам, пайкал кесагида ёриб ейдиган туйнак ҳам ширин бўлади.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

ХАМЕЛЕОН [лот. *chamaeleon* < юн. *chamaeleon*] 1 айн. **буқаламун.** Кўпчилик хамелеонлар ўпқасида халтасимон ўсиқлари бўлади. «ЎЗМЭ».

2 кўчма с.т. Ўз манфаати йўлида ҳар қандай шароитга тез мослашадиган одам. *Хамелеон одам.*

ХАМИР [а. *خمير* — хамиртуруш солинган нон] 1 Одатда ўнил сув, ёғ, тухум ёки сутга қоришдан ҳосил бўладиган юмшоқ чўзилувчан қоришма; яримфабрикат. *Кампир кечга яқин хамир қориб, оширгани қўйди.* С. Аҳмад. Уфқ. *Адолат хамирни ёйиб, соч толасидай ингичка, чиройли қилиб кесиб берди.* С. Зуннунова, Олов. *Хамирга солиш учун сариёғ.. маргарин, доғлаб совитилган пахта мойи, эритилган қўй ёғи ҳам тавсия қилинади.* К. Маҳмудов, Ўзбек таомлари.

Хамири ачимаган Ҳаракати суст, имиллаган. *Оббо, хамири ачимаган-ей, туша қолмайсанми энди!? Н. Сафаров, Қурбонали.* **Хамири ачимоқ** Кайфияти бузилмоқ, феъли айнимоқ. *Қараб турсам, ўртоғимнинг хамири ачиб, кайфи ланж тортиб кетяпти.* С. Абдуқаҳҳор, Санамай саккиз дема. **Хамирдан қил суғургандай** Осонлик билан, ҳеч қандай қийинчиликсиз. *Ҳар ҳолда, ҳамма иш хамирдан қил суғургандай, ими-жимида ҳал бўлди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. **Хамир (нинг) учидан патир қ. патир 1.**

ХАМИРГИР [а. + ф. *خميرگير* — хамир қилувчи, қорувчи] Хамир қорувчи ишчи, мутахассис. *Жўраларнинг бириси нон заводда хамиргир, Бириси халқ артисти, сўзлари хандон писта.* Ф. Ғулом.

ХАМИРСИМОН Хамирга ўхшаш, юмшоқ. *Хамирсимон масса.*

ХАМИРТУРУШ [а. + ф. *خميرتوش* — хамир ачитқиси] 1 Хамирни ошириш учун ишлатиладиган ачитқи. *Оби нон (уй нони) тайёрлаш учун.. 40 г хамиртуруш керак бўлади.* К. Маҳмудов, Ўзбек тансиқ таомлари.

2 кўчма Ўғит, гўнг. *Ер — хамир, ўғит — хамиртуруш.* Мақол.

3 кўчма Бирор нарсанинг бошланиши, юзага келиши ёки амалга ошиши учун асос ёки дастак бўладиган омил, пойдевор. *-Яхшидан боғ, ёмондан доғ, — деганларидек, ҳозирги.. боғимизга илк хамиртуруш ташлаган, қўлинг дард кўрмагур шу ота бўлади, — деди раис.* М. Назаров, Жилвон жилвалари.

ХАМПА [ф. *خمپه* — ғалла сақланадиган бордон, ўра] 1 Дон, ғалла ва ш.к. қўйиш ва сақлаш учун қурилган махсус жой; кандик. *-Бир кун омборда қараб турсам, хампанинг бурчаги камар бўлиб қолди, шувуллаб кетяпти, қани энди тўхтаса.* С. Маҳқамов, Шогирд.

2 махс. Тегирмон қурилмасининг тортиладиган дон солинадиган қисми. *Айланаётган тегирмон тошлари орасига хампадан бундой тўкилиб турар эди.*

3 Нонвойхоналардаги хамир қорадиган ва оширадиган катта идиш; хамир тоғора. *Юз тоннали хампада хамирлар гупуради.* Ф. Фулом. *Хампасида бир кафт ун қолмай, танқисликка учраган хонадонларда бу ном тез-тез тилга олинар эди.* С. Анорбоев, Сайли.

4 с.т. Айрим деҳқончилик машиналарининг сепиладиган уруф, ўғит ва ш.к. ни ортиб юрадиган яшиксимон қисми. - *Шу хампани беш юз килограмм чигит сиғадиган қилиб ясаб беринг, ун минутда чигит тугаб қолиб, хуноб қиляпти, — илтимос қилди у.* Р. Раҳмонов, Тиниб-тинчимас.

ХАМСА [а. *خمسه* — бешлик] *ад.* Шарқ халқлари мумтоз адабиётида бир муаллифнинг 5 дostonдан иборат йирик асари. *Навой «Хамса»син ўқидим такрор..* А. Орипов.

ХАМСАНАВИС [а. + ф. *خمسه‌نويس*] Хамса ёзувчи шоир.

ХАМСАЧИЛИК Шарқ халқлари адабиётида дostonнавислик шаклларида бири, «Хамса» яратиш билан боғлиқ адабий анъана. *Туркий халқлар адабиётида хамсачиликка қизиқиш 13–14-асрлардан бошланган.* «ЎЗМЭ».

ХАНДА [ф. *خنده* — кулги, қаҳқаҳа] *поэт.* Кулги, табассум. *Ханда қилмоқ (айламоқ).* ■ *Кўз ёшинг-ку кўп нафис, гўзал, Билки, ханданг йиғингдан афзал!* М. Шайхзода. *Биламан, ҳамшаҳрим ташвишли, бедор. Ва лекин лабида аския, ханда.* М. Бобоев. *Яна кўнглим олиб, юз ноз бирла хандалар қилдинг.* Завқий.

ХАНДАҚ [а. *خندق* — чуқур, ўра, окоп] 1 Шаҳар, қалъа, кўрғон, мудофаа истеҳкомлари ташқи девори ёнидан душман ўтолмаслиги учун гир айланасига қазилган узун чуқурлик. *Уша пайтда мамлакатни ёвдан сақлаш учун шаҳарнинг ташқарисида хандақ қазиб қўйилар эди.* «Эртақлар». *Амир Темур ва теурийлар даврида кўшин лашкароғога тушганда, унинг атрофи хандақ билан мустаҳкамланган.* «ЎЗМЭ».

2 Ўқлардан, бомба ёки снаряд парчаларидан сақланиш учун қазиладиган энсиз, тор чуқурлик, окоп. *Ҳаво тревогаси бошлан-*

ди. Чернецов босиқ овоз билан: —Хандаққа киринг! — деди. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

3 Бирор нарсани асраш, сақлаш ва ш.к. мақсадда кавланган чуқурлик, ўра. *Силос бостирилган хандақлару.. ораста далалар кўзга чалинади.* «Шарқ юлдузи».

ХАНДОН [ф. *خندان* — кулиб турувчи; хушчақчақ] Кулиб турувчи. [Навой:] *Мени девона қилган нозанин хур, Юзи гул, лаъли хандон, тишлари дур.* Уйғун ва И. Султон, Алишер Навой.

2 Хурсанд, шод; мамнун. *Болалик уй — хандон, боласиз уй — зиндон.* Мақол. ■ *Шийпоннинг кўҳна айвонида тағин хандон кулги янради.* С. Сиёев. Отлиқ аёл.

Кўча хандон, уй зиндон қ. зиндон. **Хандон писта** Мағзи уч томонидан кўриниб турадиган қилиб чақилган писта. [Ёдгорбек] *Тортинмасдан озгина майиз ва хандон пистани олиб, ташқарига чиқди.* «Ёшлик». **Хандон отмоқ ёки хандон ташлаб (отиб, уриб) кулмоқ** Қаттиқ кулмоқ, қаҳқаҳа отмоқ. *Қиз чапак чалиб, хандон отди-да, дўланазор ора-лаб қочди.* «Ёшлик». *Одамлар уйни бошларига кўтарар даражада хандон ташлаб, қаттиқ кулдилар.* С. Айний, Эсдалиқлар.

ХАНДОН-ХУШОН [ф. *خندان خوشا* — кулган, хушчақчақ ҳолда] Хушчақчақ, хурсанд ҳолда. *Бир ҳафта йўқ бўлиб кетган Эрали Тошкентдан хандон-хушон қайтиб келди.* С. Аҳмад, Жимжитлик.

ХАНЖАР [а. *خنجر* — ханжар] Икки томони тигли курол, дудама. *Хотин лаган билан уйга кириб кетгач, [Отабек] ичидан тақилган ханжарини қинидан суғуриб олди-да, дамани ойдинга солиб боқди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Зимистон бурчакдан йилт этиб калтакдай ханжар учиб келиб, Матпанонинг кўкрагига санчилди.* С. Сиёев, Аваз.

ХАНЖАРБОЗЛИК Ханжар ишлатиб жанг қилиш ёки урушиш. *Ханжарбозлик қилмоқ.* ■ *Маст бўлиб ханжарбозлик қилган авбошларни олиб кетмоқдалар.* Ойбек, Навой.

ХАНЖУВАР Қовун, тарвуз, ошқовоқ ва ш.к. нинг уруғини гўнг солиб экиш учун қазилган чуқурча. *Ханжуварни кўммоқ.*

Ханжувар қилиб экиш Махсус қазилган чуқурчага гўнг солиб, уруғни кўмиб экиш, кўмма қилиб экиш. *Қовунни ханжувар қилиб экиш.*

ХАНИК *шв.* Пойгак; остона. У этигини ханикка артиб-артиб, чўзилиб, туғунни сандал устига қўйди. С. Анорбоев, Сайли.

ХАНТАЛ [*а.* خردل — хантал (горчица) ўсимлиги ва унинг уруғи] 1 Майда сариқ гулли, қўзоқ мевали, уруғи нонвойлик, қандолатчилик, консерва, парфюмерия саноатида ишлатиладиган ўсимлик; горчица. *Хантал намликни яхши кўрадиган, совуққа чидамли ўсимлик ҳисобланади. «Фан ва турмуш».*

2 Шу ўсимликнинг уруғи ва ундан овқатга солиш учун тайёрланган аччиқ зиравор; горчица. *Нонга хантал суриб емоқ. ■ Наҳотки ханталдан ҳолвайтарни фарқ қилолмаган бедид пазанда қайла пиширишни ўргатса. Ж. Абдуллахонов, Тўфон.*

ХАНТАЛЛИ Ханталдан тайёрланган зиравор кўшилган. *Ханталли таом.*

Ханталли қоғоз тиб. Юпқа қилиб хантал суртилган, яллиғланишга қарши восита сифатида қўлланувчи стандарт қоғоз; горчичник. *Хантал кунжарасидан олинадиган кукундан тиббиётда ишлатиладиган ханталли қоғоз ва истеъмол қилинадиган зиравор бўтқа тайёрланади. «ЎЗМЭ».*

ХАР [*ф.* خر — эшак] 1 кам қўл. *айн. эшак. Хунар — зар, хунарсиз — хар. Мақол.*

ХАРАЖАТ [*а.* خرجت — чиқиш; дафн (маросими); чиқиқ жой] Бирор нарса учун қилинадиган сарф; чиқим. *Катта харажат. Ош харажатлари. Харажат қилмоқ. ■ [Йўлчи] Белбоғидан ҳовли пулини чиқариб санади. Аяб-тежаб харажат қилгани учун, ёнида яна ўн беш сўм қолган эди. Ойбек, Танланган асарлар.*

ХАРАК [*ф.* خرک — эшакча; таглик, поя] Дутор, танбур каби чолғу асбобларининг ипи ёки симларини кўтариб туриш учун ишлатиладиган тиргак; эшак. *Дутор хараги. Рубоб хараги. ■ Кўбиз тегмади-ю, аммо кўш торини тутиб турган ёғоч хараги чиқиб кетди. «Ёшлик».*

ХАРАКИРИ [*яп.* хара — қорин + кири — ёрмоқ, кесмоқ] Японияда самурайларда: қоринни ёриб ташлаш орқали шахснинг ихтиёрий ёки мажбурий равишда ўз-ўзини ўлдириши. *2-жаҳон урушида Япония энгилгач, бир қанча япон солдат ва зобитлари, иттифоқчи кўшиқларга асир тушмаслик учун, харакирига амал қилиб, ўзларини ўлдирганлар. «ЎЗМЭ».*

ХАРАКТЕР [*юн.* character — фарқланувчи хусусият, белги] 1 Одам, нарса ва ҳодисаларнинг ўзига хос кўриниши, хусусияти; бошқалардан ажралиб, фарқ қилиб турадиган томони. *Бахшилар томонидан яратилган кўшиқлар эса лиро-эпик характердадир. «ЎТА».*

2 *псих.* Одамнинг хатти-ҳаракати ва атроф-муҳитга муносабатида намоён бўладиган ўзига хос хусусияти, ички маънавий барқарорлиги. *Хар ким ўзига хос феъл-атвор, характерга эга. «Фан ва турмуш».*

3 Адабиёт ва санъатда: хусусий белгилари мукамал тасвирланган ва ўзида феъл-атворнинг тарихан аниқ типини мужассамлантирган, шунингдек, муаллифнинг маънавий-эстетик концепциясини ифодалаган инсон образи. *Исм, характерни белгилловчи омил сифатида, катта ғоявий вазифа бажаради. «ЎТА».* *Шу тарзда ҳамма деталлар тайёр бўлган, характерлар етилгандагина ёзишга ўтирар эдилар. К. Қаҳҳорова, Чорак аср ҳамнафас.*

ХАРАКТЕРИСТИКА [*«характер» с. дан*] 1 Муайян нарса ёки шахснинг характерли, фарқланувчи сифатлари, белгиларининг таърифи ва тавсифи.

2 *айн. тавсифнома. Ижобий характеристика.*

3 *мат.* Ўнли логарифмнинг бутун қисми.

ХАРАКТЕРЛАМОҚ Бирор кимса ёки нарсанинг муҳим томони ёки хусусиятларини очиб бермоқ, шарҳламоқ.

ХАРАКТЕРЛАНМОҚ 1 **Характерламоқ** фл. мажҳ. н.

2 Бирор хусусияти билан ажралиб турмоқ. *Унинг фаолияти нима билан характерланади? ■ Элементнинг кимёвий хоссалари ядро заряди билан характерланади. «Фан ва турмуш».*

ХАРАКТЕРЛИ 1 Бирор характерга, феъл-атворга эга бўлган. *Қизиқ характерли одам. Бўш характерли бола.*

2 Кимса ёки нарсанинг ўзига хос хусусиятини ифодаладиган, уни бошқалардан фарқлаб, ажратиб кўрсатадиган; муҳим, асосий. *Характерли мисоллар келтирмоқ. ■ Амир Темурнинг характерли хусусиятларидан бири — давлат, мамлакат, фуқарога ғамхўрлиги эди. «Фан ва турмуш».*

ХАРГҶШ [*ф.* خرگوش — эшак қулоғи; қуён]: харгўш йили *айн. қуён йили қ. қуён.*

ХАРЖ [а. *خرج* – сарф, чиқим; харажат пули; солиқ, хирож] Бирор эҳтиёж учун ишлатиладиган пул, маблағ; сарф. *Йўл харжи. Тўй харжи.* ■ *Тўйга қилган харжингни ол, бу ёғига ёпиқли қозон ёпиқлигича қолсин, дедик. С. Аҳмад, Уфқ.*

Харж қилмоқ Сарфламоқ, ишлатмоқ. *Мўмин онаси берган пулни ҳеч нарсага харж қилмади. «Ёшлик».*

ХАРЖЛАМОҚ 1 Пулни бирор мақсад учун сарфламоқ. *Пулни топган харжласин. Мақол.*

2 Ишлатмоқ; ишга солмоқ. *Қаранг, энди дол Фирот Бор кучини харжлайди. «Гўрўгли».*

3 кўчма Фойдаланмоқ. *Ҳикмат битмас-туганмас хазинадир, харжлаганинг билан у камаймайди. Газетадан.*

ХАРИ Иморат тўсинлари остидан кўндалангига қўйиладиган узун, йўғон асосий ёғоч. *Шифтдаги нотекис харилар, вассалар қатидан қамиш пўстлоқлари осилиб турарди. Ш. Холмирзаев, Қахрамоннинг сўнгги куни.*

ХАРИБОП Харига ярайдиган, хари бўладиган. *Харибоп ёғоч.*

ХАРИД [ф. *خرید* – сотиб олиш; сотиб олинган нарса] Сотиб олиш, сотиб олинган нарса. *Молнинг харид нархи. Аҳолининг харид қуввати. Харид қилмоқ.* ■ *Аҳмад ўзи яхши кўрган шафтолидан бир кило харид қилди. Ф. Мусажонов, Ҳиммат. [Ошно] Бирор ун кунча ўтиб, бир қучоқ харид қилган кириб келди. М. М. Дўст, Лолазор.*

ХАРИДОР [ф. *خریدار* – сотиб олувчи] 1 Харид қилувчи, сотиб олувчи. *Ҳар ҳолда, харидор дегани олаётган молининг феълини тузук-қуруқ билиб олгани маъқул. М. М. Дўст. Лолазор.*

2 кўчма с.т. Бировга (одатда бирор қиз ёки аёлга) кўнгил қўйган киши, хуштор. *..бизнинг давлатимиз соясида ўсиб баркамол бўлган бир гули норастамиз бўлиб, атрофдаги шоҳ-шаҳзодалар харидор. «Тоҳир ва Зуҳра».*

3 Ишқибоз, хоҳловчи. *Тўйда сўз бер бахшига, Харидор бўл яхшига. Мақол.* ■ [Ҳайитжон:] *Ҳар одам қизини жони билан беришга харидор-у, бироқ отаси, отангнинг давлату обрўйига қизиқиб, киши қўйдираяпти. Ҳамза, Паранжи сирлари.*

ХАРИДОРБӨП айн. **харидоргир**. *Бахтимга, менинг ўригим харидорбөп чиқди. «Ёшлик».*

ХАРИДОРГИР [ф. *خریدارگیر* – сотиб олинадиган, харидор тез оладиган] Харидорларнинг дидига, талабига мос, тез сотилиб кетадиган. *Мана шу чевар қизлар харидоргир маҳсулот тайёрлашади. «Саодат».*

ХАРИЛИК айн. **харибоп**. *Харилик ёғоч.*

ХАРИТА [а. *خریطة* – харита < лот. *charta* < юн. *kartis* – папирус япроғи] қ. **карта** 1 1. *Географик харита. Жаҳон харитаси.* ■ *Географик харитага назар солсангиз, ер шарининг турли жойларида туз билан боғлиқ бўлган номларни кўп учратасиз. К. Маҳмудов, Қизиқарли пазандалиқ. Аваз хужрасида Қосимбек ҳадя этган жаҳон харитасини томоша қилиб ўтирган эди. С. Сиёев, Аваз.*

ХАРИТАГРАФИЯ [харита + юн. *grapho* – ёзаман] Харитаграфик асарларни ўрганиш, яратиш ва фойдаланиш билан шуғулланувчи фан, картография. *9-11-асрларда яшаб, ижод қилган Хоразмий, Беруний, Кошғарий, Ҳофиз Абрў каби буюк алломалар жаҳон географияси ва харитаграфиясининг ривожланишига салмоқли ҳисса қўшганлар. «ЎЗМЭ».*

ХАРИТАШУНОСЛИК Харитаграфик асарлар ҳақидаги таълимот, харитаграфиянинг бўлими.

ХАРИШ [ф. *خریش / خراش* – тирнаш, қириш, қиртишлаш; тирналган жой] 1 *вет.* Кўпинча уй ҳайвонларида бўладиган тери касаллиги. *Поезд хариш бўлган бедаво отдай судраларди. Т. Малик, Қалдирғоч.*

2 Хариш касалига чалинган, ҳар нарсага суркалавериш, жунлари тўкилиб кетган. [Подшо] *Катта ва ўртанча куёвиге яхши отлар бериб, «Небилан»га бир хариш отни миндириб, овга жўнабди. «Зумрад ва Қиммат».* *Қосим Хўжаев оч қолган хариш бир мушук.. Унинг.. манфур тили қиличнинг тиғини яламоқчи бўлади. Ф. Фулом, Қора мушук. Қарасалар, бир ҳолвачи келяпти, тагида минган оти хариш, ёли-думи тўкилган. «Гўрўгли».*

ХАРИШЛАНМОҚ Хариш бўлмоқ, қичима-қирчанғи касалига йўлиқмоқ (ҳайвонлар ҳақида).

ХАРОБ [а. *خراب* – вайрон бўлиш, ҳалокат; вайрона; харобазор] 1 Қаровсиз қолган, бузилган, вайрон; нообод. *Хароб шаҳар. Хароб боғ. Карвонсиз – йўл хароб, Оқсоқолсиз – эл хароб. Мақол.* ■ *Бундай мишмишларни эшитган уйдагиларнинг ҳам, бу*

(иморат) эски иморатингиздан ҳам хароб-ку, деб раъйи бўлмади. Шукрулло, Сайланма.

2 Моддий ёки маънавий жиҳатдан аҳволи танг. *Зар бўлмаса, заргар хароб, Ер бўлмаса, деҳқон хароб.* Мақол. ■ Шундай ёнидаги дўстининг оиласи хароб яшашига асло эътибор бермаган экан. «Ёшлик».

3 Эски, юпун, жулдур. *Уст-боши хароб одам.*

4 Озгин, ориқ, нимжон; кўримсиз. *Хароб от.* ■ -Нимаси зотли, ўзимизнинг жайдари қўйлардан ҳам хароб-ку! — ажабланди чўпон. «Муштум».

Хароб бўлмоқ 1) вайрон бўлмоқ. *Остингда ўйнайди Фирқўк тулпоринг, Сенсиз хароб бўлар гулу гулзоринг.* «Гўрўғли»; 2) жисман ёки маънан аҳволи ёмонлашмоқ. *Ризо тош ёки бутага илкис қоқиниб йиқилар, ўша захоти.. ўрнидан туриб кетар, бўлмаса, танаси мана бу чағир тошлар устида тимдаланиб хароб бўларди.* «Ёшлик». *Қадам босма, менинг кўнглим хароб бўлган, азизим..* «Ёшлик». **Хароб қилмоқ (ёки этмоқ)** 1) бузмоқ, вайрон қилмоқ. *Кўп элларни хароб қилди жанжалинг..* «Гўрўғли»; 2) кўчма ёмон аҳволга солмоқ. *Умрингни хароб этма ўтқувчи ҳавас бирлан.. Уйғун. Бу одамни ароқ хароб қилганди.* «Шарқ юлдузи»; 3) увол қилмоқ. *Яхши хотин арпа унини кабоб қилар, Ёмон хотин бугдой унини хароб қилар.* Мақол.

ХАРОБА [а. خرابه — вайрона, харобазор] 1 *от* Қаровсиз қолган жой, иморат, иншоот. *Ҳовли харобага айланиб қолган экан.* «Ёшлик». *Қишлоқ ва шаҳарлар хароба буткул, Шу ердан ўзига фашист очмиш йўл.* Ғ. Гулом.

2 *от* Бузилиб кетган бирор жой ёки қадимий иншоотлардан қолган қисм. *Қуйи-га энгани сари собиқ ҳовли харобалари кўрина борди.* «Шарқ юлдузи». [Искандар] *Чук тушиб ётган туя карвонидай бир-бирига мингашиб кетган Далварзинтепа харобаларига тикилиб туриб қолди.* М. Мансуров, Ёмби.

3 *сфт.* Қаровсиз, файзсиз. *Чол.. қишлоқнинг энг чети, кунботаридаги эгасиз ҳувулаб ётган хароба ҳовлига кирди.* «Ёшлик».

ХАРОБАГАРЧИЛИК *с.т.* Харобалик.

ХАРОБАЗОР [а. + ф. خرابه زار] Қаровсиз қолган, хароб бўлган уйлар, вайроналар. *Ҳаёт шами бутунлай сўнган Жиззах култепа, харобазорга айланиб, мозор жимлиги*

ҳукмрон бўлиб қолганди. Н. Сафаров, Оловли излар.

ХАРОБАЛИК *айн. харобазор.* *Зилзила харобаликлари.* ■ *Ҳовлининг кунботар томонида харобаликдан озгина берида.. икки даричалик бир уй, бу уй қаторида бир айвон бўлиб, шунинг ила бу ҳовлининг тиккайган биносининг ҳисоби тамом эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ХАРОБЛАШМОҚ 1 *Хароб бўлмоқ, вайрон бўлмоқ, бузилмоқ. Хароблашган шаҳар. Қадимги хароблашган қишлоқлардан асар йўқ.* 2 *кўчма* Моддий ва маънавий жиҳатдан қийин, оғир аҳволга тушмоқ; қашшоқлашмоқ. [Шокир ота:] *Мен қанча хароблашсам, у шунча хурсанд бўлади.* Ойбек, Танланган асарлар.

ХАРОБЛИК 1 *Хароба, вайрона эканлик. Қишлоқнинг хароблиги.*

2 *Моддий ва маънавий қийинчилик; қашшоқлик.*

ХАРОБОТ [а. خرابات — вайроналар, харобалар; ичкиликхона] *айн. харобазор.* *Мамлакатда рўзғор бузғунлиги, босқинчилик, очлик ва бошқа хароботлар.* А. Қодирий, Кичик асарлар.

2 *эск. кт.* Қовоқхона. *Харобот ичра кирдудм ошуфтаҳол, Май истарға илкимда синган сафол.* Алишер Навоий.

ХАРРАК [ф. حرک — эшакча; таглик, поя] *шв.* Ўриндик, скамейка. *Бозордан чиқаверишда кимсасиз бир гузардаги тол тағига сув сепиб қўйилган экан, ўша ердаги ёғоч харракка ўтириб, бир зум дам олгиси келди.* А. Мухтор, Кумуш тола. *Яхшибоев ўтирган харрагидан турди.* М. М. Дўст, Лолазор. *Бир харрак четида ўтириб, газетани кўздан кечира бошлади.* О Мухтор, Бухоролик бир йигит.

ХАРРОТ [а. حرّاط — ёғоч ўювчи, йўнувчи уста; токар] 1 *Ёғочни ўйиб, гул, безак солувчи уста, ёғочсоз. Ҳозир.. малакали бинокорлар — дурадгорлар, харротлар тайёрлана бошланди.* Газетадан.

2 *айн. тароқчи.*

ХАРСАНГ [ф. خرسنگ — қатта, тарашланмаган тош] *Қатта табиий тош. Машина ўнгир оралаб кечагина сел суриб туширган харсанг уюмлари олдида тўхтади.* С. Аҳмад, Жимжитлик.

ХАРСАНГТОШ *айн. харсанг.* *Абдурасул сувнинг кечувиغا етиб, харсангтошга ўтир-*

ди. Ш. Холмирзаев, Огир тош кўча. *Харсангтошлар орқасига яширинган, қирғоқнинг юқори тарафига ўтиб кетган кишилар аста қайтиб кела бошлади.* С. Аҳмад, Уфқ.

ХАРТИЯ [юн. chartion — қоғозча < chartes — папирус вараги; қоғоз] *сиёс.* Ижтимоий-сиёсий аҳамият ва мазмунга эга бўлган айрим ҳужжат ва декларацияларнинг номи. *Англия ҳурриятпарварларининг улуғ хартияси.*

ХАРТУМ [а. خرطوم — хартум, тумшук; узун бурун] **1** Айрим судралиб юрувчи ва сутэмизувчилар тумшугининг узайган бурун қисми. *Филлар хартуми билан отлиқларни ўраб олиб, ерга урар, босиб ўлдирарди.* М. Осим, Карвон йўлларида. *Фил хартуми билан сўриб олган сувни оғзига юборади. Паразит чувалчанлар илмоқ хартуми ёрдамида ичак деворига ёпишиб олади.* «ЎЗМЭ».

2 кўчма Экскаватор, кран кабиларнинг ер қазииш, юк кўтариш сингари ишларни бажарувчи, олдинга чўзилиб чиққан қисми. *Хартуми узун кран ердан эшикдай келадиган оғир темирбетон тахталарни кўтариб, осмони фалакка кўтаради.* С. Анорбоев, Ҳамсуҳбатлар.

ХАРТУМЧА 1 *Хартум* с. нинг кичр. эркл. шакли.

2 *зоол.* Пашша, ари каби ҳашаротларнинг тешиш, сўриш (чақиш) учун хизмат қиладиган узун наштарсимон оғиз ўсимтаси. *Арилар.. кўз илғамас хартумчалари билан шира эмиб оладилар-да, яна визз этганича келиб, эшикчалардан «уй»ларига кириб кетадилар.* Ҳ. Назир, Сўнмас чакмоқлар.

ХАРХАША [ф. خرخشة — адоват; уриш, жанжал; саросима, гулгула] **1** Арзимаган нарса учун қилинадиган жанжал; машмаша, инжиқлик. *Шунинг оқибатида Ақобир Мастуранинг барча хархашаларини кўтара бошлади.* Ш. Холмирзаев, Бодом қишда гуллади.

Хархаша қилмоқ Жанжал кўтармоқ, инжиқлик қилмоқ. *Саҳарга яқин туш кўрибди. Тушида Ғани қайтиб келиб, нуқул хархаша қилармиш.* М. Мансуров, Ёмби. *Бола уйғониб, яна дадамга бораман, деб хархаша қила бошлади.* С. Аҳмад, Уфқ.

2 Бирор ишни бажаришдаги қийналиш; қийинчилик, ташвиш; дахмаза. *Асаларичиликнинг хархашаси кўп бўлади. Табиий газ аҳолини кўп хархашалардан озод қилди.*

ХАРХАШАЛИ 1 Қийинчилик билан бўладиган, серташвиш, дахмазали. *Хархашали иш.*

2 Хархаша қиладиган, серхархаша; инжиқ. *Хархашали бола.*

ХАРХАШАСИЗ 1 *рви.* Хархаша қилмасдан, жанжалсиз, тинч, осойишта. *Хархашасиз яшамоқ.* ■ *Бу йилги қиш хархашасиз ўтмағуси.* Ғ. Фулом, Кўкан.

2 Хархаша (жанжал ёки инжиқлик) қилмайдиган, тинч яшайдиган. *Хархашасиз бола. Хархашасиз оила.*

3 Осонгина амалга ошадиган; ташвишсиз. *Хархашасиз иш.*

ХАРХАШАЧИ Хархаша қилувчи, жанжалкаш; инжиқ. *Хархашачи бола.*

ХАС [ф. خاس — хашак; шох-шабба, қуруқ шохча] Қуруқ ўсимлик пояси; хашак, чўп. *Чўкаётган одам хасга ёпишар.* Мақол. ■ *Рўзиев сигирнинг ювошлигию хасни ташласа ҳам ейишини мақтайди.* «Ёшлик».

ХАСВА 1 *зоол.* Ғалла ўсимликларига зарар келтирувчи ҳашарот, ўсимлик қандаласи. *Донли экинларга Осие чигирткаси ва хасва қандаласи.. катта зиён келтиради.* «Зоология».

ХАСВА 2 *шв.* Хасмол.

ХАСИС [а. خسيس — паст, тубан, қабиҳ, разил, мурдор] **1** Бировга нарса ёки пул бермасликка, сарфламасликка интиладиган киши; зиқна; қизганчиқ. *Бахил эҳсондан қочар, Хасис меҳмондан қочар.* Мақол. ■ *Бу дейман, Сайдибой.. уст-бошинг бир аҳволда.. сал хасисроқмисан? — деб сўради Ибодулло Махсим.* М. М. Дўст, Галатепега қайтиш.

2 кўчма Ҳосил бермайдиган, экин битмайдиган, ориқ (ер ҳақида). *Хасис ердан унум чиқмас, аҳвол чатоқ.* Ойбек, Зафар ва Захро.

3 кўчма Ортиқча, ўринсиз сўз ишлатмайдиган (ёзувчи ҳақида). *Сўзга хасис адиб.*

ХАСИСЛАШМОҚ Хасис ёки қизганчиқ бўла бормоқ. *У жуда хасислашиб кетибди.*

ХАСИСЛИК Қизганиш, зиқналик одати, хусусияти; қизганчиқлик. *Мана, сиз хасислик қилган бўлсангиз, биз сахийлик қиламиз.* С. Аҳмад, Уфқ.

ХАСКАШ [ф. خسکش — хас тортувчи, тўпловчи] Хашак, хас-чўп ва ш.к. ни йиғиш, тўплаш, шунингдек, чопилган ер тупроғини майдалаб текислаш учун ишлатиладиган, узун дастали, кўп тишли қишлоқ хўжалик қуроли. *Ҳовлида сочилиб кетган пичанларни*

хаскаш билан йиғиштириб, тўплаб юрган Болтабой ота хаскашнинг сопига бағрини бериб, хаёл суриб қолганди. С. Зуннунова, Олов.

ХАСМ I [а. خصم – душман; мухолиф] фольк. Рақиб, ганим, душман. *Оғир лашкар элга яқин келдимиз, Узима бир подшо хасм бўлдимиз?* «Юсуф ва Аҳмад».

ХАСМ II [а. خصم – ушлаб, чегириб қолиш, чегирма] Бировнинг ихтиёридаги нарса ёки киши. *Шакархондек қудратли ноибнинг хасмига куз олайтиришга кимнинг ҳадди сиғди экан, унинг мулкига бостириб киришга.. қайси зот юрак ютди экан!* Х. Тўхтабоев, Йиллар ва йўллар. *Қиз бола – бировнинг хасми.* М. М. Дўст, Лолазор.

ХАСМОЛ [ф. خسمال] Йиринглатувчи микроблар кириши натижасида қўл бармоғи тўқималарининг ўткир йирингли яллиғланиши; миллак. *Қўлингга хасмол чиққур!* (қарғ.) ■ *Бир вақтлар Тошбувининг бош-малдоғига хасмол чиққан эди.. Мирмуҳсин, Умид. Хасмолнинг ҳар қандай шакли, айниқса, чуқур хасмол нохуш оқибатларга олиб келиши мумкин.* «ЎЗМЭ».

ХАСПЎШ [ф. خسپوش – хас, хашак билан ёпиш]: *хаспўш қилмоқ айн. хаспўшламоқ.* У кирдикорларини.. *хаспўш қилишга интилса ҳам, ўз ифлослигини одамлардан яширолмади.* Ойбек, Навоий.

ХАСПЎШЛАМОҚ Хато ва камчиликларни яширмоқ, шунга уринмоқ. *Наҳотки одамнинг умри ўз заифлигини хаспўшлаш билан ўтса?!* Х. Темиров, Хиебондаги одам.

ХАСТА [а. خسته – чарчаган, толиққан, беҳол; қийналган; яраланган] *кт.* Касал, касалманд. *Профессор: -Сиз хаста эмассиз, Яхшибоев, – деб кулди, – шунчаки чарчагансиз..* М. М. Дўст, Лолазор. У [Нигина] бечора оғир хаста эди. Мирмуҳсин, Темур Малик.

2 кўчма Қийналган, дардли; қайғули. *Аваз ўғлон хаста кўнглин хушлади.. «Гулшанбоғ».*

3 кўчма Кучсиз, заиф; паст (овоз ҳақида). У *Исмаи Қори хаста, нолинқираган овозда шикоятга ўтди.* Н. Аминов, Қаҳқаҳа.

ХАСТАДИЛ [а. + ф. خسته دل – қалби, юраги беҳол; юраги эзилган] I Азоб-уқубат чеккан, руҳан эзилган. [Мансур:] *Пирим, афв айлангиз бахти қарони, Ғарибу хастадил мотамсарони.* Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий.

2 кўчма Жуда қаттиқ севиб қолган, ошиқу беқарор. *Етолмайин соғиниб, хастадил Ҳабибман.. Ҳабибий.*

ХАСТАДИЛЛИК Фамгин, қайғули ҳолатда бўлишлик. *-Саидғози Саидвалиевичдан ҳам айрилиб қолдик, – деди Акрамов хастадиллик билан.* С. Анорбоев, Оқсой.

ХАСТАЛАНМОҚ Бирор касал билан оғримоқ, касал бўлмоқ. *Қандли диабет билан хасталанган беморнинг кундалик овқатида карам, қовоқ, бодринг, укроп, помидор бўлиши керак.* «Фан ва турмуш».

ХАСТАЛИК қ. касаллик. Бу хасталик [буқоқ] оғир асоратларни келтириб чиқариши мумкин. Газетадан.

ХАСТАХОНА [хаста + хона] *кт. айн. касалхона.* *Ислохўжа камбағаллар учун хастахонани бепул қилдириб қўйди.* С. Сиёев, Аваз.

ХАСТАҲОЛ [ф. + а. خسته حال – аҳволи, ҳолати касал каби] *кт.* Хаста каби; заиф. *Энди Усмоновнинг овози суҳбат бошидагидек жарангдор ва дадил эмас, балки ёнимда хастаҳол бошқа киши гапириб келаётгандек эди.* «Ёшлик». *Севаргул хастаҳол жилмайд:* *начора, онажон..* Н. Қиличев, Чигирик.

ХАС-ХАШАК [хас + хашак] Турли ўт, хашаклар. *Ирkit қор устидан қалин кул сепилган, тор йўлкага қалин хас-хашак сочилган.* Х. Султонов, Бир оқшом эртаги.

ХАС-ЧЎП [хас + чўп] Турли хас ва ўтин-чўп. *Кечаси тоғларга ёмғир ёққан бўлса керак, сойнинг суви.. йўл-йўлакай хас-чўпларни оқизиб келмоқда эди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

ХАТ [а. خط – чизик; йўл; чегара чизиги; саф, қатор; нома, мактуб; ёзув; дастхат] I Ёзув, ёзилган, чизилган ёки ўйиб туширилган белгилар; матн. *Олим тошга ўйилган қадимий хатни ўқишга уринди.* ■ *Хат кичикроқ қоғозда ўлчовлик сўзлардан иборат эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Ёзувда ишлатиладиган график белгилар; ҳарфлар тизими. *Арабча хат. Лотин хатини ўрганмоқ.*

3 Бирор хабар бериш ёки фикр алмашиш мақсадида аниқ манзилга асосан почта орқали юбориладиган, матн ёзилган қоғоз. *Бир куни почталёон Ашурали отага хат тутқазди: -Ўғлингиз Кимсанбойдан.* Т. Ашуров, Оқ от.

4 Ҳарфларни ёзишдаги ўзига хос услуб, кўриниш, ёзув хили. *Унинг хати хунук.* ■ [Асар] *Жуда сифатли новвотранг қоғозга наставлик хатида кўчирилган.* «ЎТА».

5 Савод; ҳарф таниш. [Имом:] *Тўғриси айтсак, хатимиз йўқ ҳисобида!* Ҳамза, Бой ила хизматчи. *Уста Мўмин, раҳматлик, хат билар эди, китоб кўриб, боланинг отини Ёдгор қўйди.* А. Қаҳҳор, Асрор бобо.

6 Расмий қоғоз, ҳужжат. *Бунга ташкилотлар ва шахслар ўртасидаги расмий ишга тааллуқли бўлган хатлар, ёзишмалар киради.* «ЎТА».

7 Сатр, мисра. *Билиш учун ҳар қайси шеърдан бир-икки хат ўқиб кўриш керак эди.* А. Қаҳҳор, Сароб.

Талоқ хати Эр-хотиннинг бир-бирдан ажралиши ҳақидаги расмий қоғоз, ҳужжат. *Бир неча вақтдан сўнг Ҳомиднинг сохта талоқ хати билан эридан чиққан қиз Комилбекка берилади.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Хат тортмоқ** 1) чизик тортмоқ, чизмоқ; 2) кўчма чек қўймоқ, йўқ қилмоқ, даф қилмоқ. *Бу золимнинг жабрига худо ўзи хат тортмас, бандаси невлйди.* Чўлпон, Кеча ва кундуз. **Хат қилиб бермоқ** Ўз мулкни бировга қонуний йўл билан расмийлаштириб бермоқ, топширмоқ. *Уйимни интернетга хат қилиб бердим.* ■ *Сиз бойларнинг ер-мулкларини мусодара қилиш вақтида энг яхши ерларни уларнинг ўзларига хат қилиб бергансиз.* Ҳ. Фулом, Машғал. **Хатга олмоқ** (ёки солмоқ, битмоқ) Рўйхатга киритмоқ. *Мулкни хатга олмоқ.* ■ *Бу уйдаги ҳамма нарса хатга олингандан кейин, ташқарига чиқилди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. **Хатга тушмоқ** Рўйхатга киритилмоқ. *Хатга тушдинг — ўтга тушдинг.* Мақол. **Юмалоқ** (ёки думалоқ) хат с.т. айн. имзосиз хат қ. имзосиз. «*Колхоз жун планини пул билан тўлдирди*», деган мазмунда райкомга думалоқ хат ёзиб юборди. А. Кўчимов, Ҳалқа.

ХАТА [р. хата < венг. haz < ф. кте — қазноқ, кичик омборхона] Украина, Белоруссия ва Жанубий Россия қишлоқларидаги деҳқонлар яшайдиган уй. *Унда хатамиз ҳув дарё бурилган жойда, ўрмон ёқасида эди.* Р. Файзий, Кишиларимиз қиссаси. *Хаталардан бирида тунни ўтказдик.* «Шарқ юлдузи».

ХАТАР [а. خطر — хавф; таҳлика, ваҳима, хавотир] 1 Бирор бахтсизликка, фалокатга олиб келиши мумкин бўлган шароит.

Бу ерда бир хатар бор. Ёлгон айтган кишининг *Хатари бор* ишининг. Мақол. ■ *Аввал мен сиздан миннатдор бўлишим керак.. Сиз туфайли кўп қаторида мен ҳам бир хатардан қутулиб қолганман.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар.

2 Хатарли, хавфли, таҳликали. *Душманнинг бири ҳам хатар.* Мақол. ■ *Аммо бири кетса, бадтари келди, Янги очкўзларнинг хатари келди.* М. Шайхзода.

ХАТАРЛИ Бирор бахтсизликка, ёмон натижага олиб келиши мумкин бўлган, хавфли, таҳликали. *Юрак-томир касалликлари орасида айниқса миокард инфаркти энг хатарли хасталиклардан ҳисобланади.* «Фан ва турмуш». *У биронта хатарли тадбири тақлиф қилди, шекилли, бригадир қўлларини тез-тез силтаб, аввал анчагача унамади.* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда.

ХАТАРНОК [а. + ф. خطرناک — хавфли; хавотирли; таҳликали] кт. айн. **хатарли.** *Бунинг устига, сарбоннинг айтишига қараганда, бу манзиллар хатарнок, қароқчи тўдалари ҳужум қилиб тураркан.* Ҳ. Султон, Бобурийнома.

ХАТАРСИЗ Бехатар, хавфсиз. *Асқар полвон билан Али тажанг.. хатарсиз бир парча жой топиш умидида ҳолсиз югурдилар.* Ойбек, Куёш қораймас.

ХАТБОШИ Босма ёки ёзма матнда хатнинг дастлабки қаторидан бир оз жой ташлаб бошлаш, абзац. *Хатбошидан ёзмоқ.*

ХАТИБ [а. خطيب — нотик, воиз, ваъзхон; унаштирилган, куёв] дин. Масжидада жума ва ҳайит намози пайтида хутба ўқийдиган, ваъз айтадиган домла, имом; воиз. *Бароқ қошлари қоп-қора хатиб минбарга чиқиб, ваъзхонлик қилаётган экан.* М. Осим, Карвон йўлларида.

ХАТКАШ [а. + ф. خطكاش — хат, чизик тортувчи] 1 эск. Хат ёзиб берувчи; мирза.

2 махс. Чизик, йўл ҳосил қиладиган қишлоқ ҳўжалик асбоби; маркер.

ХАТЛАМОҚ с.т. 1 Мусодара қилинган мол-мулкни бирма-бир ҳисобга олиб, ёзиб чиқмоқ, рўйхатга олмоқ. *Икромжон акамни қамоққа олиб кетишди.* Ҳамма нарсани *хатлаб кетишди.* С. Аҳмад, Гулдаста.

2 Мол-мулкни биров номига қонуний расмийлаштириб бермоқ. *Фунончани қайтариб олдик, деб кулди Яхшибоев ичида, энди тагидаги «Волга»ни ҳам Тамара келинга хат-*

латиб берсак, унда оёғига тушов тушади..
М. М. Дўст, Лолазор.

ХАТЛАШМОҚ с. т. Бир-бирлари билан хат ёзишиб, хат олишиб турмоқ. *Мен дўстим билан хатлашиб тураман.*

ХАТЛИ 1 Хати бор, ёзувли. *Хатли қоғоз.*
■ *Акбаржоним отлидир, Салласи гул хатлидир.* «Кўшиқлар».

2 Хат-саводи бор, ёзув-чизувни биладиган. У [F. Фулом] «Менинг саводли, хатли бўлишимга бошида отам, сўнгра онам сабаб бўлдилар», деб таъкидлайди. Ҳ. Ёқубов, Фафур Фулом ҳаёти ва ижоди.

ХАТМ [а. ختم — тугатиш, тамом қилиш, охирига етказиш]: **хатм қилмоқ** эск. 1) бирор ишни охирига етказмоқ, тугатмоқ. *Тўрт кунсиз Қурьонни хатм қилиб бўлмайди.* А. Қодирий, Обид кетмон. *Сиз Шарқда ишлаб жуда кўп тажриба орттиргансиз, бир неча тил биласиз, — давом этди Малисон, — Қурьонни хатм қилган забардаст мударриссиз..* К. Яшин, Ҳамза; 2) мукамал билмоқ, эгаллаб олмоқ, эгалламоқ. *Китоб кўравериб, саводинг ҳам чиқиб қопти.* *Инглизчани ҳам хатм қилиб юборган бўлсанг керак.* К. Яшин, Генерал Раҳимов. **Хатми кутуб қилмоқ** Мадрасани тамомламоқ, тугатмоқ. *Марҳум бузруквор Бухородан хатми кутуб қилиб келибдур.* А. Қодирий, Кичик асарлар. **Хатми қурьон** 1) Қурьонни тўлиқ ўқиб тушириш. *Рамазон ойида, тарових намозида Қурьоннинг аввалидан охиригача тиловат қилиб чиқилиши ҳам хатми Қурьондир.* «ЎЗМЭ»; 2) марҳумлар арвоғига атаб қурьон тушириш ва шу муносабат билан ўтказиладиган диний маросим, кичик зиёфат. У [Миробид] *кексаларни йиғиб, ота-боболарининг арвоғига хатми қурьон қилдирди.* В. Гофуров, Вафодор.

ХАТ-МАҲР, хатти-маҳр [а. خط مهر — маҳр ҳақидаги ҳужжат] Маҳрига ёки чекига тушганлик ҳақидаги ҳужжат.

Хат-маҳр қилиб бермоқ (ёки топширмоқ) Расмий равишда ихтиёрига топширмоқ ёки зиммасига юкламоқ. *—Лўлиларни менга хат-маҳр қилиб топширганмидингиз? Тушунолмай қолдим, — деди Раҳимжон.* Н. Сафаров, Катта карвон йўлда.

ХАТНА [а. ختنه — кесиш, кестириш; суннат қилиш] *дин.* Мусулмонлар ва б. баъзи халқларда ўғил болалар жинсий аъзосининг чекка кертмагини кесиш ёки кестириш.

Хатна маросимлари ўзбеклар ва бир қанча халқларда тўй шаклида ўтказилади. «ЎЗМЭ».

Хатна тўйи Хатна муносабати билан ўтказиладиган маросим, зиёфат; суннат тўйи. *Ҳали бунча қарз, чиқимларнинг устига икки қизни узатиш, бир ўғилни уйлантириш, бир хатна тўйи ҳам бор.* Ҳамза, Бой ила хизматчи. **Хатна қилмоқ** Шундай тадбирни амалга оширмоқ. *Ботиржон, Шокиржонларнинг туғилган кунларини ўтказиб, уларни хатна қилмоқчи эканлар..* «Ёшлик».

ХАТО [а. خطاء — хато, қусур; гуноҳ] 1 Ҳисоблаш, ёзиш, ўқиш, сўзлаш ва ш.к. ларда адашиш, янглишиш, нотўғрилиқ, қусур. *Имловий хато. Математик хато.*

2 Умуман, турмушда, ишда йўл қўйилган камчилик, нуқсон, нотўғри хатти-ҳаракат. *Душман сирингни ўғирлайди, Дўст хатонгни тўғрилайди.* Мақол. ■ *..аммо муҳаббат жуда ноёб нарса, бу йўлдаги хатони ҳеч кечириб бўлмайди!* Мирмуҳсин, Умид.

Хато қилмоқ (ёки кетмоқ) Хатога йўл қўймоқ, камчилик ёки нуқсон юз беришига имкон бериб қўймоқ. *Хато қилмоқ бордир, тузатмаслик ордир.* Мақол. ■ *Ватерлоода хато қилди Наполеон, Жаҳонгирнинг қайтди шу кун омади.* А. Орипов. *Сиз Меҳри тўғрисида хато кетдингиз, чунки у фақат янги ерда ишлаш нияти билан секретарликдан кетди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

3 Ҳақиқатга тўғри келмайдиган, асоссиз, нотўғри. *Хато ёзмоқ. Хато ҳисобламоқ. Хато сўзламоқ.* ■ *Жўрттага хато ўқиб, ўзинг кулдирдинг..* *Ўқи, Раъно.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

4 қ.х. Ердан чиқмай ёки унмай қолган уруғ ҳақида. *Яхши ишланмаган ерга экилган уруғ хато чиқади.*

5 Мўлжалга, нишонга тегмаслик. *Ўқ хато кетди.* ■ *Ҳеч қайсисининг отгани хато кетмас эди, ҳеч бир душман омон кетмас эди.* «Алпомиш».

ХАТОЛИК Хато иш, хатти-ҳаракат; янглишув. *Ёки мендан бир хатолик ўтдим..* «Гулшанбоғ». *Доимий хатоликларнинг учраши ўлчов асбоблари билан боғлиқ.* «ЎЗМЭ».

ХАТОСИЗ 1 Хато қилмаган ҳолда, тўғри; бехато; тўла-тўқис. *Хатосиз ёзмоқ. Хатосиз сўзламоқ.* ■ *Ғўзани хатосиз ундириб олиш Қурбонали полвон звеносида одат ҳукмига кириб қолди.* Н. Сафаров, Қурбонали.

2 Ўқни зое кетказмай, аниқ нишонга олиб. ■ *Ўқни хатосиз отмоқ. Хатосиз мерган бўлмас. Мақол.*

ХАТПАРАСТ [а. + ф. *خطپرست* — хатни, ёзишни яхши кўрувчи] кам қўлл. Хат ёзишни яхши кўрадиган. *Хатпараст одам.* ■ *Одатим — хатга бир ўтирсам, қаторасига ёзаман. Лекин хатпараст эмасман. Ойбек, О.в. шабадалар.*

ХАТ-ПАТ с.т. Хат-хабар, ёзув. *Подшоининг ўғли яна етти йил ўқигандан кейин унча-мунча хат-пат танийдиган бўлган экан. «Эртаклар».*

ХАТ-САВОД [хат + савод] Ўқиш, ёзиш. *Париларга ўхшар экан келбати, Мулла бўлиб чиққанди хат-саводи. «Нурали».*

Хат-саводи бор Ўқиш, ёзишни билладиган, саводли. *Сен.. хат-саводинг бор-а? А. Мухтор, Опа-сингиллар. Хат-саводи йўқ* Ўқиш, ёзишни билмайдиган, саводсиз. **Хат-саводини чиқармоқ** 1) ўқиш, ёзишни билиб олмоқ, саводли бўлмоқ; 2) ўқиш-ёзишни ўргатмоқ.

ХАТ-САВОДЛИ Хат-саводи бор, ўқиш, ёзишни билладиган. *Турсунбува.. дуойи саломни ўқитиш учун бутун қишлоқда бирор хат-саводли киши тополмасдан, мулла қидириб, Наманганга тушишига мажбур бўлган эди. Газетадан.*

ХАТ-САВОДСИЗ Хат-саводи йўқ, ўқиш, ёзишни билмайдиган. *Хат-саводсиз одам.*

ХАТТИ-МУХР [а. *خط مهر* — мухрли хужжат]: **хатти-мухр қилиб бермоқ** Бирор нарса ёки мулкни расмий равишда, хужжат билан топширмоқ. *Ҳали заводимни хатти-мухр қилиб бераман, деб сиз билан нотариусга бормоқчи эдим. Жуда қизиқ иш қилиб қўйдингиз-да. С. Аҳмад, Ҳукм.*

ХАТТИ-РАЙҲОН [а. *خطريحان* — райхон шохларига ўхшаш хат] Хаттотликда арабча ёзув шаклларида бири (яна қ. **райхоний**). *Ўйлаб-ўйлаб, арабий калималарни хатти-райхон шаклида ёзиб.. бозор томон равона бўлдим. Файратий, Довдираш.*

ХАТТИ-ҲАРАКАТ [а. *خط الحركت* — ҳаракат чизиги, чегараси] I Юриш-туриш, хулқ-атвор. *Бекнинг хатти-ҳаракатини кўрган бойнинг фиғони фалакка чиқди. Ҳ. Фулом, Машғал. Кичкина қизчаларнинг хатти-ҳаракатлари катталарни эслатарди. «Ёшлик».*

2 эск. Ҳаракат қилиш, иш олиб бориш режаси, тактика. *Йўл устида ҳам, Тошкент*

билан яширинча сўз олишиб, хатти-ҳаракат чизиб туришдилар. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ХАТТОТ [а. *خطاط* — хуснихат ёзувчи; хуснихат муаллими] эск. Чиройли ва аниқ ёзадиган одам; каллиграф. *Навоий асарлари машҳур хаттотлар томонидан кўчирилган.* ■ *Улуғбек ажойиб хаттот, мусаввир ва саҳҳофнинг олтин қўллари билан яратилган бу китобни зўр иштиёқ билан узоқ томоша қилди. Б. Аҳмедов, Улуғбек.*

ХАТТОТЛИК эск. Асарларни хуснихат билан кўчириб, китоб ҳолига келтириш билан шуғулланиш, хаттот касби.

ХАТ-ХАБАР [хат + хабар] Хат ва хабар, дарак. *Файри юртда юрган одам хат-хабар қилмасмикан? «Нурали».*

ХАТЧҮП [хат + чўп] Ўқилаётган бетни осон топиш учун китоб ичига солиб қўйилладиган махсус чўп, безакли ип ёки бир парча қоғоз, лента ва ш.к. *Мутриб хатчўп солинган бир саҳифани очди-ю, «Ўқи!» деди. «Ёшлик».*

ХАТ-ҲУЖЖАТ [хат + ҳужжат] Хат ва ҳужжат(лар). *Хат-ҳужжатларни тартибга келтирмоқ.*

ХАФА [ф. *خفه* — бўғиш, бўғилиш, нафас қайтиш; бўғиб ўлдириш; бўғувчи] I Фамли, қайғули, ҳасратли. У [Зулфизар] *жуда ҳам хафа, шаҳло кўзларида нам, мунғайиб қолган эди. К. Яшин, Ҳамза. Кумуш жуда хафа кўринганликдан, унинг кўнглини очмоққа тўғри келар эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

2 Ранжиган, озор топган, норози; аразлаган. *Кимдан хафасиз? Мендан хафа бўлманг.* ■ [Вера:] *Мактаб билганида, тўйингни бир йил кейинга қўйдирар эди. Яширдинг. Ҳамма сендан хафа. А. Қаҳҳор, Оғрик тишлар. Ҳафа бўлмоқ* 1) қайғули ҳолатда бўлмоқ. *Хафа бўлиб, ёша тўлганди кўзим, Ўлсам, ўчар Чамбилдан босган изим. «Нурали»; 2) ранжимоқ; озор топмоқ. -Анави куни мендан хафа бўлдингиз-а, — деди у орқасига қарамай. Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол. Икромжон хафа бўлмаганини билдириб.. илжайди. С. Аҳмад, Уфқ. Ҳафа қилмоқ* Ранжитмоқ, озор бермоқ. *Агар у ерда ҳам уни хафа қилишса.. чопонини елкасига ташлаб кетаверарди. С. Аҳмад, Уфқ.*

ХАФАҒАЗАК [ф. *خفهگازک*] I Ялғиланиш, газак олиш (яра ҳақида). *Яра хафагазак бўлибди.*

2 с.т. Хафа бўлган, аразлаган ҳолда. Анзират хафагазак чимирилиб, қочиб кетди. Н. Қиличев, Қуюн.

ХАФАГАЗАКЛИК айн. хафалик. Севаргул отасининг хафагазаклигини жилла аритиш илинжида куну тун хизматда шай турди. Н. Қиличев, Чифирик.

ХАФАГАРЧИЛИК айн. хафалик. Хафгарчилик узоқ давом этмади: улар уч кунда ёқ ярашиб олдилар. «Ёшлик». Масъудахон эрининг келишини, нима олиб келишини сабр-сизлик билан кутар, хафгарчилик, қайғу-аламлари тарқалгандек бўларди. Газетадан.

ХАФАЛАНМОҚ кам қўлл. Хафа бўлмоқ. Муаллиф ўз асарининг бунчалик эътироф топганидан мамнуният билдиргани ҳолда, баъзи масъулиятсиз ўзбошимчаликлардан хафаланганини ҳам изҳор этган эди. Ш. Ризаев, Жадид драмаси. Абдулазиз. Анпон чолнинг ранги ўзгариб, юзидаги ажинлари янаям қуюқлашганини.. қаттиқ хафаланиш аломатига йўйди. «Ёшлик».

ХАФАЛАШМОҚ Бир-биридан хафа бўлмоқ, келиша олмай қолмоқ; койишмоқ. Гап шу: хатойингни тузатасан. Йўқса, ёмон хафалашиб қоламиз. А. Кўчимов, Ҳалқа.

ХАФАЛИК Гамгинлик, қайғули ҳолат; ранжиганлик. Зайнаб хафалиги ошган кезларда қариндош-уруғлариникига юриб, чигилини ечар эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Унинг [Нигоранинг] нозик қирмизи.. юзида хафалик, кўзларида чуқур ўйчанлик бор эди. С. Анорбоев, Оқсой.

ХАФАОМУЗ [ф. خفه آميز — хафага ўхшаш, хафанамо] Хафа бўлган сингари, маъюслик билан. Фотима чиройли кўзларини шўх ўйнатиб, қони қочган билакларини ишқаб, хафаомуз гапирди. Н. Ёқубов, Бўсагада.

ХАФАҲОН айн. хафақон 1. -Комилжон ака, — деди Содиқ хафаҳон овозда, — қанча зарар бўлса тўлаймиз. Мени овоз қилинг бу қийноқдан. И. Раҳим, Ихлос.

ХАФАЧИЛИК айн. хафалик. У хафачилик нималигини билмайдиган шўх-шаддод бир қиз эди. М. Мансуров, Ёмби.

ХАФАҚОН 1 [а. خفقان — юрак уриши, дуқиллаши] Мунгли, гамгин, хафаҳол. Унга ўз ўйлари чигилини ёзиб олишга ёлғизлик, хафақон қалбига ором, нафаси бўғилаётган ўпкасига ҳаво керак эди. Ҳ. Фулом, Машғал. Театрга борганингизда, биронта хафақон

актёрни учратиб қолсангиз, унинг дарди роль устида бўлади. Ш. Холмирзаев, Оғир тош кўчса.

2 Дилсиёҳлик билан ўтадиган. Хафақон, чалкаш кунларнинг бирида Исфандиёрнинг яна икки катта амалдори қочди. Мирмуҳсин, Чўри.

3 тиб. Юракнинг тез ёки нотекис уришини сезиш ҳолати. Хафақонни даволаш ва олдини олиш касалликни келтириб чиқарган сабабларга боғлиқ. «ЎЗМЭ».

4 тиб. Қон босимининг ортиши туфайли юз берадиган касаллик, гипертония. Баъзи кишиларнинг айтишига қараганда, онам хафақон касалига йўлиққан эмишлар. М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. [Беморларнинг] Бири хафақон, бошқаси сил касалига мубтало, кимгадир чипқон чиқибди. М. Қориев, Ибн Сино.

Хафақон бўлмоқ 1) диққат бўлмоқ, сиқилмоқ; хуноб бўлмоқ. -Бугун сени кўрмаганим учун жуда зеркиб, хафақон бўлиб ўтирган эдим, — деди Раъно Ҳафизага. Мирмуҳсин, Умид; 2) қон босими ортиш касалига йўлиқмоқ.

ХАФАҲОЛ [ф. + а. خفه حال — хафалик ҳолати] Хафа бўлган, руҳи тушган, маъюс. -Оллоназар, фойтунни келтир, — деди Исломхўжа фойтунчига қараб, хафаҳол қиёфада. Ж. Шарипов, Хоразм. [Гулзира] Хафаҳол бош эгиб чиқиб кетди. А. Мухтор, Кумуш тола.

ХАФИФ [а. خفيف — кичик, енгил] кт. Майин, ёқимли. Ажойиб баҳор кунни. Хафиф, ёқимли шамол эсади.. Р. Комилов, Имтиҳон. Булутларнинг оҳистагина сайридан сезилар-сезилмас хафиф бир шамол юриб, енгилгина бир изғирин ҳам юзга келиб тўқинар.. эди. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ХА-ХА-ХА унд. с. Хаҳолаб кулишни ифодалайди. -Ха-ха-ха, шамол сиздан учимни олди, қани, гапиринг! — деди Раъно Анварга. А. Қодирий, Мехробдан чаён. -Ха-ха-ха.. — Фазлиддин Нурунинг сўзларидан таъсирланиб, қаттиқ кулди, — отанга пул керак бўлса, биздан қарз олсин. Ойбек, Танланган асарлар.

ХАХОЛАМОҚ Қаттиқ овоз чиқариб кулмоқ. Шамси Тўраевич хаҳолаб кулди. Н. Аминов, Қаҳқаҳа. Темур Малик хаҳолаб кулиб юборди. Мирмуҳсин, Темур Малик.

ХАХО-ТАРАЛА с.т. Хурсандчилик, хуш-чақчақлик. *Шу тариқа жами сайёҳлар: эру хотин, ёшу қари қий-чув, хахо-тарала билан оқшомгача кетма-кет ҳамма чўмилиб чиқади.* Ҳ. Ҳасанов, Экватордан ўтганда.

ХАЧИР От (бия) билан эшак (ҳанги)-дан урчиган, юк ташувчи уй ҳайвони. *Подишо буларга ориқ хачирга мол-дунё ва йўл озигини ортиб берибди.* «Зумрад ва Қиммат». 20-асрнинг 50-йилларидан бошлаб хачир Ўзбекистонда автомобиль транспортининг ривожланиши билан деярли йўқолиб кетди. «ЎЗМЭ».

ХАШАК [ф. خشک — қуруқ, қуриган, қуритилган] Қуритилган ўт-ўлан, пичан. *Қолаверса, қиш бўйи одамларга хашак керак.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Бригадамиздан тўрт кишини.. хашак йиғишга жўнатишди.* Ш. Жўраев, Бола дунёни тебратар.

ХАШАКИ [ф. خشکی — қуриганлик, қурғоччилик, қуруқлик; дағаллик, кўполлик] 1 Чорва учун озуқа, ем-хашак бўладиган. *Хашаки лавлаги. Хашаки жўхори.*

Хашаки тут Меваси уруғли, қора, қизғиш, оқиш, сарғиш рангларда бўладиган маҳаллий тут; чағир тут. *Хашаки тут тағида она-бола довон томонга кўз тутиб ётишарди.* Й. Шамшаров, Бахт излаб.

2 Паст зотли, зотсиз, жайдари, маҳаллий. *Хашаки от. Хашаки товуқ.*

3 кўчма с.т. Оддий, содда, ҳамма қатори (одам ҳақида). -*Аҳмад полвон унақа сенлар ўйлаган хашаки болаларданмас, — деди Боқи.* Қ. Кенжа, Тоғ йўлида бир оқшом.

4 кўчма Жўн, асоссиз. *Айтган гапларининг ҳаммаси хашаки чиқиб, мажлис аҳлининг энсасини қотирди.* М. М. Дўст, Галатепага қайтиш.

ХАШАКЛАМОҚ с.т. Хашак емоқ. *От хашаклади.*

ХАШАКХОНА [хашак + хона] Хашак, пичан сақланидиган жой.

ХАШАК-ХУШАК Хашак, пичан, қуриган ўт-ўлан. *Ундан [қабрлардан] нарида томига сандал курси, машина баллони, хашак-хушак уйиб ташланган бостирма.* «Ёшлик».

ХАШТАК-ПАШТАК айн. аштак-паштак. *Ўрикдан турли усулда.. хаштак-паштак, баргак [олтингеурт тутуни билан дудлатиб], аёло даражада туршак қилинади.* К. Маҳмудов, Ўзбек тансиқ таомлари.

ХЕЗ [ф. خيز — тик турувчи, кўтарилувчи; кўтарилиш, сакраш]: **хез қилмоқ фольк.** Ташланмоқ, сапчимоқ; ҳамла қилмоқ, хезланмоқ. *Қари чинорда пойлаб турган бургут Юнус парига хез қилди.* «Маликаи айёр».

ХЕЗЛАМОҚ 1 фольк. Тез ҳаракат билан олдинга интилмоқ, ташланмоқ; ҳамла қилмоқ; сапчимоқ, сакрамоқ. *Бедов отлар чўв деганда хезлайди.* «Хушкелди». *Майдон кўрса, кийикдек бўб хезлайди, Душманга тишини доим тезлайди.* «Равшан». *Давлат қуши муяссардир бошингга, Душман хезлаб келолмайди қошингга.* Ислом шоир.

2 Бирор иш ёки ҳаракат қилишга ундамоқ, қистамоқ. *Хизир билан Бадбахт тоғин кўзлайин, Узоқларга Ғиркўкимни [отни] хезлайин.* «Гўрўғлининг туғилиши».

ХЕЗЛАМОҚ 1 Хезламоқ 2 фл. ўзл. н.

2 Уришиш, жанжаллашиш, ҳамла қилиш ҳолатида бўлмоқ. -*Бу уйда тариқчалик ҳаққинг йўқ. Минбаъд ҳаром сенга бу жойлар! — Каромат хезланиб, қўлини белига қўйганча, эрига пастдан қиё боқиб бақирар.. эди.* А. Мухтор, Кумуш тола. *..Тўрабек бўлса ўша ерда ётган белкурак дастасини чиқариб, яқинлашиб кўрларинг-чи, дегандай хезланиб турибди.* М. Мансуров, Ёмби.

ХЕЛИ-ХЕШ [а. + ф. خيل خويش — яқинлар, қариндошлар гуруҳи] Қариндош, қариндош-уруғ. *Бул жойда йўқ хели-хешим.* «Тоҳир ва Зухра».

ХЕМИ-, **хемо-** {лот. chimia < а. كيميا} Байналмилал ўзлашма қўшма сўзларнинг биринчи қисми бўлиб, ўзи қўшилган сўзнинг кимёга, кимёвий жараёнларга алоқадорлигини билдиради, мас., **хемосинтез**.

ХЕМОСИНТЕЗ [хемо.. + синтез] Микроорганизмлар томонидан оксидланиш реакциясида ҳосил бўлган энергия ҳисобига карбонат ангидриднинг ўзлаштирилиши ва органик бирикмаларнинг биосинтез қилиниш жараёни. **Хемосинтезнинг кашф қилиниши тирик организмларда кечадиган моддалар алмашинуви жараёнининг асосий типлари тўғрисидаги тушунчани ўзгартириб юборди.** «ЎЗМЭ».

ХЕМОСОРБЦИЯ [хемо.. + лот. sorbere — ютмоқ, ўзига сингдирмоқ] ким. Суюқлик ва қаттиқ жисмнинг атроф муҳитдан моддалар ютиши.

ХЕХЕЛАМОҚ «Хе-хе» каби овоз чиқариб кулмоқ. *Қози домла кулгидан четда қол-*

мади, калласини ликиллатиб, роса хехелади. М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ХЕ-ХЕ-ХЕ *унд.с.* Хехелаган кулги товушини ифодалайди. - *Пари йигитга ошиқмисан? Хе-хе-хе! - Нега куласан, Гулшан она?* А. Қодирий, Мехробдан чаён.

ХЕШ [ф. *خويش* - ўз, ўзи; қариндош, яқин киши] *шв.* Қариндош, қариндош-уруғ, қавм-қариндош; яқин одам. *Ёлғиз экан, сочсоқоли оқ, На ўғли бор, на қиз, на ёр, хеш.* Миртемир. *Ёқубжон айтган киши алақачон оламдан ўтган экан.. Қайдан келганини, кимнинг хеши эканини билмас экан.* М. М. Дўст, Лолазор.

ХЕШ-АҚРАБО, **хешу ақрабо** [хеш + ақрабо] *квм.* Қариндош-уруғлар, уруғ-аймоқлар, қавм-қариндошлар; яқин кишилар. *Бир ҳафта ўтгач, хеш-ақрабою таниш-билишлар бешик тўйига чорланди.. «Ёшлик».* Ҳол сўргани яна хеш-ақрабо, ёр-дўст, ҳамсоялар киришди. С. Сиёев, Аваз.

ХЕШЛИК Қариндошлик, қариндошуруғлик муносабати. *Ўртақўрғонга ўзингиз бориб келасиз, ўртоқ Яхшибоев, мен борсам, эришроқ туюлади, ҳар қалай, рафиқангиз боис хешлиги бор.* М. М. Дўст, Лолазор.

ХИ *айн. хих.*

ХИВИЧ Ҳўл, узун новда, хипчин. *Бўтабой тол хивичини ўйнаб, хиргойи қилиб келарди.* С. Аҳмад, Хукм. *Гулчеҳра «ҳим», деб ўрнидан турди, ташқарига чиқиб, йўғон хивич топиб, уйга кирди.* «Саодат». *Аёз, тарайман, дер ўжарлик билан Тутларнинг тиккайган хивичларини.* А. Шер.

ХИВИЧЛАМОҚ Хивич билан урмоқ, саваламоқ.

ХИЁБОН [ф. *خیابان* - бульвар, хиёбон] Икки томониға қатор дарахт, бута ва гуллар ўтқазилган йўл ёки йўлка; сайргоҳ. *Асфальт кўчаларда юксак бинолар, Икки чет хиёбон, арғувон тип-тик.* Ф. Фулом. *Хиёбондаги дарахтларнинг япроқларида йиғилган томчилар тўкилиб тушди.* С. Кароматов, Олтин қум.

ХИЁЛ [а. *خیال*] *рвш.* 1 Билинар-билинемас даражада; озгина, бир оз. *Яхшибоевнинг ранги хиёл оқарган эди.* М. М. Дўст, Лолазор. *Қўчқор келиб кетгандан кейин, Машрабнинг мясидида бурғидай айланган оғир ўйлар сал тарқаб, хиёл енгил тортди.* О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса. *Орадан хиёл фурсат ўтиб, қўнғироқ жириглади.* С. Нуров, Нарвон.

ХИЁНАТ [а. *خیانت* - макр, ҳийла; хоинлик, мунофиқлик, вафосизлик] Аҳдни бузиш, бировнинг ишончини ёки ишониб топширган нарсасини суиистеъмол қилиш. *Макру ҳийла ва хиёнатнинг жойи дўзахдир.* «Фан ва турмуш». - *Мени хиёнат йўлига бошламоқчимисан? - дедим қалтираб.* Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлакати.

Хиёнат қилмоқ 1) аҳдини бузмоқ, бировнинг ишончини ёки ишониб топширган нарсасини суиистеъмол қилмоқ. *Омонатга хиёнат қилма.* Мақол. ■ *Одий пахтакор аввал қандай ишлаган бўлса, ҳамон шундай. Пахтага ҳеч қачон хиёнат қилмайди.* «Саодат»; 2) ёри ёки севгилисига нисбатан вафосизлик қилмоқ, бошқага, бегонага кўнгил бермоқ. [Умиднинг] *Баъзан юраги орзиқиб тушарди: кимдандир эрига хиёнат қилиб юрадиган бир аёлни эшитган эди.* Мирмуҳсин, Умид.

ХИЁНАТГАР [а. + ф. *خیانتگر* - хиёнат қилувчи] *эск. айн. хиёнатчи.*

ХИЁНАТГАРЛИК Хиёнат қилишлик. *Қилиб зотингдаги найрангни охир, Хиёнатгарлигинг кўрсатдинг охир.* Ҳабибий.

ХИЁНАТКОР [а. + ф. *خیانتكار* - хиёнат қилувчи] *айн. хиёнатчи.* *Танқид кўриб, хиёнаткорнинг димоғи куйди, Ўт тушди режасига, қўйган тузоғи куйди.* С. Абдулла. *Хиёнаткорнинг дўсти бўлиб танилган Султоналининг ҳам ҳаёти таҳлика остида турадир.* А. Қодирий, Мехробдан чаён.

ХИЁНАТКОРЛИК Хиёнат қилишлик. *Хиёнаткорлик қилмоқ.*

ХИЁНАТКОРОНА [а. + ф. *خیانتكارانه* - хиёнаткорлик билан, хиёнат қилган ҳолда] *рвш.* Хиёнатчиларга хос; хиёнаткорларча. *Хиёнаткорона хужум.* ■ *Булултар орасидан ой хиёнаткорона мўралади, «Ҳой уятсизлар, ҳаддиларингиздан ошманглар», дегандай илжайиб, атрофни ёритди.* Ф. Музажонов, Ҳури.

ХИЁНАТЧИ 1 Аҳдида турмайдиган, бировнинг ишончини ёки ишониб топширган нарсасини суиистеъмол қиладиган киши; алдоқчи, мутгаҳам. *Унинг [Ҳамзахўжаевнинг] олдида уч йўл бор. Биринчиси - хиёнатчиларнинг натини тўзғитадиган ҳамлага ўтиш.* «Муштум».

2 Сотқин, хоин. *Чиғатой ўз аскарларидан кўра шаҳар ичидаги хиёнатчиларга кўп умид боғлар эди.* М. Осим, Карвон йўлларида.

ХИЁНАТЧИЛИК кам қўлл. айн. хиёнат-корлик. Хиёнатчилик позицияси.

ХИЖИЛ [а. خجل — ор, номус, уят, уялиш; уятчанлик, тортинчоқлик] Хижолатда қолган, кўнгли ғаш. *Бир уятчан йигит бетоб ётган қайнотасиникига уялиб бормай юрар ва бундан ўзи ҳам хижил эди.* А. Муқимов, Ҳол сўраш.

Кўнгли хижил бўлмоқ (ёки тортмоқ) Бирор нарсадан хижолат бўлмоқ, безовталанмоқ, нотинч бўлмоқ. *Улар [Озод билан Қаҳҳор] тинчиб, ўринларига ётишганда, Озод нимаданир кўнгли хижил бўлаётганини сезиб қолди.* «Ёшлик». *Шу онда кўз олдида томоғини боғлаган Ёқут келди-ю, кўнгли хижил тортди.* А. Абдуллаев, Бизнинг йўлимиз. **Кўнглини хижил қилмоқ** Хижолатга солмоқ, ноқулай аҳволга солмоқ, ғаш ёки нотинч қилмоқ. *Кечадан бери кўнглимни хижил қилаётган ташвишларни бир зумда унутгандек бўлдим.* Ў. Ҳошимов, Икки эшик ораси.

ХИЖИЛЛИК Хижил бўлиш, ғашлик, нотинчлик. *Дала ҳавоси димоғига урилиши билан кўнглидаги хижиллик офтоб тафтида эриган қировдай ҳовурга айланиб кетди.* А. Кўчимов, Ҳалқа.

ХИЖОЛАТ [а. خجالت — уят, уялиш] Уятдан ўзини ноқулай, ўнғайсиз сезиш; уялиш ҳисси. *Ошино хижолатдан қизарди.* М. М. Дўст, Лолазор. *-Вой, мени деб лойга беландиниз, — деди аёл хижолат билан.* С. Аҳмад, Уфқ.

Хижолат бўлмоқ (ёки тортмоқ, чекмоқ) Бирор нарсадан уялмоқ, ўнғайсиз, ноқулай ҳолга тушмоқ. *Фафур аканинг олдида бундан бир оз хижолат бўлдим.* Шукрулло, Сайланма. *Али полвоннинг бу гапидан хижолат тортган Эш полвон унга зардали қараб олди.* С. Аҳмад, Уфқ. *Норқўзининг бундай мақтовини эшитган Феруза.. хижолат чекди.* Ҳ. Фулом, Феруза. **Хижолат қилмоқ ёки хижолатга қўймоқ** Бировни уялтирмоқ, ўнғайсиз, ноқулай ҳолга туширмоқ. *Баҳодир ножўя ҳаракати билан Оқилани хижолатга қўйганидан қаттиқ ўқинар, лекин иш ўтган эди.* М. Жалолитдинова, Кейинроқ. **Хижолатда қолмоқ** Ўнғайсиз, ноқулай ҳолатда қолмоқ, уялиб қолмоқ. *Элмурод хижолатда қолди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ХИЖОЛАТЛИ 1 Хижолат ёки уялиш билан; хижолат бўлган ҳолда *-Маматвой*

уним, — гап бошлади у хижолатли оҳангда.. «Ёшлик». Азизхон хижолатли овоз билан деди: -Мен эдим, ая. Мен эдим. С. Аҳмад, Уфқ.

2 Кишини уялтирадиган, ноқулай аҳволга соладиган. *Машина зарур бўлиб қолса, хижолатли иш бўлмасин.* С. Аҳмад, Уфқ.

ХИЖОЛАТЛИК 1 Хижолат бўлиш, ноқулай аҳволда қолиш. *Умматали боласини хижолатликдан чиқариш учун гапни бўлишга уринарди..* С. Аҳмад, Уфқ.

2 айн. хижолат. *-Яна кўнглиларига бошқа гап келмасмикан? — деди хижолатлик билан Адолат.* С. Зуннунова, Гулхан.

ХИЖОЛАТОМУЗ [хижолат + ф. آمين — ўхшаш, каби] Хижолат бўлган ҳолда, хижолат бўлиб, хижолат тортиб. *Матпано боядан бери хижолатомуз утирарди.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Ниҳоят, холи қолишгач, Гулчеҳра хижолатомуз жилмайиб, секингина деди.. «Саодат».*

ХИЖОЛАТПАЗЛИК с. т. Хижолат. У [Салима] бу масалада фақат акасининггина эмас, ўзининг ҳам айбдорлигини сезиб, хижолатпазликдан терлаб кетди. М. Исмоилий, Бизнинг роман. *Тургунов ўзини билмаганга олган бўлса ҳам, Бўрибой хижолатпазлик билан илжайиб, ёлғонлади: -Меҳмон келган экан.* Ҳ. Назир, Ўтлар туташганда.

ХИЗМАТ [а. خدمت — хизмат; иш, лавозим; хизмат кўрсатиш; ёрдам] 1 Бирор иш ёки меҳнат билан шуғулланиш; бирор ишни бажариш; иш, меҳнат. *Бир кун эшон мени.. чақириб: -Ўғлим, — деди, — мана энди бизга анча хизматинг сингди.* Ф. Фулом, Шум бола. *Юрт, ҳукумат асло бу хизматларингни унутмайди.* С. Аҳмад, Уфқ. *-Агар менинг бу хизматим хон жанобининг марҳаматига лойиқ кўрилар экан, — деди ҳожси, — менга энг манзур бўлган мукофот ўғлимнинг озод қилинишидир.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Хизмат қилмоқ 1) иш, юмуш қилмоқ. *Бу эса елиб-югуриб хизмат қилиб юрган Обидовнинг кўнглига гўлғула олди.* Газетадан; 2) бирор муассаса, корхонада ишламоқ. *У институтда хизмат қилади;* 3) муайян вазифани бажармоқ, керак бўлмоқ. *«Бобурнома» даги маълумотлар ҳозирги замон фани учун ҳам хизмат қилади.* «Фан ва турмуш».

2 Бировга ёрдам кўрсатиш; холисона қилинган иш; ёрдам; яхшилик. *Бу хизматингни сира унутмайман.* Элга хизмат — олий

ҳиммат. Мақол. ■ *Элга хизмат қилиб, болам, дуо ол. «Маликаи айёр». То ўлгунча, ота, қилай хизматинг, Қилган хизматларим — сенинг иззатинг. «Маликаи айёр».*

3 Бирор ташкилот, муассаса ёки корхонада бажариладиган иш, вазифа; лавозим; шундай жойда ишлаш. *Биринчи ноябрда бўлса керак, «Муштум» хизматига киришганман. А. Қодирий, Кичик асарлар. Сиз, оғайнилар, илгари хон ёнида қандоқ хизматда бўлган бўлсаларингиз, энди ҳам уша вазифада қолаберасизлар. А. Қодирий, Ўтган кунлар. У [Аҳрор халфа Фузайлхонов] шу ердаги хизматга кириб, кейинчалик секин-аста биринчи синф ўқитувчиси бўлиб олди. «Муштум».*

Хизмат ҳақи Бирор иш ёки топшириқни бажаргани учун бериладиган ҳақ. *Мана, Мутал полвон, ҳозирча оз бўлса ҳам, шуни олиб турасиз, аммо хизмат ҳақингиз ўз йўлига бўлади.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

5 Иш, топшириқ, вазифа. [Ҳомид:] *Кишининг хизматидан қочган одам эмасман. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Сизга оғир келмаса, бир хизмат топширмоқчиман, уста!* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Хизматингизга тайёрман Нима иш буюрсангиз, бажаравераман, буйруғингизга мунтазирман. [Шофёр йигит:] *Хизматингизга доим тайёрмиз.* С. Анорбоев, Оқсой.

6 Сўроқ оҳанг билан айтилиб, «Менда нима ишингиз бор?» деган маънони билдиради. *-Хўш, ўртоқ Дусматов, хизмат? — деди Давлатёр. П. Турсун, Ўқитувчи. -Хизмат? — деди у [Акрам] юмшоқ креслонинг суянчигига ўзини ташлаб, Нигорага тикилди.* С. Анорбоев, Оқсой.

7 с.т. Армия сафида бўлиш, ҳарбий мажбуриятни ўташ. *Хизматга чақирилмоқ.* ■ [Ота-оналар] *Бундан бир ёки икки йил илгари аскарликка узатган ва хизматини тугатиш олдида урушга тўғри келиб, ҳозир жанг қилаётган болаларни эсладилар. И. Раҳим, Чин муҳаббат.*

8 Армия таркибидаги айрим ихтисослашган соҳалар ёки тармоқлар. *Алоқа хизмати. Тиббиёт хизмати. Разведка хизмати.*

Хизмат кўрсатган Меҳнати эътироф этилган кишиларга бериладиган фахрий унвонлар таркибида ишлатилади. *Хизмат кўрсатган ўқитувчи. Хизмат кўрсатган фан арбоби. Ўзбекистон Республикасида хизмат*

кўрсатган артист. Хизмат кўрсатмоқ Кишилар эҳтиёжини, талабини қондириш билан боғлиқ бирор иш қилмоқ. *Маданий хизмат кўрсатмоқ. Хизматда (ёки хизматингизда) бўлайлик* Бирор кимсани меҳмондорчиликка таклиф қилганда, илтифот юзасидан айтиладиган ибора. *Мулла Фулом, бугун хизматда бўлайлик, қўл бўшади дегунча тўғри келаверасиз. М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

ХИЗМАТДОШ Бирга хизмат қиладиган кишилар (бир-бирига нисбатан); ҳамкасб. *Кўчада хизматдош дўстларни учратиб қолдим.* ■ *Ишдан кейин гоҳо ўзига ўхшаган хизматдошлари билан кўчанинг нариги бетидаги.. қаҳвахонага утиб, андак шакарғуфторлик қилади.* Э. Аъзамов, Жавоб.

ХИЗМАТКАШ [а. + ф. خدمتكش — иш, меҳнат қилувчи] **1** айн. **хизматкор.**

2 Ишдан қочмайдиган, ишни яхши бажарадиган; ишчан, меҳнаткаш. *Хизматкаш йигит.*

ХИЗМАТКОР [а. + ф. خدمتكار — хизмат қилувчи] **1** Бировларнинг шахсий хизматини, уй ишини қилувчи киши. *Бу асар бир пардалик фожиа бўлиб, унда бир золим бойнинг йигирма йиллик мўйсафид бир хизматкорига сўнг вақтда қилган жабр ва зулми тасвир қилингандир.* Ҳамза, Танланган асарлар.

2 Халқ ёки жамият манфаати учун хизмат қилувчи. *-Йўлингга кўз тикар, тикар албатта. Улғайсанг, ўқиб, бўл элга хизматкор!* М. Алавия.

ХИЗМАТКОРЛИК Хизматкор бўлишлик. *Хизматкорликка Йўлчибойни сўрамоқчиман. У синалган одам, сан нима дейсан?* Ойбек, Танланган асарлар.

ХИЗМАТОНА [а. + ф. خدمتانه] кам қўлл. Хизмат учун тўланадиган ҳақ. *-Бизнинг вазифамиз, мана шу шартларга биноан.. хизматона ва ширинкома олишдир, — деди [ноиб].* С. Айний, Судхўрнинг ўлими. [Эшон қози] *Мазкур ҳаққи хизматонани астагина ёнларига солдилар. А. Қодирий, Кичик асарлар.*

ХИЗМАТЧИ **1** Бирор идора ёки корхонада ёзиш-чизиш билан шуғулланувчи киши; ходим. *Унинг ижтимоий келиб чиқиши — хизматчи.* ■ *Идора хизматчиларининг бир мажлисида Сулаймоновни роса сулайтиришди.* А. Қаҳҳор, Икки ёрти — бир бутун. *Бирлашма хизматчилари таркибида*

стоматологларнинг киритилиши тасодифий чора эмас. Газетадан.

2 Умуман, меҳнаткаш киши; ишчи. Улар темир йўл хизматчилари эди. Ойдин, Суҳбати жонон. Қилинадиган ишнинг бир хиллиги хизматчини толиқтиради, аксар, анчагина куч сарф этишни талаб этади. «Фан ва турмуш».

3 айн. хизматкор. Мулладўст — 54 ёшда, шўхтабиат.. кўнгличан бир киши. Қозининг хизматчи ҳам мулозими. Ҳамза, Майсаранинг иши.

ХИЗР [а. *خضر* — «яшилланмоқ, яшил тусга кирмоқ» фл. дан] (X — катта) дин. Ислом ривоятларида зикр этилган, ҳаёт булоғидан «оби ҳаёт» ичиб, умри боқий бўлган тақводор шахс; оғир аҳволда қолган кишиларга чол, сувори ёки йўловчи кўрнишида учраб, уларнинг мушуқлини осон қилади. *Хизр назар қилмаса, эшак бозорга даллол ҳам бўлмайсан.* Мақол. ■ Юрган киши баланд тоғлардан ошар, *Хизр назар қилган ҳам кўп узоқ яшар.* «Эрали ва Шерали».

Хизрни йўқласам (ҳам) бўлар экан Сўзловчи йўқлаб ёки истаб турган одам тасодифан келиб қолганда айтиладиган ибора. — *Хизрни йўқласанг бўлмасмиди, — деди Тўлаган кулиб.* А. Қаҳҳор, Оғайнилар.

ХИЙЛА [ф. *خیلی* — кўп, ортиқ] **1** рвш. Маълум даражада, бирмунча, анча. Беморнинг соғлиги хийла яхшиланди. У сендан хийла ёшироқ.

2 Бирмунча фурсат, анча вақт. *Биз бекатда хийла кутиб қолдик.* ■ *Эргаш ота хийладан кейин келди.* О. Ёқубов, Қаҳрамон излаб.

ХИЙЛИ [ф. *خیلی*] с.т. айн. хийла. *Ватан фарзандлари қалбининг кучи Атомлар сиридан хийли буюқдир.* Ф. Фулом.

ХИЛ [а. *خيل* — хусусият, сифат] Бирор нарсанинг нави, тури; зот, жинс. *Икки хил фикр.* Атласнинг етти хил ранг жилоси. ■ *Лекин Карим Тоиров дегани ҳам бўш келмайдиганлар хилидан экан.* С. Аҳмад, Юлдуз. *Ичмикликларнинг қайси хилидан сўрасангиз — тайёр.* С. Зуннуова, Олов. *Дилдор қошларини, елкаларини учириб, минг хил муқом билан қўшиқ айтарди.* С. Аҳмад, Уфқ.

Бир хил 1) бир турли; ҳар жиҳатдан тенг. *Кунлар бир хил, кунлар зерикарли.* С. Сиёев, Ёруғлик. *Тош кўзага тушсаям, кўза тошга*

тушсаям, оқибат бир хил — тош синмайди, кўза синади. С. Сиёев, Ёруғлик; 2) айрим, баъзи, баъзи бир. *Кўп лашкар вағирлашди, Тоғларнинг қуши учди. Қўрқоқнинг ҳуши учди, Бир хили отдан тушди.* «Юсуф ва Аҳмад». **Бир хил бўлиб кетмоқ** Тўлқинланмоқ, ҳаяжонланмоқ; ўзини ноқулай сезмоқ. *У бўйинбоғини боғларкан, хотинига разм солиб, кўнгли бир хил бўлиб кетди.* С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди. **Хил тушмоқ** (ёки келмоқ) Бир-бирига мос келмоқ, мос тушмоқ. *Кўп ўтмай [Набижон билан раиснинг] ораларидан ола мушук ўтадиган, гаплари гапларига хил келмайдиган бўлиб қолди.* Ф. Насриддинов, Ота ўғли.

ХИЛВАТ [а. *خلوت* — ёлғизланиш, ёлғиз қолиш; махфий, пана жой; чекка, овлоқ жой] **1** сфт. Одамлардан, кўздан йироқ, ҳеч ким кўрмайдиган, одам кам бўладиган; пана, овлоқ, чекка. — [Чол] *Биз билан хилват уйда гаплашди, — деди Усмон.* О. Ҳусанов, Қўшиқчининг тақдири. *Усмонбек Уратепа қозисига қарашли хилват ва дабдабали уйда ёлғиз, дарича ёнида ўтириб, Туркистоннинг ҳарбий картасини кўздан кечирмоқда.* Ш. Тошматов, Эрк қуши. *Имтиҳон ҳафтаси кириши билан факультетда хилват бурчак қолмади.* А. Қаҳҳор, Сароб. *Кейинги якшанба борилган жой ҳақиқатан салқин, хушҳаво, хилват ер экан.* С. Абдулла, Ўртоқ Холназаров.

2 от Тинч, осуда жой. [Ҳусайн:] *Дўстим, ёшлигимизни замон олиб кетди.. қолган умримизни хилватда ва фароғатда ўтказайлик.* Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий.

Хилват қилмоқ Панада суҳбат қурмоқ, гапиришмоқ.

ХИЛВАТГОҲ [а. + ф. *خلوتگاه* — чекка, пана жой] Хилват жой; овлоқ, чекка жой. *Хилватгоҳда яшамоқ.* ■ *Кимсасиз бу хилватгоҳлар кўйнида турли-туман кемирувчи, емирувчи, ўрмаловчи, думалаб юрувчи жондорларнинг изи жуда кўп.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

ХИЛВАТНИШИН [а. + ф. *خلوتنشین* — хилватда ўтирувчи] эск. кт. Хилватда яшашни севадиган, хилватда якка-ёлғиз яшайдиган одам.

ХИЛВАТХОНА [хилват + хона] Хилват ёки овлоқ жойдаги уй, бино; махфий кенгаш хонаси. *Кечқурун султон.. Маждиддинни хилватхонага чақиртирди.* М. Осим, Карвон йўлларида.

ХИЛЛАМОҚ 1 Хилларга, навларга ажратмоқ. *Қовунларни хилламоқ. Пиллани хилламоқ.*

2 Танлаб олмоқ, сараламоқ. *Гулларни хилламоқ. ■ Мактаб ташкилотларини қўла олгандан кейин, ўқувчи ва муаллимларни хиллаш керак бўлади. А. Қаҳҳор, Сароб.*

ХИЛЛИ Навли, турли. *Кўп хилли.*

ХИЛМА-ХИЛ Ҳар хил, турли-туман. *Очилиши хилма-хил гуллар, топиб зийнат хиёбонлар. Ҳабибий. Кампир куёвини ҳаммаша шундай кутадики ёки Нусратбек келгани боисми, таом анча кўп ва хилма-хил эди. С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди.*

ХИЛМА-ХИЛЛИК Ҳар хиллик, фарқ. *Имлодаги хилма-хиллик. Фикрлар хилма-хиллиги.*

ХИЛОНДОН эск. Ичига соқолтароқ, қайирма пичоқ, тишковлагич каби буюмлар солиб, белбоққа осиб юриладиган, чармдан ясалган кичик сумка. *Қўлида ўша ўзинг кўрган хилондони, оёғида нағмалик этик! А. Қодирий, Кичик асарлар.*

ХИЛОФ [а. خلاف — қарама-қаршилик; келишмовчилик; зиддият; тафовут] Зид, қарама-қарши, тескари. *Қоидага хилоф ҳаракат. Интизомга хилоф равишда. ■ Бировникини олиш шариатга хилоф, мусулмонлар! «Шарқ юлдузи».*

Хилофи шаръий Шарият, дин кўрсатмаларига зид, қарши. *Мана шундай хилофи шаръий ишларингизнинг касофатидан бундай қунларга тушдингиз. С. Айиний, Қуллар.*

ХИЛТ [а. خلط — чалқашлик, ноаниқлик; аралашма] **1** тиб. эск. Одам организми таркибидаги тўрт модда (қон, балғам, сафро, савдо)нинг бири.

2 Организмдаги турли моддалар.

ХИЛ-ХИЛ айн. хилма-хил. *Кўзни алдар хил-хил бўёқлар.. Миртемир.*

ХИЛХОНА [а. + ф. خيل خانه — хайли хона: бир хона аҳли, одамлари] Қабристоннинг бирор уруғ-авлодга ёки маҳаллага, ўзига қарашли марҳумни дафн этиш учун ажратилган бир бўлаги, бир қисми. *Чиғатой кўчасин сўл томонида Утсангиз муқаддас хилхона тараф. Саноқсиз қабрлар ғаладониди Ётибди Отелло — у буюк араб. А. Орипов. Лекин онам: -Йўқ, мен бу жойни ташлаб кетолмайман. Бу ерда ота-боболарим ўтган. Хилхонамиз шу ерда, — дер эди. Ш. Холмирзаев, Оғир тош кўчса.*

ХИЛЪАТ [а. خلت — туҳфа, инъом қилинган уст кийим] **1** эск. кт. Одатда инъом, ҳадя қилинадиган қимматбаҳо тўн. *Дуодан кейин ҳудайчи икки тўн келтириб, кимхобни домла Ниёзга ва қора бахмалдан тикилган мирзабошилик хилъатини Анварга кийдирди. А. Қодирий, Меҳроблан чаён.*

2 эск. Умуман, тоза кийим, либос. *Ажаб хилъат ярашган қомати зеболаринг бордир. Муқимий. Хилъати раъно, бўйи зебо дулистоним мени. Фурқат.*

ХИЛҚАТ [а. خلقت — табиат; таниқ кўриниш; тузилиш; шакл] кт. Яратилган, бунёдга келган нарса ёки кимса. *Бунчалар сирлисан, о қаттол олам. Бунчалар бедилсан, бепоён хилқат. А. Орипов. Бемор менга узоқ тикилиб турди. Ҳудди мени биринчи кўраётгандай, ажиб хилқатга тикилаётгандай томоша қилди. А. Нурмуродов, Уруш бебаларни.*

ХИМИК қ. кимёгар. *Химик олим.*

ХИМИК қ. кимёвий. *Химик реакция.*

ХИМИКАТ [«химия» с. дан] Кимёвий усулда тайёрланган препаратлар, кимёвий моддалар. *Учувчи ушнги [Қудратнинг] устидан заҳарли химикат — бутифос сепмоқда. «Ёшлар».*

ХИМИЯ [лот. chemia < а. كيميا — кимё] қ. кимё. *Органик химия.*

ХИМИЯВИЙ қ. кимёвий. *Химиявий маҳсулотлар. Химиявий препарат. Химиявий қуроллар. ■ Натрийнинг химиявий активлиги калийникидан устунроқ. «Фан ва турмуш».*

ХИНА [а. حناء — хина] **1** Дербендошларга мансуб буталар ёки дарахтчалар туркуми; шу туркумга оид қизғиш гулли ўсимлик. *Ариқ бўйидаги.. кичикроқ супа атрофида райҳон, намозшом, хина гуллари барқ уриб ётardi. С. Зуннунова, Олов.*

2 Шу ўсимликдан олинadиган, қўл, тирноқ, сочни бўяш учун ишлатиладиган қизғиш-сарик рангли бўёқ. *Ингичка белларинг тасма, Қўлда хина, қошда ўсма. «Эрали ва Шерали».*

Ҳайитдан кейин хинани кетингга (ёки орқангга) қўй (аввалги пайтда қўл ва оёқ бармоқларига, кафтга хина кўпинча ҳайит арафасида қўйилган) с. т. Ўз вақтида қилинмаган иш, кўрилмаган чора-тадбир ҳақида айтиладиган ибора.

ХИНАГУЛ Манзарали ўсимлик сифатида экиладиган, оқ, пушти, қизил рангда гуллайдиган бир йиллик ўт ўсимлик.

ХИНАЛАМОҚ Хина билан бўямоқ, Тир-ноқларни хиналамоқ.

ХИНАЛИ Хина қўйилган, хина билан бўялган. *Келинг, икков кўришайлик Ноз хинали қўл билан.* «Қўшиқлар».

ХИНЗИР [а. خنزير — чўчқа] эск. кт. Чўчқа, тўнғиз.

ХИНИН [ингл. quinine < кечуа тилида: kina — пўстлоқ, пўст, қобиқ] Тиббиётда безгакка қарши препарат сифатида қўлланувчи, хин дарахти пўстлогидан олинадиган алкалоид.

ХИНО кт. поэт. айн. хина 1, 2. *Бодайи гулгун ичиб, рангим хино қилмоқчиман. Ҳабибий. Мен жим ётарману қирда ё жарда Ва йиғлаб ўпарман қўлинг хиносин.* М. Юсуф.

ХИППА рвш. 1 Батамом, узил-кесил. *Мақсуд қори ортиқ гапиролмади, йиғи келиб, томоғини хиппа бўғиб қўйганди.* Х. Тўхтабоев, Йиллар ва йўллар.

2 Жон-жаҳди билан, бирдан. *Икки ёндан келган икки киши уни хиппа ушлади.* «Шарқ юлдузи».

ХИПЧА Ингичка, нозиккина; келишган. *Алёнка қамишдек хипча бел, чиройли бир қиз эди.* М. Осим, Элчилар. *Сочинг сунбул, хипча келгандир белинг.* «Нигор ва Замон». *У сочи оқара бошлаган, лекин қадди-қомати йигитларникидек хипча, бўйи ўртадан тикроқ киши эди.* П. Қодиров, Уч илдиз.

Хипчадан келган Бели ингичкароқ, нозикроқ; озғинроқ. *Почтальон хипчадан келган, юлдузи иссиққина ўспирин эди.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли.

ХИПЧАЛАШМОҚ Хипча бўлмоқ, нозиклашмоқ; ингичкалашмоқ. *Кимсан Султонпошшанинг киртайган кўзларини, ориқлаб, хипчалашиб қолган гавдасини кўз олдига келтирди.* А. Мухтор, Туғилиш.

ХИПЧИН айн. хивич. *Олимжон нуқул ҳўкизларини хипчин билан савалар эди.* Ў. Ҳошимов, Икки эшик ораси. *Файзулла учиб келади-ю, душманнинг калласига қўлидаги хипчин билан бир туширади.* С. Сиёев, Ёруғлик.

ХИПЧИНЛАМОҚ айн. хивичламоқ.

ХИРА [ф. خيره — қоронги, қора; ожиз, қўрқоқ; ҳайрон, саргашта; ботир, жасур; беҳаё, сурбет, шилқим; хумор, ғамгин (кўз)] 1 Ёруғ, равшан эмас; нурсиз. *Хира ёруғ унинг юзини бир дамгина ёритади.* С. Зуннунова,

Кўк чироқлар. *Шифтга илган тошчироқ чайла ичини хира ёритиб турарди.* «Ёшлик».

2 Тиниқ, шаффоф эмас. *Хира сув.* ■ *Трамвайнинг хира ойнасидан бўш вагонда ўтириб кетаётган кондуктор лип этиб бир кўринишдаёқ Зайнабнинг бутун хаёлини ўғирлаб кетганини билармикан?* С. Зуннунова, Кўк чироқлар.

3 Ноаниқ равишда; яққол кўзга ташланмайдиган. *Шундан сўнг улар ҳув олисда кўзга хира ташланиб турувчи сарбаланд тоғлар томон юриб кетишди.* «Ёшлик».

4 Яхши кўролмайдиган, кўриш қобилияти паст. *Мана шундай маъноли Бувим айтган сўзлари. Электрдан нур олар Энди хира кўзлари.* 3. Диёр. *Оқсоқолнинг хира кўзлари чақнади, аччиғи келди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

5 кўчма Жаранглаб чиқмайдиган, хириллаган (овоз ҳақида). *Хира овоз.* ■ -*Болам, қорнинг тўқ экан, овозинг хира чиқди, — деди дадаси.* Ойбек, Танланган асарлар.

6 кўчма Ғашга тегадиган; шилқим, сур. -*Бўлди! Мунча хира пашшага ўхшаб фингиллайсан! — деди у зардаси қайнаб.* «Ёшлик». *Хира меҳмон шунда ҳам нари кетмади: — Лекин мен бугун шу ерда тунашим керак.* Х. Султонов, Онамнинг юрти.

7 кўчма Ноаниқ; чигил. *Хира ўйлар юрагини ғаш қилар эди.* «Ёшлик».

8 кўчма Кишини хурсанд қилмайдиган, кўнгил тўлмайдиган; камчилиги бор. *Ютуқларимиз кўп. Бироқ ишимизнинг айрим хира томонлари ҳам бор.* Газетадан.

Кўз(и) хира тортмоқ Кўриш қобилияти пасаймоқ. *Кузим хира тортганми, билмайман, уни зўрга танидим.* «Ёшлик». **Кўнгли (ёки таъби) хира** Юраги ғаш, нотинч. *Бироқ Саломат опа чойга уринганда, яна бирдан кўнгли хира бўла бошлади.* А. Мухтор, Ҳаётга чақриқ. *Кўнгли ғаш, таъби хира бўлиб ётган Гулхайри ичкари хонага ўтиб кетди.* С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди. **Хира тортмоқ** Ёруғлиги, нури камаймоқ. *Ой ҳам бутунлай хира тортиб, уфққа ёнбошлади.* А. Мухтор, Кумуш тола. **Хира қилиб ётмоқ** Бирор жойнинг кўркини бузиб, банд қилиб ётмоқ. [Тўнка] *Ётарди хира қилиб Ҳовлимиз бир бурчини.* Қ. Муҳаммадий.

ХИРАД [ф. خرد — ақл, идрок, эс, фаҳм] эск. кт. Ақл, заковат; донолик.

ХИРАДМАНД [ф. *خردمند* — ақли, эсли; доно] *эск. кт.* Ақли, донишманд. *Топиб шму хирадга пайванд, Ҳам олим эди-ю, ҳам хирадманд.* Алишер Навоий.

ХИРАЛАНМОҚ 1 Ўз шаффофлигини, тиниқлигини, равшанлигини йўқотмоқ; хира бўлиб қолмоқ, хиралашмоқ. *Қуёш ботди, оқшом чўкди далага, Хираланиб келар қўриқ этаги.* Ф. Шоди.

2 Кучсизланмоқ, заифлашмоқ, нур сочиш, ёритиш даражаси камаймоқ, яхши кўринмайдиган бўлиб қолмоқ. *Туман қуюқлашиб, ой хираланди. ■ Юлдузлар хираланиб, жимгина сўнаркан, Шокир ота унинг қўлидан тутиб, куч билан судраб етаклади.* Ойбек, Танланган асарлар. *Сийрак оқ булут орқали хираланиб кўринган қуёш фарбага қараб юмалай бошлаган бир пайтда отличлар қишлоққа кириб келиб, ўзларини ўраб олган одамлардан оқсоқолни сўрадилар.* П. Турсун, Ўқитувчи.

3 Кўриш қобилияти пасаймоқ, яхши кўролмайдиган бўлиб қолмоқ; хиралашмоқ. *Эртас эшитишга қизиққан боладек [Элмурод] чолнинг.. хираланган кўзларига тикилди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

4 кўчма Бировни зериктирадиган, гашига тегадиган даражада ҳаракат қилмоқ, хиралик қилмоқ; шилқим бўлмоқ. *Бола хираланиб, онасига ёпишарди.* Газетадан.

ХИРАЛАШМОҚ *айн. хираланмоқ.* Бу орада туман тушди. *Юлдузлар хиралашди.* «Ёшлик». *Онанинг кўзлари ёйдан хиралашиб, ўғлини овутиди..* С. Нуров, Нарвон.

ХИРАЛИК 1 Бирор нарса, буюмнинг тиниқ, равшан эмаслиги. *Шишанинг хиралиги. Кўзнинг хиралиги.*

2 кўчма Шилқимлик, ғашга тегиш. *Хиралик қилмоқ. ■ Хайрият, Раҳматов ортиқ хиралик қилмади, тансиҳатлик тилаб, секин чиқиб кетди.* М. М. Дўст, Лолазор.

3 кўчма Безовталиқ; нохушлиқ; ғашлик. *Топиволдининг кўнглидаги хиралик бир оз тарқалгандек бўлди.* Т. Ашуров, Оқ от.

ХИРАХАНДОН [ф. *خيره خندان* — бекордан-бекор, бежо кулаверадиган] Ўз хурсандчилиги учун бошқаларга озор берадиган; шилқим; безори. *Мушукларни қийнаб, товукларга тош отиб ўйнайдиган хирахандон болалар бўлади.* П. Қодиров, Уч илди.

ХИРГОЙИ Паст овоз билан айтиладиган ашула. *Узоқдан қизларнинг хиргойиси эшитилди.* О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса.

ХИРИЛДОҚ *айн. хириллоқ.* *Анчадан кейин ичкаридан: -Савдо йўқ, дўкон ишламайди, — деган хирилдоқ овоз эшитилди.* О. Ёқубов, Улуғбек хазинаси.

ХИРИЛЛАМОҚ Хир-хир овоз чиқармоқ, хир-хир қилмоқ. [Алимардон Тўраев] *Пул учун дунёнинг нариги чеккасига боришдан ҳам тоймас, тўйларда тонготар ашула айтиб, хириллаб қоларди.* Ў. Ҳошимов, Баҳор қайтмайди. *Аввало моторнинг овози ўзгарди, хириллади, кейин бутунлай ўчди.* О. Ёқубов, Баҳор кунларидан бирида.

ХИРИЛЛАШ 1 Хирилламоқ фл. ҳар. н.

2 тиб. Нафас йўлларининг торайиши ёки уларда патолофик ҳолат бўлиши натижасида юзага келадиган нафас шовқинлари.

ХИРИЛЛАШМОҚ 1 Хирилламоқ фл. бирг. н. *Итлар бир-бирига хириллашди.*

2 кўчма с.т. Биров билан уришмоқ, айтишмоқ; жанжаллашмоқ. [Йўлчи] *Ҳозир унинг назарида оламда энг паст ва разил кўринган Мирзакаримбой билан пул юзасидан хириллашиб, ёқа бўғишини ўзига ор билади.* Ойбек, Танланган асарлар.

ХИРИЛЛОҚ Хириллайдиган, «хир-хир» қиладиган (овоз, товуш ҳақида). *Зиндоннинг қопқоғи очилиб, «Чиқ, сени кўрбоши жаноблари йўқлаятдилар», деган хириллоқ овоз эшитилди.* Х. Тўхтабоев, Йиллар ва йўллар. *Фақат қандайдир хириллоқ ун чиқади.* С. Азимов, Оппоқ тонг кўшиғи.

ХИРМОН [ф. *خرمن* — дон ёки янчилмаган бугдой уюми; бугдой тўкилган жой] **1** Йиғиб-териб олинган экинлар ҳосилини тўплаш учун ажратилган жой, майдонча. [Уста амаки] *Жўхори ери ёнидаги бугдойи ўриб олинган бир ерни кўрсатиб, у ерни хирмон жойи қилишга маслаҳат берди.* С. Айний, Эсдалиқлар. *Вали ака ўғлига хирмон қилинадиган жойни кўрсатиб, ўзи теримчиларни Мадаминхўжанинг пахтазорига.. бошлаб кетди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Шундай жойга янчиш, тозалаш ёки қуритиш учун келтирилган маҳсулот (ғалла, пахта ва ш.к.). *Ўроқда йўқ, машоқда йўқ, хирмонда ҳозир.* Мақол. *Ишга қўним — хирмонга унум.* Мақол. ■ -Сизнинг ўроғингизни ўрган, хирмонингизни янчган.. чексиз хўрланган бир инсонни биламан, — деди Элмурод. П. Турсун, Ўқитувчи.

3 Кўп миқдорда тўплаб қўйилган, уйиб ташланган нарсалар. *Шайх Исмоил ҳам ким-*

гадир имо қилди. Бир лаҳзада ҳар томондан китоб хирмонига ўт урилди. К. Яшин, Ҳамза.

Хирмон кўтармоқ Ҳосил етиштириб, йиғиб олмоқ. *Гектаридан 15 центнердан хирмон кўтарди.* Т. Ашуоров, Оқ от. **Хирмон қилмоқ** Ҳосилни бир жойга тўпламоқ, йиғмоқ. *Пахтани хирмон қилмоқ. Фаллани хирмон қилмоқ.*

ХИРМОН-ХИРМОН Хирмонлаб; кўплаб, жуда кўп. *Бугунги хирмон-хирмон пахталар.. халқимизнинг меҳнати эвазига келган чўл инъомидир.* Ш. Рашидов, Янги ер ҳақида сўз.

ХИРОЖ [а. خراج — чиқариш; ер солиғи] Яқин ва Ўрта Шарқ мамлакатларида, жумладан, Ўрта Осиёда ўрта асрлар ва янги даврда давлат томонидан ундирилган ер солиғи (7-асрда араблар томонидан жорий қилинган). [Навоий:] *Азиз фуқаро! Ҳирот беклари тарафидан ноҳақ солинган хирож бекор қилинди.* Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий. *Хива хони Муҳаммад Раҳим I хирожени пул билан ундиришни жорий қилган.* «ЎЗМЭ».

ХИРОМ [ф. حرام — латиф, назокатли юриш, виқорли қадам] *поэт.* Чиройли юриш, ноз-таманно билан қадам босиш. *Хиром айламоқ (этмоқ, қилмоқ).* ■ *Агар ёринг хиром этса, Саболардан аён бўлгай.* А. Орипов. *Ҳар дам хиром айлаб кирсанг гулзора, Гуллар кўксин йиртиб қилгай юз пора.* Ҳабибий.

ХИРОМОН [ф. حرامون — латиф, назокатли юрадиган, виқорли қадам ташловчи] **1** *поэт.* Чиройли юрадиган, ноз-таманно билан қадам босадиган. *Хайр, гўзал жононим, Севимли хиромоним.* М. Шайхзода. *Отмагай тонг боғ аро азминг хиромон бўлмаса, Булбули шайдоларинг гул узра нолон бўлмаса.* С. Абдулла. *Товус каби айлаб хиромон, Рақсга тушиди бир гўзал жонон.* Э. Воҳидов, Нидо.

ХИРПА I Бир томони тошга ишқаб силликланган; сийқаси чиққан, силлиқ (ошиқ ҳақида). [Султон кассавур] *Қўлида тўртта хирпа ошиқни ўйнаб келар эди.* Ф. Фулом, Шум бола.

2 *кўчма* Кўпни кўрган; қув, туллак. *Тулкиликда бу одам хирпа бўлиб кетган.* Мирмуҳсин, Қизил дурралар. [У] *Баъзи эски хирпа амалдорларнинг кирдикорларини ўрганди.* Ойбек, Навоий.

ХИРПАЛАМОҚ I Тошга ишқаб, едириб текисламоқ, силлиқламоқ. *Ошиқни хирпаламоқ.*

2 *кўчма* Бурнини ерга ишқаламоқ, адабини бермоқ. *-Биз ўттиз киши Бадиуззамоннинг эллик-олтмиш йигитини обдан хирпаладик, — деди Арслонқул Навоийга иржайиб.* Ойбек, Навоий.

ХИРПИ *айн. хирпа.*

ХИРС [ф. خرس — айиқ] *с.т.* Айиқ. *Ўзи ҳам хирсдан баттар кучли экан, то бошини қайирғунимча, тагин икки тупни эзиб юборди.* Ҳ. Назир, Бир туп ғўза. *Катта темир дарвоза остида чўзилиб ётган хирсдай ит бошини кўтариб ириллади.* А. Қаҳҳор, Бошсиз одам.

Хирсдай тўқ **1)** овқатни кўп еган, қорни тўқ; **2)** *кўчма* мўл-кўлчиликда яшовчи бой, бадавлат киши ҳақида.

ХИРУРГ [юн. cheirurgia — қўл иши] *қ. жарроҳ.* *Мурод Раҳимов қўли энгил хирург эди.* Газетадан.

ХИРУРГИК *қ. жарроҳлик* **2.** *Хирургик операция.*

ХИРУРГИЯ [юн. cheirurgia — қўл иши < cheir — қўл + ergon — ҳаракат, иш] *қ. жарроҳлик* **1.** *Хирургия бўлими.* ■ *Ҳозирги замон хирургия фани кимё, физика, молекуляр биология каби соҳалардаги ютуқлар натижасида ривожланиб бормоқда.* «Фан ва турмуш».

ХИР-ХИР *тақл. с.* Хириллаган овоз, товуш ҳақида. *Бек сўз давомида негадир хирхир кулади.* А. Қаҳҳор, Асарлар. *Аҳрор хирхир ўўталди.* Ш. Тошматов, Тонгдаги қўланка.

ХИРҚА [а. خرقة — қуроқ; лахтақ; латтапутта] *эск. 1* Дағал матолардан қураб тикилган либос; дарвишлар кийими; жанда. *Қаландар дарвишлик хирқасини кийишга кийиб, пушаймон чекиб юрган пайтлар эди.* О. Ёқубов, Улуғбек хазинаси.

2 *Эски, жулдур кийим. Камбағалнинг хирқасидан ор қилмоқ шунчалар.* Муқимий.

ХИРҚАПЎШ [а. + ф. خرقة پوش — хирқа кийган; дарвиш, қаландар] *эск. 1* Жанда кийган; дарвишлик қилувчи, дарвиш.

2 *Енгил-юпун кийинган; фақир, камбағал; тиланчи, гадой.*

ХИРҚИ *айн. хирқироқ.* *Хонага жимлик чўкиб, тўсатдан яна йиғи товуши хавф солиб қолди.* Шу тонда ҳаммадан тетикроқ

Оксана эркакча хирқи товуш билан бунинг олдини олди. А. Мухтор, Туғилиш.

ХИРҚИРАМОҚ «Хир-хир» қилиб овоз чиқармоқ. Ёнда Дадақўзи ҳам инқиллаб инграб, пичоқ егандек хирқирарди. А. Мухтор, Бўронларда бордек ҳаловат.

ХИРҚИРОҚ Хириллаган, «хир-хир» қиладиган; хирилдоқ. Ушалмаган орзу ала-мидан изтироб чекиб, паришонҳол турганида, кимдир хирқироқ товушда.. деди. С. Анорбоев, Сайли. Муаззинларнинг хирқироқ товуши тинган, тонг ёришиб келарди. С. Сиёев, Ёруғлик.

ХИСЛАТ [а. *خصلت* – сифат, хосса, хусусият] Киши ёки нарсанинг муҳим ижобий белгиси; сифати; хусусият, фазилят. Яхши хислат – гузал фазилят. Мақол. ■ Ҳар фаслнинг ўз хислати бор, Ҳар фаслнинг ўз фазилати, Кумуш қишдан, зумрад баҳордан Қолишмайди кузнинг зийнати. Уйғун.

ХИСЛАТЛИ Бирор хислатга эга, хислати бор. Бу ажойиб хислатли аёлнинг қилмиш-қидирмишларини унинг узидан эшитамиз. Т. Рустамов, Мангу жасорат.

ХИТ Тажанг, асабий; бўғилган. Мен, дарвозани ёпиб, ичкарига кирдим. Негадир хит эдим. Ш. Холмирзаев, Оғир тош кўча.

Кўнгли хит Таъби хира, кўнгли гаш. –Кўнглим хит бўлиб, диванга ёнбошладим, – деди Учқун. О. Ёқубов, Бир фельетон қиссаси. **Хит бўлмоқ** Асабийлашмоқ. Рустам бобо ҳалидан буён суҳбатга аралашолмагани учун, баҳона тополмаганидан, хит бўлиб турганди. Х. Тўхтабоев, Йиллар ва йўллар **Хит қилмоқ** Юракни сиқмоқ, асабийлаштирмоқ. Босим ўтириб, хатларга жавоб ёзавериш одамни хит қилиб юборади. Ф. Мусажонов, Ҳиммат. [Шум бола:] Хўжайин, дейман, ўзингиз ҳам жуда хит қилиб юборар экансиз-да! Ф. Фулом, Шум бола.

ХИТЛАНМОҚ кам қўлл. айн. хит бўлмоқ қ. хит.

ХИТЛИК Қайсарлик, ўжарлик, асабийлик. Йўлдошнинг асаби кечгача ёзилмади. Самоварнинг жўмрагини бурашга ҳам хитлик қилиб, бир-икки марта қўлини куйдириб олди. Н. Юсуфий, Ҳаёт сўқмоқларида.

ХИТОБ [а. *خطاب* – нутқ; ёзув, ёзувли хабар, ахборот] Кучли ҳис-туйғу, ҳаяжонни, истакни ифодаловчи жумла; чақириқ. Оломон яна гув этиб, «Балли, азамат!»

«Умринг узоқ бўлсин, болам!» деган хитоблар эшитилди. О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса.

Хитоб қилмоқ (ёки этмоқ) Кучли ҳис-ҳаяжон билан қичқирмоқ, бировга мурожаат қилмоқ. –Ҳурматли жаноблар! – деди у хитоб қилиб. К. Яшин, Ҳамза.

ХИТОБАН [а. *خطاباً* – хитоб қилган ҳолда, хитоб тарзида] рвш. Мурожаат қилиб, мурожаат тарзида. –Жанобнинг амрлари билан, – деди Анвар уларга хитобан, – энг оғир ва жавобгарлик бир хизматни ўз устимга олишга мажбур бўлдим. А. Қодирий, Меҳробдан чаён. [Навоий] Шунинг учун лирик бир чекинши билан соқийга хитобан айтади.. Т. Жалолов, «Хамса» талқинлари.

ХИТОБНОМА [хитоб + нома] Бирор иш ёки ҳаракат қилишга ундаб ёзилган мактуб, ёзма чақириқ, мурожаатнома. Тинчлик тарафдорларининг хитобномаси.

ХИТОЙ 1 қ. хитойлар. Хитой тили. Хитой аёл. ■ Бу паҳлавон Искандар илтифотига ноил бўлган хитой гузали бўлиб чиқади. Т. Жалолов, «Хамса» талқинлари.

2 Хитойга, хитойларга хос; Хитойда ишланган. Хитой маданияти. Хитой вазаси. ■ Эшон ая хитой лаганда қовурма олиб кирди. С. Аҳмад, Ҳукм. ..безак учун у ерга, бу ерга қўйилган хитой вазаларни латта билан яхшилаб артди. Ойбек, Танланган асарлар.

Хитой девори 1) Хитойни Мўғулистондан ажратиб турган қадимий девор; Садди Чиний. Ана, катта кўрғон. Унинг уч томонидаги баланд деворлар Зийдилага «Искандарнома»да таърифланган хитой деворица ўхшаб кўринди. Ҳ. Фулом, Машғал; 2) кўчма ўтиб бўлмас тўсик, ғов; ажратиб турувчи чегара. Шундан кейин бу икки дўст ўртасида хитой девори пайдо бўлди. «Ёшлик». **Хитой ловия с. т.** Соя (ўсимлик). **Хитой қоғоз с.т.** Юпқа шалдиरोқ қоғоз. Эрталаб кичкина хитой қоғозга ёзилган хатни олиб, Серёжа Астахов орқасига қайтди. А. Раҳмат, Соқов бола.

ХИТОЙИ Хитой мамлақати ва хитойларга оид; Хитойда тайёрланган. Хитойи шоҳи. ■ Отабек шошиб, тоқчадаги хитойи норин товоқни олди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Беклар, вазирлар.. кимхобларга, хитойи шоҳига беланиб [подшоҳ ёнига] киришди. Ойбек, Навоий.

ХИТОЙЛАР Хитой Халқ Республикасининг асосий аҳолисини ташкил этувчи,

хитой тилида сўзлашувчи халқ (ўзларини ханцзу, хань деб атайдилар). *Улугбек турклар ва хитойлар кеча-кундузни ярим кечадан бошлаганликларини қайд этади.* «Фан ва турмуш».

ХИТОЙЧА 1 Хитойга, хитой халқига, унинг алифбоси, тили, адабиёти ва маданиятига оид. *Хитойча рақс.*

2 Хитой тили. *Хитойча гаплашмоқ. Сиз хитойчани биласизми?*

ХИТОЙШУНОС [хитой + ф. شناس — ўрганувчи] Хитой тили, адабиёти, иқтисодиёти, сиёсати, фалсафаси, маданияти ва тарихи билан шуғулланувчи мутахассис; синолог. *Хитойшунос олим.*

ХИТОЙШУНОСЛИК Хитой тили, адабиёти, иқтисодиёти, сиёсати, фалсафаси, санъати, маданияти ва тарихини ўрганувчи фан; синология.

ХИХ унд. с. Эшакни тез юргизишга қис-таш учун ишлатилади. *У [Ҳасан овчи] эшакни, хих, деб тезлатади.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

ХИ-ХИ тақл. Секин, босиқ товуш билан кулишни ифодалайди. *-Хи-хи-хи. Бу менга сир эмасди, дўстим, — деди Урфон, оғзининг таноби қочиб.* К. Яшин, Ҳамза.

ХИХИЛАМОҚ Секин, босиқ товуш билан кулмоқ. *-Камтарликдан ўргилай, — яна хихилаб кулди банги.* О. Ёқубов, Ларза. *Ҳаммалари кулишиб, айниқса, Холмирза аканинг хихилашдан ичаги узилаёзди.* А. Қодирий, Обид кетмон.

ХИХЛАМОҚ «Хих», «хих» деб эшакни юришга ундамоқ. *Майна эшагини хихлади ва шу заҳотийёқ кетидан Нарзи тоға минган эшакнинг ҳам дикирлаган йўрғаси эшитилди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

ХИШТ [ф. خشت — ғишт; қўйма (олтин)] эск. айн. **ҒИШТ.** *Қўлингдан ўтмишдир ҳар битта хишти, Раҳмат, дер ўзбекнинг ўн етти пушти.* Ф. Фулом.

ХИШТАК [ф. خشتک — кичик ғишт; иштон оғига, қўйлак қўлтиғига қўйилдиган мато парчаси] Иштон, шим, шалвар кабиларнинг ҳар икки қисмини бир-бирига улашда чот оралиғига ёки қўйлак қўлтиғига қўшиб тикиладиган туморча шаклидаги бир парча мато; оғ.

ХИШТИН [ф. خشتين — ғиштли, ғиштан қилинган] эск. айн. **ҒИШТИН.** *Отабек, қутидор ва Офтоб ойим.. янги хиштин саға-*

на қаршисида тўхтадилар. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ХЛОП [юн. chloros — яшил-сарик] Менделеев даврий системасининг VII гуруҳига мансуб кимёвий элемент; яшил-сарик тусли, ўткир ҳидли, заҳарли, бўғувчи газ. *Хлоп бирикмалари халқ хўжалигининг турли соҳаларида кенг миқёсда ишлатилади.* «Анорганик кимё».

ХЛОРЛАМОҚ Нарсаларни хлор воситасида зарарсизлантирмоқ, дезинфекция қилмоқ. *Оқова сувларни сув ҳавзаларига ағдарилдан олдин хлорлаб, ультрабинафша нурлар.. таъсир эттирилади.* «Фан ва турмуш».

ХЛОРЛИ Таркибида хлори бор, хлор кўшилган. *Хлорли сув бўлган идишнинг тиқини очилса, ундан хлорнинг ҳиди келиб туради.* «Анорганик кимё». *Хлорнинг сувдаги эритмаси «хлорли сув» дейилади.* «Анорганик кимё».

ХЛОРОФИЛЛ [юн. chloros — яшил + phyllon — барг] Ўсимликларнинг яшил пигменти: ёруғлик энергиясини ўзлаштириб, уни органик моддаларнинг кимёвий энергиясига айлантиришдан иборат биологик вазифани бажаради. *Сувётлар.. хужайраларида хлорофилл доналари сақлайдиган ва ёруғлик таъсирида органик моддалар ҳосил қиладиган тубан ўсимликлардир.* «Ботаника».

ХЛОРОФОРМ [юн. chloros — яшил + лот. form — тус, кўриниш] Саноатда эритувчи, тиббиётда асосан наркоз сифатида қўлланувчи ўткир ҳидли, ширин таъмли рангсиз суюқлик. *Хлороформ ҳидлатмоқ.* ■ *Хлороформни барқарорлаштириш учун унга 1% ли этил спирти қўйилади.* «ЎЗМЭ».

ХОБ [ф. خواب — уйқу, ухлаш; туш, туш кўриш] **1** кт. айн. **УЙҚУ.** *Ёмғир ҳам тинмади ўша куни ҳеч, У ҳам қуволмади кўзда хобини.* А. Орипов.

2 айн. **ТУШ 1.** *Қалбгинаси зирқирар лўқ-лўқ, Ўнгмас гўё кезар хоб ичра.* М. Али.

ХОБГОҲ [ф. خوابگاه — ухлаш хонаси; кўрпа-ёстиқ] кт. Ётоқхона. *Бу мудҳиш хабар Самарқандга келганда, Бобур қаттиқ бетоб бўлиб.. хобгоҳда иситмалаб ётган эди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

ХОБХОНА [хоб + хона] айн. **ХОБГОҲ.** *Латофат хобхона эшигини очиб, унинг жойини тайёрлаб қўйган экан.* А. Ибодинов, «Латофат» дўконидидаги қатл.

ХОДА [ф. *خاده* — узун ёғоч, таёқ] Катта дарахтнинг булоқ ва шох-шаббалари кесиб ташланган пояси, танаси; узун ёғоч. *Сада соя берар, Тол хода берар.* Мақол. ■ *Йўлчи.. чирик тахталар ўрнига йўғон-ингичка ходалар ётқизилган кўприк олдида қовун ортган арава тўхтаганини.. кўрди.* Ойбек, Танланган асарлар.

Думини хода қилиб қ. дум 1.

ХОДИМ [а. *خادم* — хизматчи; хизматкор; югурдак] **1** эск. Ўтмишда сарой ёки ўрдада хон, бек ва ш.к. нинг хизматини қилиб юрувчи киши. *Хон, аёёнларига рухсат бериб, ҳарамга кирган, ўрданинг кундузлик ходимлари тарқалишиб, фақат кеча беклари, хон соқчилари, доимий ходимлар қолган эдилар.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

2 Бирор идора ёки муассасада ишловчи киши, хизматчи. *Савдо ходими. Халқ маорифи ходимлари. Тиббиёт ходими.* ■ *-Тергов ўтказмасдан қандай ушлайсиз, — эътироз билдирди прокуратура ходими.* Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлақати.

Илмий ходим Илмий текшириш муассасида ишловчи киши. *Кўп ўтмай илмий ходимлардан баъзилар Салимхон Обидийнинг.. нега кетиб қолганини Умиддан сўрашди.* Мирмуҳсин, Умид. *Институтимизда қанча илмий ходим бўлса, ҳаммаси ёпирилиб келаверди.* Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлақати.

ХОДИМА [а. *خادمه* — хизматчи аёл; оқсоч] Аёл ходим. *Ўттиз беш ёшларда кўринган бу гўзал хотин ҳарам ходималаридан Гулшанбону эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Кейин ходима ҳовлининг бир чеккасида қўл қовуштириб турган дуркунгина канизакни кўриб, бир имо қилди.* М. Осим, Карвон йўлларида

ХОДИМГАР [а. + ф. *خادمگار* — ходимлик қилувчи] Ходими қилувчи киши. *-Оталаримизнинг кўпчилиги майда косиблар, қоровул, ходимгар, мешкоб.. ва ҳоказо бўлганликлари учун.. уларнинг ёнига кўмакчи бўлиб туриши бизга тўғри келмас эди.. — деди Шум бола.* Ф. Фулом, Шум бола.

ХОДИМИ [а. + ф. *خادمي* — ходимлик, хизмат кўрсатиш]: **ходими қилмоқ** Бировни ишқалаб, уқалаб ювинтирмақ, массаж қилмоқ (асосан ҳаммомда). *Ҳасанхонни Хон Далли ходими қилиб ухлатди.* Эргаш Жуманбулбул ўғли.

ХОДИМЛИК Ходим бўлиб хизмат қилишлик. *Газетада ходимлик қилмоқ.*

ХОДИМЧИ с.т. Ходимгар.

ХОДМИГАР с.т. Ходимгар. У [Мирзо] *ҳордиқ оқшоми ҳаммомга тушди-ю, ходмигарлардан бирига ҳалиги сўроғини берди.* А. Қаҳҳор, Мирзо.

ХОЖА [ф. *خواجه* — ҳурматли, обрўли киши; жаноб, хўжайин; мулкдор] кт. тар. **1** Хўжа, хўжайин. [Беруний:] *Гурганж амиридек золим юртимизга хожа бўлса, ҳолимизга вой!* М. Осим, Жайхун устида булутлар.

2 Тасаввуфда: тариқат машойихларига бериладиган унвон. Масалан: Хожа Юсуф Ҳамадоний, Хожа Абдуҳолик Ғиждувоний.

ХОИН [а. *خائن* — аҳдини бузувчи, хиёнаткор] **1** Аҳдини, қасамини бузиб, хиёнаткорона иш тутувчи; фирибгар, муттаҳам. *Эндигина гунчадан чиқаётган бу ёсуман гулни [Кумушбибини] хоин қўлларнинг захри сўлитган.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Ўзи мансуб бўлган ижтимоий гуруҳ ёки ўз халқи, ўз ватани манфаатига зид иш тутувчи, унинг душманлари билан ҳамкорлик қилувчи, душман томонига ўтган киши; сотқин. [Навоий:] *Давлатимизни яқсон қилмоқчи бўлган хоинга салтанат даргоҳида ўрин йўқ!* Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий.

ХОИНЛАРЧА айн. **хоинона**. *Хоинларча иш тутмоқ.*

ХОИНЛИК Сотқинлик. *Сизлар учун мардлик билан хоинликнинг фарқи қолмадими? Кечагина Бобур мирзога содиқмиз, деб қасам-ёд этганлар бугун унга шунчалар ёмонлик қилмоқдасиз?!* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

ХОИНОНА [а. + ф. *خائنه* — хоинларча, хиёнаткорона] рвш. Хоинларча, хиёнаткорона. *Аблаҳ Қутим қоранинг хоинона иши билан қанча фалокат содир бўлди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

ХОК [ф. *حاک* — тупроқ, ер; юрт, худуд; чанг, тўзон] кт. **1** айн. **тупроқ**. *Боболар юрти бу, чирогим, Қадрлаб кўзга сурт хокини.* У. Абдуазимова.

2 Тупроққа ёки кулга айланган инсон жасади. *Чунки сенинг сўлим соҳилларингда Узоқ боболарнинг хоки бор, Аму!* Миртемир.

ХОКА [ф. *خاکه* — чанг, тўзон; кукун] Майда, кукун (кўмир ҳақида). *Тойир ака ўз олдидаги ёниб ўчган хокаларни кулдан аж-*

ратиб, гулханга ташлар эди. А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ХОКАНДОЗ [ф. خاک انداز — чанг-тупроқ, ахлат йиғиштирадиган (куракча)] Олов, кул, кўмир, супуринди ва ш.к. ни олиш, ташиш учун ишлатиладиган дастали асбоб; олов-курак. *Хосият хола хокандозда писта кўмир келтириб, самоварга ташлади.* Р. Файзий, Чўлга баҳор келди. *Унинг [капитаннинг] қаршисига супурги ва хокандоз кўтарган бир аёл шахт билан келарди.* Ў. Умарбеков, Ёз ёмири.

ХОКИ [ф. خاکی — ер рангидаги, чанг босган]: **хоки анжир** Анжир дарахтининг ёзда пишадиган меваси (иккинчи марта кузда пишадиганидан фарқлаб шундай дейилади). *Хоки анжир тугаб, қовун фарқ пишган Бахтли тонготар чоғ уни кузатдим.* Ғ. Фулом.

ХОКИПОЙ [ф. خاکپای — оёқнинг чанги, гарди] Оёқ остидаги тупроқ. *Армон бўлди, хокипойин ўпмадим, Дидоримга кўп зор айладинг, фалак.* «Тоҳир ва Зуҳра».

ХОКИПОК [ф. خاکپاک — тоза, муқаддас тупроқ] Муқаддас тупроқ. *Мен ҳам бир ўғлингман, она сайёра, Багринг мен учун ҳам хокипок бўлсин.* А. Орипов.

ХОКИСОР, хоксор [ф. خاکسار — чанг, тўзон босган; камтар, содда; итоаткор] 1 Ниҳоят даражада камтар, содда. *Мавлоно Шаҳобиддин ғоят камтарин ва хокисордир.* Ойбек, Навоий.

2 Итоат қилувчи, итоаткор, бўйин эгувчи; ожиз. *Улуғ хоқон, бу хокисор қулингизнинг бир тортиги бор.* Ойбек, Навоий. *Лекин инсон қул, инсон ожиз, у бамисоли чумолидай хокисор махлуқ, деганлар мутлақо янглишади.* К. Яшин, Ҳамза. *Ўшанда Ақида ғаройиб ҳикоялари билан тобора юрагига чуқурроқ кириб келаётган бу боланинг олдида ўзини жуда хокисор ва ҳатто хўрлангандек ҳис қилди.* Н. Отахонов, Оқшом хаёллари.

ХОКИСОРЛИК, хоксорлик Ўта камтарлик; итоаткорлик, мутелик. *Маждиддин хокисорлик билан унга яқин келиб, қуллуқ қилди.* Ойбек, Навоий. *Қурбон унга хокисорлик билан тикилди.* Ш. Холмирзаев, Қил кўприк.

ХОКИСОРОНА, хоксорона кт. Хокисор ҳолатда. *Начора, — деди боягидай камтару хокисорона илжайиб, — бошқа чорам йўқ менинг.* М. М. Дўст, Лолазор.

ХОКИТУРОБ [ф. + а. خاکوتراب — чанг ва тупроқ] кт. Ер билан яксон; хароб. *Дин-*

дан қайтганлар қўлида наҳотки бизнинг хонумонимиз куйиб, хокитуроб бўлиб кетса, бунга асло чидаб бўлмайди, — деди Содиқжон бойвачча тутақиб. К. Яшин, Ҳамза.

ХОКИТЎЗОН айн. **хокитуроб.** Қолди хайрлашиб ортида энди Хокитўзон бўлган кулбаси яна. Т. Тўла.

ХОККЕЙ [ингл. hockey < эҳтимол эски фр. hoquet — чўпонларнинг учи қайрилма таёғи] Дарвозали муз майдони ёки майса устида клюшка ва тўп (шайба) билан команда бўлиб ўйналадиган спорт ўйини. *Тупли хоккей. Чим устида хоккей. Шайбали хоккей.* ■ *Бир оз танаффусдан сўнг программада.. хоккей ўйини кўрсатила бошланди.* Ў. Усмонов, Сирли соҳил.

ХОККЕЙЧИ Хоккей ўйновчи спортчи. *Мириман Ким, Ойбек Патиддинов, Ринат Маматказин каби маҳоратли мураббийлар етакчи хоккейчиларни тарбиялади.* «ЎЗМЭ».

ХОЛ [ф. خال — менг, хол] I I Баданда, тери устида бўладиган туғма доғ ёки бўртма. [Кумуш] *Латиф бурни ёнидаги қора холининг табиийлигига ишонмагандек қашиб кўрди ва кўзгу ёнидан жўнади.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Хол қўймоқ 1) ясама хол ҳосил қилмоқ; бирор жойга нуқта ёки холга ўхшатиб белги қўймоқ. *Икки қош ўртаси қизил хол қўймоқ* Ҳинду қизларининг қадим кўркидир. Ғ. Фулом. *Лаъли шакар, сўзлари бол, Оқ юзига қўйибди хол.* «Баҳром ва Гуландом»; 2) кўчма ишнинг пачавасини чиқармоқ, расво қилмоқ. *Энди бўлар иш бўлди. -Кўй, Холвой, мунча куйдинг, Мўл ҳосил етказдинг-у, Йиғиб олмай хол қўйдинг.* О. Қўчқорбеков.

2 тиб. Терининг туғма нуқсонларидан бири.

3 Домино, пичоқ дастаси ва ш.к. га ўйилган ёки қадалган белги; безак учун қилинган кўз ва ш.к.

4 кўчма Бирор нарсанинг энг муҳим, чиройли жойи; латофат, гўзаллик, хусн. *Фарғона — Ўзбекистоннинг холи, хусни.* Шуҳрат, Шинелли йиллар.

Хол бўлиб тушмоқ Ҳусн бўлиб турмоқ, ярашмоқ. *-Йўл бўлсин Авазхон ўғлингизга, Хол тушган Чамбил элингизга.. — деди Жортибой оқсоқол Гўрўғлига.* «Зулфизар билан Авазхон».

ХОЛ II Аёлларнинг пешона ва чаккага тақадиган безаги, заргарлик буюми. *Бақтрия*

(2-аср), Далварзинтепа (3-аср) дан топилган, пешонасида холлари бўлган ҳайкаллар холнинг қадимийлигидан дарак беради. «ЎЗМЭ».

ХОЛА [а. خاله — хола] 1 Онанинг синглиси ёки опаси. ..Бобур холаси ва қайлиғини бутун одамларию кўч-кўронлари билан бирга қўриқлаб олиб кетмоқда. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

2 Кекса аёлларга ҳурмат билан мурожат қилиш шакли. *Лутфинисо бўғчадан икки дўпни олиб, беш сўм пул билан узатди. Йўл тўсувчилар қувониб бақаришди: -Тўй устига тўй кўринг, хола!* Ойбек, Танланган асарлар. *У кампирга яқинроқ бориб: -Икки кило тортворинг [нокдан], хола, — дея унга юзланди.* А. Обиджон, Аканг қарағай Гулмат.

3 Ҳурмат юзасидан ёши катта аёллар исмига қўшиб ишлатилади. [Раис:] *Қани, Тўхта хола, гапиринг!* А. Қаҳҳор, Кампирлар сим қоқди.

ХОЛАВАЧЧА [а. + ф. خاله بچه — холанинг боласи, фарзанди] Опа-сингилларнинг фарзандлари (бир-бирларига нисбатан). [Холида] *Холаваччаси билан қуюқ кўришди. «Ёшлик».*

ХОЛДИНГ [ингл. holding — эгалик қилувчи, эга бўлган] *иқт.* 1 Бошқа фирмаларни назорат қилиш ва бошқариш мақсадида уларнинг акция назорат пакетларини сотиб олиб эгалик қилиш.

2 *айн. холдинг компания. Ўзининг ташкилий-ҳуқуқий шаклига кўра, холдинг, одатда, акциядорлик жамияти қаторига киради. «ЎЗМЭ».*

Холдинг компания [ингл. holding-company] *иқт.* Асосий фаолияти бошқа корхоналарнинг акцияларини ўз тасарруфига олиш орқали уларнинг ишини назорат қилиш ва бошқаришдан иборат бўлган компания, бош корхона.

ХОЛДОР [ф. خالدار — холга эга бўлган, холли] 1 Юзида, баданида холи бор; холли. *Холдор жувон.*

2 Баданида ёки сиртида майда доғи ёки доғлари бўлган. *Холдор от. Холдор қанотли капалак. ■ [Ўғил буви] Қутичани айлантирган эди, унинг ичидаги қалай, кумуш узук.. чиройли холдор қилиб ишланган кўзмунчоқ каби бир қанча майда нарсалар ерга тўкилдilar.* Ҳ. Шамс, Душман.

3 Холдор (эркаклар исми).

ХОЛЕЦИСТИТ [юн. chole — ўт, сафро + kystis — пуфак] *тиб.* Ўт пуфагининг ўткир ёки сурункали яллиғланиши. *Ўткир холециститда ўнг қовурга остида — жигар соҳасида, баъзан киндик атрофида тўсатдан қаттиқ оғриқ пайдо бўлади. «ЎЗМЭ».*

ХОЛИ [а. خالى — бўш, қуруқ; эгалланмаган] 1 Кимсасиз, бўш. *Нуринисо эса ичкари ҳовлидаги тўрт уйдан бири — онасининг уйига кирди. Чунки бу уй холи эди.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 *сфт.* Чет, хилват, овлоқ. *Йигит ўйлай-ўйлай, Шоқосимнинг хизмат қиладиган жойини, жувозкашникини маъқул кўрди. Чунки бу жой Мирзакаримбой уйдан икки-уч маҳалла нарида, ҳам бундан бошқа холи жойини топиш қийин.* Ойбек, Танланган асарлар.

3 *рвш.* Яккама-якка, гувоҳларсиз. *Қани, ўтиринг, сиз билан холироқ гаплашайлик-чи бўлмаса.* П. Турсун, Ўқитувчи. -*Сиз билан маслаҳатлашмоқчи эдим, холи кўришганимиз яхши бўлди, — деди Нина Ойнисага.* Ҳ. Фулом, Тошкентликлар.

4 Бирор нарсадан озод, бўшаган, унга алоқасиз. *Бу [ҳижрон] Темиржонни хийла қийнаган, кундалик ташвишлардан холи бўлган пайтларда эса ўйлай-ўйлай уйига етолмай ҳасрат чекар эди.* Ж. Абдуллахонов, Орият.

..дан холи эмас *Чиқиш келишигидаги от билан боғланиб, шу от англатган нарса, воқеа-ҳодисанинг мавжудлиги, борлигини билдиради. Одамнинг ўз фаолиятини ўзи таҳлил этиб туриши фойдадан холи эмас. Кечга бориб ёмғир ёғиши эҳтимолдан холи эмас. Мазкур илмий иш камчиликдан холи эмас. Холи қолдирмоқ (ёки қўймоқ) Сухбатга гувоҳ бўлмаслик ёки халақит бермаслик учун кимса(лар)ни ёлғиз қолдирмоқ. -Эшон халфа, энди бизни холи қолдиринг, — деди ҳазрат фотиҳа ўқилгач. -Хўн, тақсир, — деди-ю, Матқовул халфа.. чиқиб кетди. К. Яшин, Ҳамза. Қовоғи солиқ соқчи ҳам унчалик инсофсиз эмас экан, икковимизни холи қолдириб, ҳовлига чиқиб кетди. Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлақати.*

ХОЛИЛАТМОҚ *кам қўл.* Бирор жойни кишилардан холи қилмоқ; бўшатмоқ; бировни ёлғиз қолдирмоқ. *Ўзбек ойим уйни холилатиб, Ҳасаналини ўз олдига чақиртириб кирди.* А. Қодирӣ, Ўтган кунлар.

ХОЛИС [a. *خالص* – тоза, соф, қоришмасиз; самимий; бўш, холи] **1** Воқеликка ҳаққоний назар билан қарайдиган, объектив баҳолайдиган. *Таржима танқидчиси холис бўлиши, таҳлилга олоддан қатъий ҳукмлар билан «чекланиб» киришмаслиги керак.* Ф. Саломов, Таржима назариясига кириш.

2 Беғараз, самимий; таъмасиз. *Моҳлар ойимнинг Анвар билан муомаласи холис ва самимий.. эди.* А. Қодирий Мехробдан чаён. -У [Тўхтасин Жалилов] билганларини менга миннатсиз, жон-дили билан, холис ўргатар эди, – деди Ҳалима. Ҳ. Носирова, Мен ўзбек қизиман.

3 ҳуқ. Қамоққа олиш, тинтув ўтказиш каби ҳолларда ҳукумат органлари томонидан объектив гувоҳ сифатида чақирилган шахс. *Холис ўзи иштирок этган тергов ҳаракатини юртиши билан боғлиқ ҳолатлар бўйича гувоҳ тариқасида сўроқ қилиниши мумкин.* Газетадан.

4 Бирор кимса ёки нарсадан холи. *Дунё нодонлардан холис бўлганда эди, бу олам яна ҳам мунавварлик кашф этарди.* Газетадан.

5 Холис (хотин-қизлар исми).

Нияти холис Нияти сидқидилдан, беғараз. *Буни қаранг, нияти холис боламан-да, ўзингизга рўпара келиб турибман.* С. Аҳмад, Уфқ. **Холис гувоҳ** **1)** икки томонга ҳам бетараф гувоҳ; **2)** айн. **холис** **3.** **Холис хизмат** **1)** таъмасиз, ҳалол хизмат. *Бу жой меҳнаткашларга холис хизмат қиладиган.. оромгоҳдир.* К. Маҳмудов, Қизиқарли пазандалик; **2)** кест. (қўштирноқ ичига олинади) гаразли ният билан қилинган иш. *Бу тинтув Сайфийнинг «холис хизмати» туфайли бўлганлигини у [Аваз] дарҳол англади.* С. Сиёев, Аваз.

ХОЛИСАНЛИЛЛО(Х) [a. *خالصاً*] айн. **холисона.** *Аммо ёзувчи ҳақида, унинг китоби ҳақида кимки ўйлаб, холисанлилло фикр айтмаса, шарманда бўлиши турган гап экан.* Шукрулло, Жавоҳирлар сандиғи.

ХОЛИСЛИК Ҳаққонийлик, объективлик; самимийлик, беғаразлик. *Ниятнинг холислиги.* ■ *Менинг холислигимни шундан ҳам билсангиз бўлар эди, ука.* А. Қодирий, Мехробдан чаён.

ХОЛИСОНА [a. + ф. *خالصانه* – холислик билан, объектив тарзда] **1** рвш. Ҳаққонийлик билан, объектив ҳолда. *«Бобурнома»да эса тарихий ҳақиқат холисона ра-*

вишда.. қайд қилинади. «Фан ва турмуш». *Танқид аёвсиз ва холисона бўлиши керак.* Газетадан.

2 Ўз манфаатини кўзламаган ҳолда, таъма қилмасдан; беғараз. *Лекин шунга қармай, бугунги кунда сиз бизга холисона ёрдам кўлини чўзиб турибсиз!* Ҳ. Шайхов, Рене жумбоғи.

ХОЛИҚ [a. *خالق* – яратувчи, ижодкор] **1** дин. Яратувчи (Аллоҳнинг сифатларидан бири). *Яхшилик қил, дарёга от, дарё билмаса, балиқ билур, балиқ билмаса, холиқ билур.* Мақол.

2 Холиқ (эркаклар исми).

ХОЛЛ [ингл. *hall*] **1** Европада илк ўрта асрда инглиз тураржойларининг жамоатхонаси; жамоат йиғиладиган, нисбатан катта хона.

2 Театр, меҳмонхона каби замонавий жамоат биноларида дам олиш ёки бирор шахс билан суҳбатлашиш учун фойдаланиладиган жиҳозланган хона.

ХОЛЛИ Холи бор. *Унинг [Нигоранинг] қоқора холли лабларига табассум қўнди.* С. Анорбоев, Оқсой.

ХОЛОДИЛЬНИК [р. *холодильник* – совуткич] **1** Тез бузиладиган озиқ-овқат маҳсулотларини совитиш, музлатиш йўли билан сақлайдиган корхона ва унинг биноси.

2 Ичига совитиш аппарати ўрнатилган жавонсимон рўзгор буюми. *Холодильникдан.. егулик қидирди.* «Ёшлик».

ХОЛОЙИ шв. **1** Қариндош ёки яқин бўлган катта ёшли аёлларга нисбатан мурожаат қилиш шакли.

2 Хола.

ХОЛОС [a. *خلاص* – қутулиш, озод бўлиш] юкл. Бори-йўғи, фақат, фақатгина. *Шоирлар алдайди бизни, жонгинам, Баҳор доим эмас, уч ойдир холос.* А. Орипов. *Икром-жон ўз ишлари қолиб, Эш полвондан гапирарди холос.* С. Аҳмад, Уфқ.

Ана холос! Таажжубни, ҳайратланишни ифодалайдиган ибора. *Ана холос! Чин ошиқнинг гапи эмас бу.* К. Яшин, Ҳамза.

ХОЛПРАНГ: холпаранг рўмол Хол-хол паранг рўмол. [Асра кал].. *зангори шоҳи қийиқ боғлаган, елкасига холпаранг рўмол ташлаган хушфеъл йигит эди.* Ф. Фулом, Шум бола.

ХОЛ-ХОЛ Сирти холлар ёки холсимон нуқталар билан қопланган; холдор. *Хол-хол*

чит. ■ Кўнғизча хол-хол қора доғли қизғиш қанотларини товлантирганча... учиб кетди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

ХОМ [ф. *خام* – яхши қайнамаган ёки пишмаган; етилмаган, ғўра; охиригача ишланмаган; тажрибасиз] 1 Табиий равишда пишиб етилмаган, пишмаган; ғўр. *Хом тарвуз. Хом олма.* ■ Узум ғўрасини ғарч-ғарч чайнардилар, турпнинг сувини ичардилар, хом анорни емасалар, ухлолмасдилар. С. Аҳмад, Юлдуз. *Талбат.. бир дона хом кўракни юлиб олиб, орасини ёрди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

2 Пиширилмаган, қайнатилмаган. *Хом гўшт. Хом сут.* ■ Узингиз ҳам неча бор си-наб кўрдингиз: бир дона хом сабзи жиғилдон қайнашини тўхтатади. К. Маҳмудов, Қи-зиқарли пазандалик.

3 Қайта ишланмаган, яхши ишлов берил-маган ёки чала ишланган; хомаки. *Атро-фимдаги иморатларнинг кўпи пишиқ ғишт-дан, баъзилари хом ғишдан бўлса ҳам кўк-ракдор.. Шукрулло, Сайланма. Тезак, хом тери иси аралаш ачимсиқ бадбўй ҳид димоғи-га урилди.* А. Мухтор, Бўронларда бордек ҳаловат. *Тўтиқиз токчадан дўппи хомини олиб, кўрпачага келиб ўтирди.* М. Исмоилий, Фар-ғона т. о.

4 кўчма Енгиел-елпи, чала, юзаки. *Хом асарларга йўл қўйиб берсак, бошқалар, ме-никининг ундан нимаси кам, деб қолмасми-кин?* Шукрулло, Сайланма.

5 кўчма Пухта эмас, юзаки. *Биласизми, ишни хом қилдингиз, ёнингизга Баротовдан бошқа одамни торта олмадингиз.* С. Зунну-нова, Олов. *У [Маҳкам] гўдаклигига бориб, хом ўйлаган экан.* Р. Файзий, Ҳазрати ин-сон.

6 кўчма с.т. Тажрибаси йўқ, содда, ғўр. -*Вой овсин-эй, хомсиз-да ҳали. Эрнинг гапи-га лаққа тушиб юраверасиз, – деди Сабохон Маҳмудага.* Ж. Абдуллахонов, Тўфон.

Арпангни хом ўрдими қ. арпа. Хом от Минилмаган, аравага қўшилмаган от. *Ол-тин сувлигин чайнатди, Олти ой боқилган хом отди.* «Эрали ва Шерали». **Хом сут эм-ган банда қ. эммоқ. Хом хаёл, хомхаёл** Амал-га ошмайдиган, пуч хаёл. *Буюкман деб хом хаёл сурма.* Ш. Раҳмон. **Чучварани хом сана-моқ қ. чучвара.**

ХОМА I [ф. *خامه* – қалам; ёзиш усули] эск. айн. **қалам 1, 2.** *Авазнинг кўнғизга шеър*

сигмай, хомаю қоғозни йиғиштирди. С. Сиё-ев, Ёруғлик.

ХОМАК [ф. *خامک* – пишмаган, сапча] Пишиб етилмаган, хом қовун ёки тарвуз. *Ҳозир пайкал оралаб боришаркан, Нусратбек йўлда учраган пайкалдан қовундеккина хомак узиб олди..* С. Нуров, Нарвон.

ХОМАКИ [ф. *خامکى* – охиригача иш-лов берилмаган; пухта эмас] 1 Узил-кесил ҳал қилинмаган, аниқланиши, тўлдирили-ши лозим бўлган; ҳали хом. *Хомаки режа. Хомаки расм.* ■ *У [Саптор] метронинг хо-маки лойиҳасига яна кўп аниқликлар кири-тилганини сўзлай бошлади.* П. Қодиров, Эрк.

2 Тахминий, чамали. *Хомаки ҳисоб.* ■ *Сувдан фойдаланишнинг ўтган йилги хомаки ҳисоблари ўзимдаям бор.* С. Кароматов, Сўн-ги бархан.

Хомаки уруш эск. айн. манёвр 1.

ХОМАКЛАМОҚ Хомак ҳосил қилмоқ, сапча қилмоқ. *Қовун хомакларди.* ■ *Томор-қага, бодрингнинг ёнига икки гектаргина коньяк экиб қўйсанг, мартда гуллаб, апрелда хомакласа, – хаёл қилди Ўрин.* А. Муқимов, Фалати одамлар.

ХОМАШЁ [хом + ашё] Меҳнат таъси-рида ўзгарган ёки ўзгарадиган ва яна ишла-ниши лозим бўлган дастлабки, хом маҳсу-лотлар. *Пахта тўқимачилик саноати учун хомашёдир. Хомашё манбаи. Хомашё ресур-слари.* ■ *Сунъий хомашёга синтетик смола-лар, пластмассалар, синтетик каучук, сунъий тери, синтетик ювши воситалари ва бошқа-лар кирди.* «ЎЗМЭ».

ХОМИҚМОҚ кам қўлл. Жисмоний иш билан шуғулланмай, бўшашиб, хомсемиз бўлиб қолмоқ. -*Чарчаб қоласиз, опа, – деди Қумри Лолахонга ачиниб, ҳамма оғирликка бардош берадигандек, қизларга қараб кудди:* -*Хомиқиб қолибмиз, ҳаммаси ўшаники.* Ҳ. Нуъмон, Фасллар.

ХОМКАЛЛА [хом + калла] Ҳеч нарса ту-шунмайдиган; фаҳмсиз; тентак. *Кал тароқ-ни яхши кўреандек, бу хомкалла [Сулаймон] баҳсу мунозараларни яхши кўрарди.* Мирмуҳ-син, Чодрали аёл.

ХОМЛИГИЧА рвш. Хом ҳолатда, пи-ширмасдан ёки қайнатмасдан. *Тухумни хомлигича ютмоқ.*

ХОМЛИК I Пишмаганлик, етилмаган-лик. *Бу олма ейишга хомлик қилади.*

2 кўча Тажрибасизлик. *Ҳали озгина хомлигинг бор экан, шогирд.. келиб, пича таълим олиб кетсанг бўларкан.* «Муштум».

ХОММАПИШ Болаларнинг кўча тупрогини гумбаз қилиб уйиб, устидан сув сепиб қотиргач, тепаси ва ёнларидан тешик очиб, ичига олов ёқиб ўйнайдиган ўйини. *Қудратларнинг эшигида, ариқ бўйида Раъно кичкинтой болалар билан хоммапиш ўйнаб ўтирарди.* Ҳ. Назир, Сўнмас чақмоқлар. - *Хоммапиш ўйнайдиганлар озода қиз бўлмайди, — деди Манзура она Лолага.* Газетадан.

ХОМСЕМИЗ [хом + семиз] Семиз, тўла бўлишига қарамай, кучсиз, заиф, пўк. *Намоз Очилов — қирқни қоралаган, хомсемиз, тепакал йигит.* С. Сиёев, Отлиқ аёл.

ХОМСИМОҚ айн. **хомсирамоқ.** - *Кеча бир оз хомсиган эди, — деди Каримқул понсад.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ХОМСИРАМОҚ шв. Шубҳа қилмоқ, шубҳаланмоқ; иккиланмоқ. *Мен хомсираб, эшик олдида тўхтадим.* «Муштум».

ХОМСУВОҚ [хом + сувоқ] Дастлабки хомаки сувоқ, қора сувоқ. *Чол айвоннинг хомсувоқ деворига суяб қўйилган қўлтиқтаёғи билан ҳассасига таяниб, қаддини ростлади.* Х. Султонов, Онамнинг юрти.

ХОМСУРП [хом + сурп] Гул босилмаган, бўялмаган оқ ип газлама. *Филиал бир йилда 10,5 миллион метр хомсурп ишлаб чиқаришга мўлжалланган.* Газетадан.

ХОМСЎЗ [ф. خامسوز — ичи пишмай усти куйган] Яхши пишмаган, етилмаган; хом. *Содиқжон бойвачча.. уни [Пўлат отани] эрмак қилишга ўтди: Бу гапингиз хомсўз ноннинг ўзгинаси.* К. Яшин, Ҳамза.

ХОМТАЛАШ [хом + талаш] 1 энн. Бирор жонлиқ сўйиб, гўшт-ёғини текинга худойи сифатида тарқатиш. [Майсара:] *Бир эчки билан сигиримизни дарров хомталаш қилайлик, зора тонггача ўнарилса.* Ҳамза, Майсаранинг иши. *Юз сўм-ярим юз сўмнинг бетига қарамай, дуохон қушночларга қаратилсин, иложи бўлса, бирорта жонлиқни хомталаш қилиш керак.* А. Қаҳҳор, Бемор.

2 кўча Кўлга тушганини олиб кетиш; талон-торож. *Ёғ-гўшт хомталаш бўлаверса, қозонга маза кирармиди?* Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби. *Қачонлар хомталаш бўлган еримда Кеза бошлайдилар улуг сиймолар.* Газетадан.

ХОМТАМА [ф. خاتمە — беҳуда, қуруқ орзуга берилган; очкўз] Бирор нарсадан

асоссиз равишда умид қилувчи; тамагир. - *Тез кунда Холхўжанинг кунига тушиб, кафансиз ўлиб кетасан, буни тушунсанг-чи, хомтама! — деди онаси [Сафарга].* Ё. Шукуров, Қасос. - *Бировга яхшилик қилдинеми — дарров унут, юрагингда сақлаб юрма, у ҳам яхшилик қилиши керак, деб хомтама бўлма, — деди Расул ака ўғлига.* М. Исмоилий, Бизнинг роман.

ХОМТАМАЛИК Ўринсиз умидворлик; тамагирлик *Мен сенинг ҳали ҳам ўша уятсиз эрингдан кўнгил узолмаганини биламан. Сенинг хомтамалигинг кони болалагингдандир.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ХОМТАРАШ [ф. خامتراش — чала тарашланган, силлиқланган] Ёғоч ёки тахтани чопиб йўниш, дастлабки, пардозсиз текислаш. *Хомтараш қилмоқ.*

ХОМТОК [ф. خامتاك — пишмаган ток (новдаси)] қ.х. 1 Токни парвариш қилиш усулларидан бири, ҳосилсиз, ортиқча новдаларни, янги бачки новдаларни олиб ташлаш. *Карвон Сурхнинг этагидаги боғда хомток қилаётган эди.* Х. Султонов, Онамнинг юрти.

2 Токдан эндигина қирқиб ташланган ҳосилсиз, хом новда.

ХОМУТ [р. хомут < қад. р. хомти — «қисмоқ, сиқмоқ» фл. дан] От бўйнига киритилиб, икки ёнидан арава шотиси учига сириб боғланадиган ёғоч буюм, бўйинча. *Аравакашлар хомутни эздан чиқаришибди. Старшинага элтиб берсам, хурсанд бўлади.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ХОМУШ [ф. خاموش / خامش — камгап, индамас, шов-шувсиз; ўчган, сўнган] 1 Гамгин, кайфияти йўқ; маънос. *Отабек хомуш ўтирар, Ҳасанали эса унинг ҳолини таъқиб этмоқда эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. [Аҳмад] *Паришон ва хомуш бир кайфиятда зўрбазўр қадам босиб, ишхонаси томон йўл олди.* Ф. Мусаёнов, Ҳиммат.

2 Ўйчан, сўзсиз. У [чол] *тажсанг бўлмаган вақтда кўпинча боши ярим қийшайган, хаёлчан, хомуш юради.* Мирмуҳсин, Занглан қилич. *Командир жим, командир хомуш.* У. Носир.

Хомуш тортмоқ Маъюсланмоқ, кайфияти бузилмоқ. - *Ҳаммаси жойида дейсанми? — Болта муаллим хомуш тортди. — Қанийди шундай бўлса. Афсуски, бундай эмас.* Н. Норқобилов, Тўқнашув.

3 кўча Авзойи бузуқ, жимжит (об-ҳаво ҳақида). *Шамол босилган.. Табиат хомуш*. Ҳ. Фулом, Машғал.

Хомуш булут Қора булут. *Зилзиладан чала-вайрон шаҳар устида хомуш булут карвонлари вазмин сурғалади*. Ҳ. Фулом, Замин юлдузлари.

ХОМУШПЛАНМОҚ Хомуш бўлмоқ, ғамгин, маъюс бўлмоқ. *Темур Малик юзига фотиҳа тортиб, хомушланди*. Мирмуҳсин, Темур Малик.

ХОМУШЛИК Ғамгинлик, хафалик; кайфиятсиз ҳолат. *Ойшабегим ундаги [Бобурдаги] хомушликни сезиб, сукут сақлаб ўтирибди*. П. Қодиров, Юлдузли тунлар. *Зухра ўрнидан туриб, хомушлик билан секин-секин юриб чиқиб кетди*. С. Зуннунова, Олов.

ХОМ-ХАТАЛА 1 Чала пишган; хом. *Хом-хатала ёки ланж бўлиб кетган паловни еган кишилар ошпазга эмас, Давронга минг лавнат айтиб кетишарди*. «Ёшлик».

2 кўча Меъёрига етказилмаган; чала, гўр, хом. *Хом-хатала асар*. ■ *Ўсарвой ҳар куни ҳеч бир эринмай, Хом-хатала шеърлар келтирар тинмай*. С. Абдуқаҳҳор.

ХОМЧЎТ [ф. *خام* — чала ишланган, хомаки + *р.* счёты — пул ҳисоб-китоби; чўт, ҳисоблаш мосламаси] Бирор нарсани хомаки равишда ҳисоблаб чиқиш; тахминий ҳисоб. *Хомчўт қилмоқ*. ■ *Йўлдош новча, қайчини кўзининг қорнига қўйиб, бармоқларини букиб, алланарсаларни хомчўт қилди*. С. Анорбоев, Оқсой. *Сўнера иш режангни хомчўт қилиб, ўз-ўзингча сўйлана кетдинг*. Уйғун.

ХОМЧЎТЛАМОҚ Бирор нарсани хомаки ёки тахминан ҳисоблаб кўрмоқ, хомчўт қилмоқ. *У даромадини хомчўтлаб кўрди*.

ХОМҚОЛИП Ҳали узил-кесил тайёр бўлмаган, битмаган; дастлабки, хомаки. *Расомлар кўрғазмасига ҳайкалтарош Л.Н.Ивановнинг Пушкин, Гоголь ва генерал-майор Раҳимовларнинг ҳайкалларига ишланган хомқолип лойиҳалари ҳам қўйилган*. Газетадан.

ХОН 1 тар. Туркий ва мўғул халқлари ҳукмдорлари унвони. *Қўқон хони*. *Хон саройи*. ■ [Мулла Фазлиддин:] *Тошкент хони Маҳмудхон ҳам бизга қарши қўшин тортиб келмоқда эмиш*. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

Хон кўтармоқ Хон қилиб белгиламоқ. *Мусулмонқул.. ўзини мингбоши эълон қилиб, ақлсиз бир гўдакни [Худоёрни] хон кўтариб,*

эл елкасига минди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Шу ернинг ўзида унга «Саид Жалолхони соҳибқирон» деб ном берилди ва хон кўтарилди*. А. Қаҳҳор, Башорат.

2 тар. Хонлик қилган, хон лавозимидаги шахс исмига қўшилиб, унвон ифодалайди. *Баҳодирхон — Хивада, Худоёрхон — Қўқонда хонлик қилган*.

3 Эрак ва аёллар исмига қўшилиб, ҳурматни ифодалайди, мас., *Оқилхон, Каримахон*.

Ўзи хон, кўланкаси майдон ёки ўзига хон, ўзига бек Нима хоҳласа, шуни қилади, кўнгли истаганини қила олади маъносидаги ибора. *«Хотинлари ҳам «кимсан — оқсоқолнинг хотинимиз», деб кеккайиб, ўзларига хон, ўзларига бек бўлиб, роса зуғумини ўтказишади-да, — деди Юсвали тоға*. П. Турсун, Ўқитувчи.

ХОНА [ф. *خانه* — уй, тураржой, бино] 1 Тураржойнинг алоҳида ажратилган ҳар бир бўлими; бўлма. [Қизнинг] *Кўзларига яна ёш қуйилиб келди-ю, чопиб бориб, ўз хонасига кирди*. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Овқатдан сўнг бир оз телевизор кўриб ўтиришди*. Кейин ота-болага шу телевизорли хонага жой солиб беришди. Ў. Усмонов, Сирли соҳил.

2 Корхона, ташкилот, муассасаларда муайян мақсад учун ажратилган алоҳида жой; бўлма. У [Азиза] *деворига ҳар хил диаграммалар, портретлар илиб ташланган ўқитувчилар хонасидан ўтиб.. эшикни таққиллатди*. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Бош врачнинг хонасида ўтирган икки киши профессорни кўриши билан ўрнидан турди*. С. Юнусов, Кутилмаган ҳазина.

3 Айрим буюм ёки организмларнинг ичида бирор нарса жойлашадиган (етишадиган ёки сақланадиган) чуқурча, ўйиқ. *Ари уя хоналари*. *Ғўзапўчоқ хонаси*. ■ *Унинг товуши йўғонлашди, кўзлари хонасидан чиқаёзди, юзлари тиришиб, хунук аломатлар пайдо бўлди*. Ҳ. Турсунқулов, Ҳаётим қиссаси. *Бунча сочилган ҳарфни жой-жойига қўйиш, қайси хонада қандай ҳарф туришини билмаган Саидий учун кўп қийин иш эди*. А. Қаҳҳор, Сароб

4 мат. Ўнли саноқ системасида ёзилган натурал сонда қатнашган рақамлар ўрни.

ХОНАВАЙРОН [хона + вайрон] Уй-жойи ёки оиласи бузилган, вайрон бўлган;

бор-будидан айрилган, қашшоқ. *Ахир кафангадо, хонавайрон, бир бурда нон илинжида қамиш-қўғазорлар ичида зор қақшаган бу бечораларнинг тортиб келаётган алам-кулфатлари озмиди!* К. Яшин, Ҳамза.

Хонавайрон бўлмоқ 1) бузилмоқ, вайрон бўлмоқ; хароблашмоқ. *Уруш туфайли хонавайрон бўлган мамлакат;* 2) уй-жойдан, мол-мулкдан ажралмоқ, ҳамма нарсадан жудо бўлмоқ, қашшоқлашмоқ. [Қосимбек:] *Амирзодам, ҳаммамиз ҳам хонавайрон бўлдик. Менинг молу мулкимни талатибдилар.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

ХОНАДОН [ф. خاندان — оила, сулола; насл] 1 Оила. *Қобил карвоннинг қамоққа олиниши Абдурахмонбой хонадонини қаттиқ ташвишга солиб қўйди.* Ҳ. Фулом, Машғал.

2 Оила аъзолари яшаб турган хўжалик, уй, ҳовли. *Шаҳарнинг андазаси чиройли, хонадонлари чорси-чорси бўлиб тушган.* 3. Акрамов, Ҳиндистон лавҳалари.

3 тар. Қариндошлик ёки валиаҳдлик ҳуқуқига кўра, бири ўрнига иккинчиси тахтга чиқадиган, ҳокимиятни наслдан наслга ўтказиб, ҳукмронлик қиладиган ҳокими мутлақ ёки монархлар авлоди; сулола. *Маълумки, Темурнинг вафотидан сўнг унинг поёнсиз империясини идора қиларлик бир қўл бу хонадондан чиқмади.* Т. Жалолов, «Хамса» талқинлари.

ХОНАЗОД [ф. خانهزاد — бир хонадонда туғилган] 1 Бирор хонадонда туғилиб улғайган. *Отам ўлгандан кейин, мен ҳам бойнинг эшигида хоназод қул бўлиб қолдим.* С. Айний, Дохунда.

2 фольк. Уйда боқиб катта қилинган (уй ҳайвони ҳақида) *Чу деса, бир қирдан хатлар Яшин қанот хоназодлар.* Эргаш Жуманбулбул ўғли.

ХОНАКИ [ф. خانگی — уйга оид, уйда тайёрланган ёки парвариш қилинган] 1 Қўлда тайёрланган; қўлда қилинган. *Хонаки нон. Хонаки туфли.* ■ *Дастурхонда хонаки печеньелар, атиргул нусха торт ва турли хил мевалар бор эди.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

2 с.т. Махсус тайёрланган; қўлбола. *Хонаки чой дамламоқ. Хонаки палов қилмоқ.*

3 Уйда, хонадонда боқиладиган; парвариш қилинадиган; қўлга ўргатилган. *Хонаки ит. Хонаки гул. Хонаки ўрдақлар.* ■ *Бу шифобахш ўсимликни [алозни] истаган ҳар*

бир киши хонаки қилиб ўстириши мумкин. «Саодат».

4 Хона ёки уй ичида бўладиган, уйда бажариладиган. *Хонаки базм. Хонаки иш. Хонаки ҳунар.* ■ *Сотиболди.. тирикчилик учун хонаки бир касб қилишга мажбур бўлди — ҳар хил саватчалар тўқишни ўрганди.* А. Қаҳор, Бемор.

ХОНАКИЛАШМОҚ Уй шароитида яшашга, қўлдан овқатланишга ўрганмоқ (ёввойи ҳайвон ва ўсимликлар ҳақида).

ХОНАЛИ 1 Маълум миқдорда хонаси бор. *Бектемир дўстлари Дубов, Асқар полвон ва бошқа бир неча жангчилар билан икки хонали бир уйга жойлашди.* Ойбек, Қуёш қораймас. *Ота-она вафотидан сўнг у истиқомат қилаётган уч хонали уй карвонсаройга айланди.* Газетадан. *Бир хонали пакана уйин Ёритади ёниб жинчиروқ.* Ҳ. Пўлат.

2 Маълум миқдордаги катаги ёки бўлмачалари бор; катакли (жадвал, дафтар, шахмат тахтаси, босмахона яшиги ва ш.к. ҳақида). *Шахмат тахтаси олтимиш тўрт хонали бўлади. Ўн олти хонали яшик.*

3 мат. Маълум миқдордаги хонага эга (қ. хона 4). *Уч хонали сон. Беш хонали сон.* ■ *100 дан 999 гача бўлган сонлар уч хонали сонлардир.* «Математика».

ХОНАНДА [ф. خواننده — ўқувчи, ўқиётган; қори; ашула айтувчи] Ашула, кўшиқ айтувчи санъаткор; хофиз. *Навбат таниқли, севимли хонандамиз Алимардон Тўраевга.* Ў. Ҳошимов, Баҳор қайтмайди. *Ҳовлининг бир томонида, баланд сўрида хонанда ва созандалар мақомни янграймоқда.* Мирмуҳсин, Умид.

ХОНАНИШИН [ф. خانه نشين — хонада ўтирувчи] Доимо уйда ўтирадиган; кўчага, бошқа ёққа чиқмайдиган. *Бобонинг хонанишин бўлиб қолаидан фақат шу қизалоқ хурсанд эди — ахир, у энди ҳеч зерикмайди.* Мирмуҳсин, Қуламас қоя.

ХОНАСАЛЛОТ сўк. Уйинг куйгур, бадбахт. *Сенинг دادанг зўр, болам. Даданг урушда эликта хонасаллот фашистни ўлдирган.* С. Аҳмад, Қадрдон далалар.

ХОНАСИ Бирор ишни амалга ошириш учун қулай пайт, қулай фурсат. *Ҳозир зап сайил қиладиган хонаси-да, ўртоқ Раҳмонқулов.* А. Мухтор, Туғилиш. У [Асрора] хонаси келганда ҳеч кимни аямасди. С. Аҳмад, Уфқ. [Очилов] *Ҳар гал планини дўндириб, «қани,*

келаси йилга ким дов?» деб тураверади. Хонаси келса, баъзан кураш ҳам тушади. А. Мираҳмедов, Ўт юраклар.

ХОНАТЛАС Маҳаллий саккиз тепкили атласнинг энг аъло навларидан бири. *Хонатлас кўйлак.* ■ Шанба куни Нукра станцияга ясениб келди: хонатлас устида ял-ял ёнради. Мирмуҳсин, Нукра.

ХОНАҚОҲ [ф. خانقاه — хилватхона, узлат; дарвишлар макони] 1 дин. Масжиднинг намоз ўқиладиган, одатда кенг ва катта хонаси. *Карвонсаройнинг ёнида катта бир хонақоҳ бор эди.* М. Осим, Аждодларимиз қиссаси. *Кичик масжид қишлоқнинг «этак маҳалла» деб аталган қисмида бўлиб, сиқиқроқ бир хонақоҳ ва торроқ бир айвондан иборат.* А. Қодирий, Обид кетмон.

2 дин. Суфийлар машғулотларини ўтказиш учун мўлжалланган катта хона ва унинг атрофидаги хужралар. *Йилига бир зикру сано бўладиган хонақоҳ ҳувуллаб ётибди.* С. Аҳмад, Хукм.

3 Маҳалла, қишлоқ масжидларининг томи гумбазли ёки текис бўлган қишқи қисми.

ХОНАҚОҲНИШИН [ф. خانقاه نشين — хонақоҳда ўтирувчи] Хонақоҳдан чиқмасдан тоат-ибодат билан шуғулланадиган, кўпинча умрини хонақоҳда ўтказадиган; тарки дунё қилган. *-Эшонтура ҳазратлари машҳур хонақоҳнишин шайхлардан бўлмасалар ҳам, кашф-каромат эгаси, «соҳиби ҳол» бир кишидирлар, — деб Исомиддин жавоб берди.* С. Айний, Дохунда.

ХОНЗОДА [ф. خانزاده — хондан туғилган, хоннинг боласи] 1 Хоннинг фарзанди (ўғли ёки қизи), хон авлоди. *Подшозодами, хонзодами, хўжазодами, албатта, бир ерда нишонаси бўлади.* «Равшан».

2 Зодагонлар табақасига мансуб; асилзода; тагли-тугли. *Гўлаҳдан чиққан таги пастини бошингизга урасизми, олсангиз — бирор хонзодани олинг, деб минг марта айтдим, қулоқ солмадингиз.* Ҳ. Фулом, Машғал.

3 Хонзода (хотин-қизлар исми).

ХОНИМ 1 Аёлларга ҳурмат юзасидан мурожаат қилганда қўлланадиган сўз. *Қудамиз Мирзакарим қутидорга ва қудачамиз хонимга етиб маълум бўлгайким, бизлар бунда соғ-саломатдирмиз.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Ҳурмат юзасидан аёллар исмига қўшиб айтилади, мас., *Мукаррама хоним, Тамара хоним, Ҳалима хоним.* ■ *Ой юзли рафиқам, қундуз қошли маъшуқам Кумуш хонимга!* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3 с.т. Гўзал, барно аёл; хушбичим жувон. *Ҳой-ҳой, хоним, йўл бўлсин, Қаерга йўрғалайсиз!* «Кўшиқлар».

ХОНИМ II Ҳамир орасига қийма солиб, қасқонда пишириладиган овқат.

ХОНИШ [ф. خوانش — ўқиш; куйлаш; нола] 1 Ашула айтиш, куйлаш. *То ярим кечагача умрида ўйин-кулги кўрмаган чўлда ҳофизлар хониши эшитилди.* С. Аҳмад, Хукм. «Волга»нинг радиоси тинимсиз хониш қилади. «Муштум».

2 Сайраш. *Булбуллар хониши сира тинмасди.* ■ *Азим балхи тут шохиди савва хониш қилади.* А. Муҳиддин, Ҳадя.

ХОНЛИК тар. 1 Хон лавозими. *Халқ чин хонлик билан уни [Худоёрни] муборакбод қилишдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Исфандиёрга.. хонлик либоси: зар чакмон, бошига жиғали шерозий папах кийгизишиб, белига олтин қилич тақиб, қўлтиқлаб, тахтага ўтқаздилар.* Ж. Шарипов, Хоразм.

2 Хон бошқарадиган давлат ва шундай давлат тузуми. *Қўқон хонлиги. Хива хонлиги.*

ХОНТАХТА [ф. خوان < خوانتخته — безатилган дастурхон + تخته — тахта] Ўтириб овқатланиш учун хизмат қиладиган, оёқлари калта ёғоч стол. *Хонтахта атрофига кўрпача солмоқ.* ■ *Ҳосият хола лагандаги ошни келтириб, хонтахтага қўйди.* Р. Файзий.

ХОНУМОН [ф. خانومان / خانمان — оила, оила аъзолари; хонадон ва ундаги мол-мулк] Бирор шахсга тегишли мол-мулк, бор бисот, бойлик. *Хонумонидан айрилмоқ.* ■ *-Одамлар севгисини деб, хонумонидан ҳам, жонидан ҳам кечади, — дейди Суннатилла.* А. Эшонов, Тошдан қаттиқ, гулдан нозик. [Зухра бегим:] *Хон ҳазратлари!.. Фарзандимни, хонумонимни — ҳаммасини марҳаматингизга ишониб топширдим!* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

ХОНҚИЗИ зоол. Танаси яримшар шаклидаги, устки қисмида холлари бўладиган ярқироқ тусли кўнғиз. *Ургимчак тўқир оқ толалар, Хонқизи боради меҳмонга.* Ш. Раҳмон.

ХОР I [ф. خوار — ҳақир; бечора, бадбахт] 1 Безътибор; камситилган, таҳқир-

ланган. *Очман! Яланғочман! Хорман! Сиз у деб сўқасиз, бу деб сўқасиз, бас-да шунча хўрланганим!* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

2 Ночор аҳволга тушган; ғоят қашшоқ. *Хунар – зар, хунарсиз – хор. Мақол. Хунари эл хор бўлмас.* Мақол.

3 Беқадр, қиммати тушган. *Бозорда мевалар хор.*

Хор бўлмоқ Беқадр, беҳурмат бўлмоқ. [Муқимий:] *Ҳақиқат истаганлар бўлдилар хор, Кимики муттаҳамдур, юртга саркор. С. Абдулла, Ота ва ўғил. Хор қилмоқ (ёки тутмоқ)* Беқадр, беҳурмат қилмоқ; аянчли аҳволга солмоқ. *Бу уч болани Нодира хор қилиб қўйишни истамаса ҳам, эрининг фақирлиги бунга мене эди. А. Қодирий, Мехробдан чаён. [Ўзбек ойим Зайнабга:] Келини хор тутар экан, демасинлар, сен ҳам ўзингни тузат!* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ХОР II [ф. خار – тикан, тиканақ] кт. Гул тикани. *Гул деб санчиб эдим бошимга, Қуруқ тикан, хор эканин билмадим.* Фозил Йўлдош ўғли.

ХОР III [юн. choros – давра ўйин қўшиғи] **1** Вокал ашулаларни биргаликда ижро этувчи, 12 кишидан ортиқ бўлган ашулалачилар жамоаси. *Хор ансамбли. Хор ижрочилари.*

2 Шундай жамоа ижроси учун ёзилган кўп овозли мусиқа асари. *..Тўхтасин ака уларга [ҳаваскорларга] янги ёзилган хор ва лапарлар ўргатар эди. С. Абдулла, Халқ бастакори.*

ХОРВАТ Хорватияда яшовчи халқ, миллат номи.

ХОРВАТЛАР Хорватия давлатининг асосий аҳолиси; хорват-серб тилида сўзлашувчи халқ (Сербия, Босния, Герцеговинада ҳам яшайди). *Хорватларнинг қадимий маросим, эпик, рақс, лирик ва бошқа халқ қўшиқлари ҳозиргача давом этиб келаётир.* «ЎзМЭ».

ХОРГУЛ [ф. خارگل – тиканли гул] Наъматакнинг сариқ очиладиган бир тури.

ХОРЕОГРАФИК Хореографияга оид. *Хореографик санъат.*

ХОРЕОГРАФИЯ [юн. choreia – давра рақс + grapho – ёзаман] Махсус шартли белгилар ёрдамида ёки сўзлар билан рақс ҳаракатларини ёзиш. «Хореография» атамаси дастлаб Р. Фёйе томонидан «Хореография

ёхуд рақс ёзуви санъати» китоби (1700)да қўлланган. «ЎзМЭ».

2 Халқ рақс йўналишидаги ва балет спектаклларини яратиш санъати; умуман, рақс санъати ёки балет театри.

3 Рақс санъати. *Ёш балерина [Бернора Қориева] 1955 йилда Москва хореография билим юртини тугатди.* «Саодат».

ХОР-ЗОР, хору зор 1 Оғир, аянчли аҳволга тушган; таҳқирланган. *Сув келтирган хор-зору кўза синдирган азиз.* Мақол. ■ *Ҳеч кимга хор-зор бўлмай, деб тиришиб-тирмашиб ётибман.* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Ўта қашшоқ, муҳтож. *Кўрпа-ёстиғини орқалаб, хор-зор юрган одамларнинг саноғи йўқ.* Ойбек, Танланган асарлар.

ХОР-ЗОРЛИК Оғир, аянчли шароит. *Бобур мутелиғу хор-зорликдан кўра бир ўлимни бўйнига олиб, Шайбонийхонга йўлбарсдай دادил ташланишни афзал кўрган, бекларини ҳам шунга кўндирган эди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

ХОРИЖ [а. خارج – чиқувчи; четга чиқиш; ташқи, ташқаридаги] **1** Бирор нарсадан холи, озод, бўш (одам ҳақида). *Ўртоқ Мансур, мени шу ишдан хориж қилиб қўйиш яхши бўлар эдимиз, дейман.* З. Саид, Н. Сафаров, Тарих тилга кирди.

2 Хорижий мамлакат; чет эл. *Нонуштадан кейин.. хорижда ишлаган, кулранг дипломат кўтарган бир киши кириб келди.* Н. Аминов, Қалтис хато.

ХОРИЖИЙ [а. خارجى – ташқи, ташқаридаги; ўзга, бегона; ажнабий] **1** Мамлакатимиздан ташқаридаги, чет элдаги. *Хорижий давлат. Хорижий матбуот.* ■ *Бобур хорижийлар сафарига чиққанда, замин ва маъдан ҳақидаги маълумотларни.. ёритишга уринди.* «Фан ва турмуш».

2 Чет эл кишиси, чет эллик. *У [Мурод мирзо] бу ерга тўпланадиган хорижийларнинг баҳсларини тинглашни яхши кўрарди.* Ш. Тошматов, Эрк қуши.

ХОРИҚУЛОДДА [а. خارقالوددا – ғайритабиий, ғайриодатий] эск. кт. айн. **фавқулодда.** *Хориқулодда ҳодиса.*

ХОРЛАМОҚ Қадр-қимматини туширмоқ, камситмоқ, хор қилмоқ. *Нонни хор қилган унга зор бўлади.* ■ *Наҳотки ёшлигида бирга катта бўлган бир манқага кўзи тушгани учун шунча хорласа-я!* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ХОРЛИК Хорланиш; камситилиш. *Бошимизга тушган неки кулфат бўлса, бадбахтлик, зулм, хорлик бўлса, бари шундан, нафсимиздан.* С. Сиёев, Ёруғлик.

ХОРЛИК-ЗОРЛИК айн. хор-зорлик. *Сидиқжоннинг онаси Хадича хола умрини хорлик-зорлик тортиб ўтказган ҳамма кишилардай тез қариган, лекин ҳамма қишлоқ қариларидай кексалikka сўз бермайдиган, ғайратли, тетик эди.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

ХОРМЕЙСТЕР [юн. choros + нем. Meister — раҳбар, уста] Хор раҳбари, хор дирижёри (қ. хор II). *Хормейстер касби 19-аср ўрталаридан дунёвий хор санъати ва концерт ижрочилигининг жадал ривожини туйғайди.* К. Урбанов.

ХОР-ХАС, хору хас Ҳар турли хас, хасчўп, хас-хашак. *Хоинлар уюққа хор-хас тегиб келар.. эдилар.* А. Мухтор, Чинор. *Олиб кетгил боғимни буткул, Қолдирмагил ҳатто хору хас. Олиб кетгил боримни, фақат Юрагимни бериб кетсанг бас.* Уйғун.

ХОС [а. خاس — махсус, алоҳида; хусусий, шахсий] I Бирор кимса ёки нарсанинг ўзигагина оид, ўзигагина бўладиган. *Болаларга хос қилиқ. Раҳбарнинг ўзига хос иш услуби.* ■ *Клара аёлларга хос чиройли ҳаракат билан сочини орқасига ташлаб юборди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. *Чол.. кексаларга хос боқиш билан бир зум тикилди: -Кел, чироғим, нима хизмат?* Ойбек, Танланган асарлар.

Ўзига хос Ажралиб, фарқланиб турадиган. *Шаҳримиз меъморчилик қиёфаси ўзига хос гўзалликка эга.* Газетадан.

2 Бирор шахснинг ўзигагина тегишли бўлган, ўзигагина фойдаланадиган; шахсий. *Оқ отлик Бобур мирзо юздан ортиқ беклари ва хос навқарлари билан.. тоғ этагига яқинлашиб қолган эди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар.

ХОСА(КИ) фольк. Наслдор, учқур. *Жонивор узоқдан чопиб келибди, Хосаки тулпорда, совиб келибди.* «Равшан».

ХОСИЯТ [а. حَسِيَّت — алоҳида белги, хусусият; ўзига хослик] I Ижобий хусусият, яхши фазилат, хислат. *Меҳнатда бор кўп хосият, шарофат, Бел боғласа меҳнатга ким, азиздир.* Ҳабибий. -*Рост, бу келиннинг хуснидан ҳам бошқа яна тагин бир алоҳида хосияти борга ўхшайдир, — деб кулар эди [Ўзбек ойим].* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Хосияти йўқ Ижобий натижа бермайдиган; яхшиликка олиб бормайдиган; фазилатсиз. *Бу ишнинг хосияти йўқ. Кўп йиғлама, кўз ёшининг хосияти йўқ.*

2 Хосият (хотин-қизлар исми).

ХОСИЯТЛИ Яхши хусусиятга эга; ижобий натижа берадиган; фазилатли. *Бу ернинг офтоби, шамоли, суви ана шундай хосиятли.* Ойбек, О.в. шабадалар. *Умидвор инсонлар, уни олқишланг, Фақат хосиятли бўлади баҳор.* А. Орипов. -*Сенинг пойқадаминг хосиятли келди, ўғлим, золим Асфандиёр зулми барбод бўлди, — деб эди Қурбон ота.* Н. Сафаров, Севги.

ХОСИЯТСИЗ айн. бехосият. [Заргаровнинг] *Кўнглида нимадир қаттиқ дарз кетган хосиятсиз оқшом кўз олдига гавдаланди.* А. Мухтор, Бўронларда бордек халоват. *Вайроналар азалдан хосиятсиз жой ҳисобланган.* «Ёшлик».

ХОСЛАНМОҚ Махсуслашмоқ, мослашмоқ. *Бироқ бу сўз.. фақат бир муносабатни — зидлов-кучайтирув муносабатини ифодалашга хосланиб қолган.* «ЎТА».

ХОСЛИК Бирор нарсага хос бўлишлик. *Бу ғайритабиийликни Зулфиқор билан Заврак қиз феълдаги ўзига хослик деб тушунишарди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

ХОССА [а. خاسه — алоҳида белги, хусусият; ўзига хослик] Муайян нарсанинг бошқа нарсалардан фарқини, ўзига хослигини билдирувчи белгилар. *Биологик мембраналарнинг яна бир ноёб хоссаси — ионларни термодинамик усулда ташиндир.* «Фан ва турмуш».

ХОСХОНА [хос + хона] I Катта мансаб эгалари ёки ҳукумат бошлиғи турадиган жой, сарой; резиденция. *Гилам устига хонтахта кўйилиб, дастурхон ёзилган, шийпон тўридаги эшикдан кириладиган хосхона эса бутун бир гарнитур, анвойи жиҳозлар билан безатилган эди.* Х. Фулом, Сента интиламани.

2 Бирор шахснинг ўзига тегишли бўлган, ўзигагина фойдаланадиган уй, хона. [Табибий ва Аваз] *Қанча йиллардан бери дилга туташ ўша қадрдон хосхонага кирдилар.* С. Сиёев, Аваз. *Зубайданинг хосхонаси. Токчаларга мис кўза.. пиёдалар тартиб билан тегиб қўйилибди.* К. Яшин, Ҳамза.

ХОТАМ [а. خاتم — узук; кўзига муҳр ўйиб туширилган узук] эск. кт. Имзо ўрнини

босиш учун мактуб охирига чекиладиган, мактуб эгасининг номи ўйилган тамга, муҳр.

ХОТИМА [а. *خاتمه* — охир, ниҳоя; нутқнинг якунловчи қисми] 1 Бирор нарса, воқеанинг якуни, тамом бўлиши. *Бу якун, бу хотима Толиб акага мутлақо ёқмади.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

2 Бадиий ёки илмий асарнинг охириги якунловчи қисми, хулоса қисми; эпилог. *Аваз ҳикоят хотимасида берилган бир байтга кўз югуртириб қизарди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

Хотима бермоқ Барҳам бермоқ; тугатмоқ. *Энди Марғилон қатнаб юришларга хотима берилгандек ва Марғилон ҳам ундан [Отабекдан] «Тагин менда нима ишинг бор?» деб сўрагандек бўлар эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Хотима ясамоқ** Хулоса ясамоқ, якунламоқ, тугатмоқ [Домла] *Фуломжонга ўқрайиб, гапига хотима ясади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ХОТИН 1 Жинсий жиҳатдан эркак тоифасига зид, фарзанд кўриш, эмизиш қобилиятига эга одам; аёл. *Бозорқулнинг онаси жуда чиройли хотин эди.* А. Мухтор, Чинор.

Хотин киши айн. хотин. - *Ёшинг йигирма бешга қараб кетяпти, — деди онаси, — хотин киши ўттизга кирса, ўтин бўлади.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

2 Бирор эркак никоҳидаги аёл. *Эр-хотиннинг уриши — дока рўмолнинг қуриши.* Мақол. ■ *У [меъмор] тўғри уйга қайтиб келди-да, бор гапни қизи Бадиа билан хотини Маъсума бекага айтиб, ўрнига чўзилди.* Мирмуҳсин, Меъмор.

Хотин олмоқ Уйланмоқ. [Раҳматилла] *Аста-секин ўзини ўнгарди, уй-жой қилди, хотин олди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. **Хотин оши** Тўйда хотинларни махсус чақириб ўтказиладиган маросим ва унда бериладиган ош. **Хотин пешин** Хотинларнинг пешин намозини ўқийдиган вақти (кундуз соат 4—5 лар чамаси). **Хотин талоқ** қ. талоқ I 2. **Хотин қўймоқ** Хотини билан ажрашмоқ.

ХОТИНАК: хотинак супурги қ. супурги 1.

ХОТИНБОЗ [хотин + ф. *ياز* — ўйновчи; ишқибоз] салб. Тез-тез хотин олиб, хотин қўядиган. [Қиз] *Онасининг.. ўқсиб-ўқсиб йиғлаётганини ҳам, ер ютгур «ўша» хотинбозни қаргаётганини ҳам эшитмади.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

ХОТИНЁНҒОҚ Бодомнинг бир тури.

ХОТИНЛИ Хотини бор, уйланган. *Кумушнинг гўзаллик таърифини ғойибона эшитиб, оғзининг суви келувчи хотинли ва хотинсиз орзумандлар.. қутидорникига совчиларни турнақатор юбора бошлаган эдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ХОТИНЛИК 1 Хотин, аёл бўлишлик. *Шу йўсин қизлар ўзларининг бир ўртоқларини хотинлик дунёсига узатиб, мажлисдан тарқалишдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Хотинликка олмоқ Бирор хотинни ўз никоҳига ўтказмоқ, уйланмоқ. *Бой хотинликка олгандан кейин, ўгли ҳам бирдан ўлиб қолди.* С. Зуннунова, Гулхан.

2 Хотинларга, хотин-қизларга хос хусусият, хислат, фазилат. *Хотин кишини ҳамма вақт ноумид, норози кўриб ўрганган ва буни хотинлик латофати деб билган Сидиқжонга бу жувоннинг гаплари, катта ишонч ва зўр мамнуният билан гапириши унча ботмади.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

3 с. т. Хотинли. [Заргаров:] *Сиздан бир оғиз сўз! Бир оғиз!* «Мен Заргаровнинг хотини эмасман, ўйнашиман», десангиз қутулиб кетаман. *Хотинлик эркак ўйнаш тутмасин, деган закон [қонун] йўқ! Йўқ!* А. Қаҳҳор, Оғрик тишлар. *Ҳамма кўп хотинлик оилаларда бўлгани каби, Искандар ҳам бир хотинига [Рашианакка] кўпроқ меҳр қўяди.* Т. Жалолов, «Хамса» талқинлари.

ХОТИНПАРАСТ [хотин + ф. *پرست* — яхши кўрувчи, таъзим қилувчи] 1 Ўз хотинини ўта даражада севадиган, хотинига берилиб кетган.

2 айн. хотинбоз.

ХОТИНСИЗ Хотини йўқ, уйланмаган; бўйдоқ. *Хотинсиз эркак. Хотинсиз ўтиш — хато, Боласиз ўтиш — жафо.* Мақол.

ХОТИНСИЗЛИК Хотини йўқ бўлишлик; уйланмаганлик.

ХОТИНФУРУШ [хотин + ф. *فروش* — сотувчи] тар. Хотинларни олиб сотиш билан шуғулланувчи; эркакларга хотин топиб бериш орқасида тирикчилик қилувчи. [Фофир:] *Мен ҳали келиб-келиб одамгарчиликни, диёнатни, номусни тупроқ билан тенг қилган сиздай разил, хотинфуруш қўшмачилар олдида шунчалик паст тушдимми!* Ҳамза, Бой ила хизматчи.

ХОТИН-ХАЛАЖ с. т. Хотин-қизлар, аёллар. *Остонада.. тўрт-беш хотин-халаж тўпланиб турар.. эди.* Ў. Ҳошимов, Қал-

бингга қулоқ сол. *Хотин-халаж тағин йиғи кўтарди.* М. М. Дўст, Галатепага қайтиш.

ХОТИНЧА I *айн. хотинчасига.* *Хотинча юриш.* *Хотинча ўйинга тушмоқ.* ■ *Ҳамма-нинг диққати хотинча кийинган ва эшик ёнида ерга қараб турган йигитга жалб бўлди.* А. Қаҳҳор, Майиз емаган хотин.

ХОТИНЧА II *Хотин* 2 с. кичр.

ХОТИНЧАЛИШ Қилиғи ёки хатти-ҳаракати билан хотинларга ўхшаган, хотинларни эслатадиган (эркак киши ҳақида). *Шукуржон билан бирга узун бўйли, ингичка, хотинчалиш бир йигит ҳам имтиҳон топширган эди.* О. Ёқубов, Ота изидан. *Кимдир хотинчалиш хунук товуш билан йиғлаб, бурнини артарди.* А. Мухтор, Чинор.

ХОТИНЧАСИГА *рвш.* Хотинларга ўхшаб; хотинларга хос равишда. *-Яхшироқ ишласа, тўпласа бўлади, — деди Кимсан чўнтак тиккан ипини хотинчасига тиши билан «қирс» этиб узиб.* А. Мухтор, Туғилиш.

ХОТИН-ҚИЗЛАР Аёллар ва қизлар; аёллар ва қизларнинг умумлаштириб айтилиши. ■ *..эркаклар билан хотин-қизларнинг ҳаққи-ҳуқуқи тенг бўлгандан кейин бирининг иккинчиси олдидаги масъулияти ҳам тенг бўлиши керак.* П. Қодиров, Уч илди.

Хотин-қизлар консултацияси Малакали гинекологлар ёрдам кўрсатадиган, маслаҳат берадиган даволаш-профилактика муассасаси.

ХОТИР [a. خاطر — ўй, фикр; ғоя; ақл, фаросат; қалб; истак] I Эсда сақлаш, эслаб қолиш, эсга тушириш қобилияти; эс, ёд; хаёл. *Хотиримда: илк бўса бизни Ҳаддан зиёд қилмиш эди шод.* Уйғун. *Гиёҳларнинг номлари ҳам ёдимдан чиқай деган экан, бир-бир хотирда тиклаб чиқдим.* М. М. Дўст, Лолазор.

Хотирга келмоқ Эсга тушмоқ. *Жаноби меғмор, бу тошлардан зинапоя тарашлаш хотирларига келмабдир-да.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар. **Хотирда тутмоқ** Эсда сақламоқ. **Хотирдан кечмоқ** Эсга тушмоқ. *Ёшлик ишларим хотиримдан кечди.* ■ *Ҳакимбой-вачча ёлғиз қоларкан, унинг маълум ва чала маълум кирдикорларини бир-бир хотирдан кечирди.* Ойбек, Танланган асарлар. **Хотирдан кўтарилимоқ** (ёки **чиқмоқ**) Эсдан чиқмоқ. *Сизга бу гапни айтиш хотиримдан кўтарилибди*

2 **Ўйлаш, фикрлаш қобилияти; фикр; мия.** *У ёқимли овоз ва шўх оҳангни бутун*

вужуди билан тинглади. Тинглаган сайин хотири равшанлашарди. Ш. Тошматов, Эрк куши.

3 Бирор кимса учун қилинадиган ҳурмат; юз-хотир, андиша. *-Хўп, синф раҳбаринг хотири [туфайли]. гуноҳингдан ўтиб турамиз, — деди директор Тўлага.* М. Исmoilий, Бизнинг роман. *Ҳеч бўлмаганда икки-та боласининг хотири учун хотинини ҳурмат қилиши лозим эди.* И. Акрам, Адолат.

Хотири жам Ташвишлардан қутулган, беташвиш. *-Ҳамиша дадил бўламиз, Зайниддин ака, хотирингиз жам бўлсин, — деди ўзича [Зайниддин].* С. Кароматов, Бир томчи қон. **Хотири паришон** Хаёли сочилган; фикри тарқоқ; паришонхотир. [Лутфинисо] *Кудалари кўрсатган эъзоз ва эътибордан мамнун бўлса-да, унинг хотири паришон, кўнгли нотинч эди.* Ойбек, Танланган асарлар.

ХОТИРА [a. خاطره — фикр, тафаккур; ғоя; хаёл] I *айн. хотир* I. *Хотираси кучли одам.* ■ *Зиёда тийрак қора кўзлари билан кулди ва шу қиёфада Заргаровнинг хотирасига ўрнашиб қолди.* А. Мухтор, Бўронларда бордек ҳаловат.

2 Бирор кимса ёки нарса ҳақидаги ёлда, эсда сақланган таассурот. *Саёҳат хотиралари.* ■ *У [Мансур] Боғишамол нафасини, ўтмиш сўқмоқларида қолган бебаҳо болаликнинг азиз хотираларини олиб келган бу йигитга ҳавас билан қарар эди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

3 Эсдалик, ёлгорлик. [Ботир Дилбарга:] *Салом! (китобни узатиб) Мендан сизга хотира.* Н. Сафаров, Ҳаёт мактаби. [Чақалоқнинг] *Отини Шавкат қўяман! Шавкат! Шавкатли кунларимдан хотира бўлсин! — дерди [Алимардон].* Ў. Ҳошимов, Баҳор қайтмайди.

Хотира дафтари Хотира, эсдаликлар ёзилладиган махсус дафтар. *Хотира дафтарларим орасидан йўқотиб юрган кўк дафтарчам чиқиб қолди.* Н. Сафаров, Оловли излар.

3 **Хотира** (хотин-қизлар исми).

ХОТИРЖАМ [a. خاطر جمع — тинч, бамайлихотир; мамнун, ўзига ишонган] Беташвиш, осойишта. *Аҳмад хотиржам ва жиддий эди.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

Хотиржам бўлмоқ Бирор ишнинг натижаси яхши бўлганлигига ёки бўлишига ишонч ҳосил қилмоқ; руҳан тинчланмоқ. *У врач кабинетидан хотиржам бўлиб чиқди-да,*

телефон будкаси томон йўл олди. Ҳ. Фулом, Замин юлдузлари. **Хотиржам қилмоқ** Тинчлантирмоқ. *Мударрисов, қўяверинг, ҳеч қаёққа кетмайди, деган маънода кўз қисиб, уни хотиржам қилди.* Д. Нурий, Осмон устуни.

ХОТИРЖАМЛАНМОҚ кам қўлл. Хотиржам бўлмоқ; тинчланмоқ. *У хотиржамланиб, ишини давом эттирди.*

ХОТИРЖАМЛИК 1 Руҳан тинч бўлишлик, осойишталик. *Ўзимдаги бундай ногоҳоний журъат ва хотиржамликдан бир зум ҳайратга тушдим.* О. Мўминов, Хиёбондаги уч учрашув.

2 Бирор кимса ёки нарса халақит бермайдиган тинч шароит. [*Низомжон:*] *Бошқа бир келасизлар энди хотиржамликда.* А. Муқимов, Фалати одамлар. [*Холмат Рузвонга:*] *Келинг, оиймпозиш! Хотиржамликда сўзлашиб, ҳасратлашиб олайлик!* Ҳамза, Ким ўғри?

3 Беғамлик, бепарволик. *Хотиржамликка берилиш кайфияти.* ■ *Навоий «Тарихи мулуки Ажам»да ҳам подшоҳларнинг гурурга, кайф-сафога, хотиржамликка.. берилиши оқибатида мамлакат ва халқни ёмон аҳволга солиб қўйишини кўрсатиб беради.* «ЎТА».

ХОТИРЛАМОҚ Бирор кимса, нарса ёки таассуротни эсга олмақ, эсламоқ. *Ўтмишни хотирламоқ.* ■ *Узоқ ёшлигини хотирлади у, Яна ҳавас билан ўғлига боқди.* А. Муҳтор. *Қиз бутун вужудини тўсатдан қоплаган оғриқ билан онасини хотирлади..* Ойбек, Танланган асарлар.

ХОТИРОТ [*a. خاطرات* — «хотира» с. нинг кўпл.] **1** Хотиралар. *Қайта тиклаш мумкин барчасин, фақат Қайта тикланмагай ўчган хотирот!* А. Орипов.

2 Бирор кимса ёки нарса ҳақидаги таассурот, кишининг кўрган-кечирганлари. *Отабек Шамай хотиротини сўзлаб берди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ХОЧ [*ф. حاج* < арманча] Вертикаль ўқ ва унга кўндаланг қадалган бир ёки ундан ортиқ ҳодадан иборат предмет, христианликнинг асосий тимсолларидан бири; бут, крест, салиб. [*Қабр устига*] *Кўплашиб ёлғиз бир хоч қўйишдилар ноилож.* Ҳ. Олимжон. *Христианлар ривояти бўйича, Исо хочга михлаб ўлдирилган.* «ЎЗМЭ».

ХОҚОН тар. Қадимги туркий халқлар ва мўғуллар ҳукуматида йирик давлат бошлиқларининг энг олий унвони ва шу

унвонни олган шахс. *Хитой йилномаларида хоқонларнинг тахтга чиқиш маросими ҳақида кенг тафсилотлар берилган.* «ЎЗМЭ».

ХОҚОНИЙ Хоқонларга хос. [*Ойхола Холисхонга:*] *Бўлмаса, бундай хоқоний давлатни қўйиб, қайга борасан!?* Ҳамза, Паранжи сирлари.

ХОҚОНЛИК тар. 1 Хоқон лавозими. *Хоқонликдан воз кечмоқ.*

2 Хоқонга қарашли давлат ёки мамлакат. *Хазар хоқонлиги. Уйғур хоқонлиги.* ■ *Турк хоқонлиги даврида, жумладан, 6–8-асрларда Марказий Осиёнинг бир қанча ўлкаларида.. «хоқон» унвони билан тангалар чиқарилган.* «ЎЗМЭ».

ХОҲ [*ф. خواه* — хоҳловчи; гоҳ.. гоҳ..] боғл. Айрим гаплар ёки гап бўлақларини ўзаро боғлаб, «ёки», «ёхуд», «майли», «хоҳласа», «бўлса ҳам» каби маъноларда такрор ҳолда ишлатилади. *Хоҳ келсин, хоҳ келмасин — менга бари бир. Хоҳ ёш, хоҳ қари — ҳамма тўпланди. Хоҳ бугун, хоҳ эртага.* ■ *Ҳар нарсадан азиз бу ер тупроғи: Қадамни хоҳ кўзим, хоҳи ерга қуй!* М. Алавия.

ХОҲИШ [*ф. خواهش* — илтимос; истак, хоҳлаш] Бирор нарсани хоҳлаш, исташ, истак. *Сувнинг оқишига қара, Халқнинг хоҳишига қара!* Мақол. ■ *-Мусобақада ютиб чиқиш учун энг аввал ғалаба қилишига зўр хоҳиш ва.. ишонч керак, — деган эди Норжон ака.* Ф. Мусажонов, Чиқинди. У [*Жайнак мирзо*] *ҳол-аҳвол сўраб келганларни Ҳожитанинг хоҳиши билангина ичкарига қўярди.* «Ёшлик».

ХОҲЛАГАН 1 Хоҳламоқ фл. сфдш. *Бозорда хоҳлаган нарсангиз топилади.*

2 Ҳамма; ҳар бир, ҳар қандай. *Бу журналга хоҳлаган одам аъзо бўлиши мумкин.* ■ *Пул билан деҳқоннинг оёғига кишан ур. Шундай қилсанг, хоҳлаган шартингга кўнаверади.* Ойбек, Танланган асарлар.

ХОҲЛАДИМ 1 с.т. Хоҳламоқ фл. 1-ш. ўтг. зам., аниқлик майлидаги шакли. *Мен шундай қилишни хоҳладим.*

2 кўчма с.т. Никоҳдан расман ўтиш жойи. *Йигитали келин-куёвнинг мақсади, борар манзилни билса ҳам.. суради: -Ҳа, йигитнинг гули, йўлингиз бўлсин? -Хоҳладимга кетаяпмиз.* Т. Малик, Ажаб дунё.

ХОҲЛАМОҚ 1 Бирор нарсага ўзида эҳтиёж сезмоқ, унга эришишни истамоқ. *Мегморни ўз ҳолига қўйиб бериш керак.* У

шуни хоҳларди. Мирмуҳсин, Меъмор. *Насибанинг ўзи ўқишни хоҳламаса, ҳеч кимга гап тегмайди.* А. Қаҳҳор, Оғриқ тишлар. *Ёши ортиб бораётган ҳар бир қиз, ҳар бир жувон сингари Тўраҳон бола кўришни хоҳлар эди.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

Худо хоҳласа Гап бошида қўлланиб, муайян ният албатта амалга ошсин, деган мазмунни билдиради. *Худо хоҳласа, ўзингиз ёр-ёр айтиб, гўшангага ўзингиз олиб кирасиз.* Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлакати.

2 Ўз хоҳиши билан танламоқ, рози бўлмоқ (қиз ёки йигит ҳақида). [*Она қизига:*] *Унга йўқ дейсан, бунга йўқ дейсан, кимни хоҳлайсан ўзи? ..Ё биронта билан гап бериб юрибсанми? «Ёшлик». «Мен Азимжон акамни хоҳладим, яхши кўраман, тегмасам — ўламан» дегани ёлғон экан-да?* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ХОҲ-НОҲОҲ [ф. خواه ناخواه — истаристамас, хоҳлаб-хоҳламай] Истаристамас, чин кўнгилдан хоҳламаган ҳолда. *Хоҳ-ноҳоҳ шундай қилишга мажбур бўлдим.*

ХРЕН [р. хрен] қ. **ерқалампир**.

ХРЕСТОМАТИЯ эск. [юн. chrestos — яхши, фойдали + manthano — ўрганаман, ўқийман] Таниқли ёзувчилар ёки олимларнинг танланган асарларидан ёки улардан парчалардан тузилган тўплам шаклидаги ўқув қўлланмаси. *Адабиёт хрестоматияси.*

ХРИЗАНТЕМА [юн. chrysanthemum < chrysos — олтин + anthemion — гул] Мураккабгуллилар оиласига мансуб, қатма-қат тўпгуллар турли рангда чиройли бўлиб очиладиган манзарали ўсимлик ҳамда шу ўсимликнинг гули. *Японияда баққоллик дўконида хризантема сотилаётганини кўриб қолган киши ажабланмайди. «Фан ва турмуш».*

ХРИСТИАН 1 [юн. Christos — пешонасига мой суртилган (подшо); Иисус Христос (Исо пайғамбар) номидан] Христианлик динига эътиқод қилувчи шахс. *Христианлар ўпар эди Инжилни.* М. Шайхзода.

2 Христианликка оид. *Христиан черкови. Христиан жамоалари.*

ХРИСТИАНЛИК Милоднинг 1-асрида Рим империясида Исо пайғамбарга, яъни Иисус Христосга эътиқод қўйиш асосида вужудга келган, ҳозирги вақтда жаҳонда кенг тарқалган динлардан бири. *Христианлик таълимоти.* ■ *Ҳозирги кунда Ўзбекистонда*

христианликнинг турли оқимларига мансуб диндорлар яшайди. «ЎзМЭ».

ХРОМ I [юн. chroma — ранг, бўёқ] I Менделеев даврий системасининг VI гуруҳига мансуб кимёвий элемент; зангорикумуш тусли, қийин эрийдиган қаттиқ металл (кўпгина қотишмаларнинг зарурий компоненти). *Хром кислотаси.* ■ *Хром Ер пўстининг масса жиҳатидан 0,035% уни ташкил этади. «ЎзМЭ».*

ХРОМ II Хром тузлари билан ишлов бериб тайёрланган юмшоқ, юзаси тўрсимон нақшли, ялтироқ юпка тери. [*Баширжон*] *«Қизил этик ҳозир мода эмас, — деб ўйлади. — Қора хромдан тиктириш керак».* Н. Аминов, Қаҳқаҳа.

ХРОМЛАШ ким. Пўлат ва темирдан ясалган буюмларнинг чидамлилигини, коррозиябардошлигини ошириш ёки уларга безак бериш мақсадида уларни юпка хром қатлами билан қошлаш.

ХРОМО- [юн. chroma — ранг, бўёқ] Байналмилал ўзлашма қўшма сўзларнинг биринчи қисми бўлиб, ўзи қўшилган сўзнинг рангга ёки кимёвий элемент — хромга алоқдорлигини билдиради, мас., *хромосома*.

ХРОМОСОМАЛАР [хромо.. + юн. soma — тана] Ҳайвон ва ўсимлик ҳужайралари ядроларининг доимий таркибий қисми бўлган ва ҳужайранинг бўлиниш даврида тегишли ранг берилганда яққол кўринадиган, ўз-ўзидан кўпаювчи тузилмалар. *Хромосома касалликлари.* ■ *Ҳар хил турга мансуб организмлар бир-биридан хромосомалар сони ва уларнинг тузилиши билан фарқ қиладди. «ЎзМЭ».*

ХРОМОСФЕРА [хромо.. + сфера] Куёш атмосферасининг 7–8 минг километр қалинликдаги, қирмизи рангдаги қатлами.

ХРОНИК [юн. chronos — вақт] қ. **сурункали**. *Хроник касаллик.*

ХРОНИКА [юн. chronikos — вақтга, даврга оид, алоқадор] **1** қ. **йилнома**.

2 Ижтимоий ёки оилавий воқеаларнинг изчил баёнини ўз ичига олувчи адабий жанр.

3 Вақтли матбуотда кундалик воқеа-ҳодисаларни ёритишга бағишланган қисқа ахборот; жанр. *Газетанинг хроника бўлими.*

4 Кундалик, жорий воқеа-ҳодисалар ёритилган ҳужжатли фильм.

ХРОНИКАЛ Хроникага оид (қ. **хроника**) **4**). *Кино соҳасида олиб борган 20 йиллик фао-*

лиятим давомида Ўзбекистон тўғрисида 20 га яқин хроникал-ҳужжатли фильмларни суратга олдим. Газетадан.

ХРОНО- [юн. *chronos* – вақт] Байналмилал ўзлашма қўшма сўзларнинг биринчи қисми бўлиб, ўзи қўшилган сўзнинг вақтга, даврга алоқадорлигини билдиради, мас., *хронология, хронобиология.*

ХРОНОБИОЛОГИЯ [хроно + биология] Замонавий биологиянинг турли хил биологик жараёнларнинг муайян вақтда кечилиши, уларнинг манбаи ва механизмларини ўрганувчи соҳаси.

ХРОНОЛОГИК Хронологияга асосланган. *Бу танга пуллар хронологик жиҳатдан узоқ тарихга эга.*

ХРОНОЛОГИЯ 1 [хроно.. + юн. *logos* – фан, таълимот] 1 Воқеа ёки ҳодисаларнинг даврий изчиликдаги баёни, рўйхати. *Зеро, уйдирмасиз ҳар қандай асар яланғоч воқеалар хронологиясидан иборат бўлиб қолар.. эди. «УТА».*

2 Вақт ўлчови ҳақидаги, тарихий воқеалар ва ҳужжатлар санасини аниқловчи қўшимча тарих фани. *Астрономик хронология. Тарихий хронология. ■ Ҳозирги пайтда хронологиянинг тараққиёти бу фаннинг археология, табиий фанлар, статистика ва бошқалар билан ўзаро ҳамкорлигига боғлиқдир. «ЎЗМЭ».*

ХРОНОМЕТР [хроно.. + метр] Вақтни жуда тўғри, аниқ кўрсатадиган, экспедицияда, кемада сузишда қўлланидиган махсус кўчма соат.

ХРОНОМЕТРАЖ [хроно.. + метраж] Ишлаб чиқаришда қўлда ёки машинада бажариладиган (такрорланидиган) муайян меҳнат, ишни амалга ошириш учун сарфланган вақтни аниқ ўлчаш. *Хронометраж мақсадида компьютердан ҳам фойдаланилади. «ЎЗМЭ».*

ХРОНОМЕТРАЖЧИ Хронометраж иши билан шуғулланувчи киши.

ХРОНОМЕТРИК Хронометр воситасида бажариладиган, хронометрда белгиладиган. *Вақтни хронометрик усулда аниқлаш.*

ХРУСТАЛЬ [юн. *krystallos* – муз; шаффоф тош, биллур] қ. **биллур.** *Хрусталь идишлар.*

ХУВАРИ Ҳазил аралаш енгил сўкиш шакли: шумтака, шайтон, хумпар, хумса

каби. *Ҳа, хувари, қўлга тушингми! ■ -Вой хувари ҳожи, – деди Ниёз қушбеги, – олдидаги овни кўрмай, узоқдаги ёвни кўради!* А. Қодирий, *Ўтган кунлар.* [Шокир ота:] *Йўлчининг айни олов вақти-да, биронта ўзи тенги билан бахт қидириб кетдими, хувари!* Ойбек, *Танланган асарлар.*

ХУД [ф. *худ* – ўз, ўзиники] эск. *Ўз, ўзи, айнан ўзи. Бу шаклу шамойил била худ хуру парисен.. Бобур.*

Гоҳ худ, гоҳ бехуд Гоҳ яхши, гоҳ ёмон; гоҳ ундай, гоҳ бундай, гоҳ ўзига келиб, гоҳ хушсиз. *Хотинларнинг кўнглига ҳеч тушуниб бўлмайди.. гоҳ худ, гоҳ бехуд.* С. Нуров, *Нарвон.*

ХУД-БЕХУД [ф. *худ-бехуд* – ўз-ўзидан, ўзидан-ўзи; беихтиёр] айн. **гоҳ худ, гоҳ бехуд** қ. **худ.** *Эрталаб ишга келсам, хонамда худ-бехуд бўлиб Қўшишев ўтирибди. Н. Қобил, Унутилган соҳиллар. Худ-бехуд бўлиб ётган янгамнинг оғзига сув тутдим. «Шарқ юлдузи».*

ХУДБИН [ф. *худбин* – манман, эгоист; ўзинигина кўзловчи] Ўзини ёки ўз манфатини ҳаммадан устун қўювчи. *Худбин ва дилзор кимсанинг ахир Оғзи қон йиртқичдан қандай фарқи бор?! А. Орипов. Исфандиёрнинг инжиқ ва худбин кўнглида ўч олови ёнар, исёнкорларни бирма-бир дорга остираман, деб олт ичиб қўйган эди. С. Сиёев, Аваз.*

ХУДБИНЛИК Ўз манфатини бошқа кишилар манфаатидан устун қўйишдан иборат салбий ахлоқий сифат. *Нодирнинг юрагида номуз ўти, йигитлик лафзи, ориятидан кўра худбинлик, ўжарлик устун туради. Ш. Фуломов, Ёрқин уфқлар. Худбинлик манфаатпарастлик ва шахсиятпарастликни ўз ичига олади. «ЎЗМЭ».*

ХУДБИНЛАШМОҚ Худбинлик одатига берилиб кетмоқ. *Худбинлашиб кетганини ўзи ҳам сезарди. Газетадан.*

ХУДДИ [ф. *худди* – ўзиники] 1 Айнан, аниқ. *Инобатнинг худди ўзига ўхшаган нозиккина, қора қош, қора кўз бир синглиси бор эди. О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса. Бир ойдан кейин худди мана шу катта боғда дангиллама тўй бўлди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол. Худди шу пайт эшик ғийқиллаб очилди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.*

2 Роппа-роса, тўппа-тўғри, аниқ. *Мен худди соат унда келдим. ■ Агар ўша кетиши*

бўлса, бугун худди Қўқонга бориб етган. А. Қодирий, Ўтган кунлар.

3 Гўё, гўёки; баайни. -*Келдингизми?* — деди Алимардон, худди унинг албатта келишини билгандай. Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

4 Ҳойнаҳой; афтидан. [Майсара:] *Шошманг, тақсирим! Ҳозир чиқиб бўлмайди! У худди гумонсираб келган, эҳтимол, ҳар томонга одам қўйгандир.* Ҳамза, Майсаранинг иши.

ХУДКОМ [ф. خودکام — ўз манфаатини кўзловчи; ўзбошимча] эск. кт. Фақат ўзини ўйлайдиган, ўзини яхши кўрадиган; худбин. [Навоий:] *Э, насими субҳ, аҳволим дилоромимга айт!* [Гули:] *Лаъли рангин, лафзи ширин, шўхи худкомимга айт.* Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий.

ХУДО, худой [ф. خدا — илоҳ, худо; ҳукмдор хўжайин] 1 Диний тушунчага, хусусан ислом динига кўра, бутун мавжудотни, бутун оламини яратган ва уни бошқарувчи олий илоҳий куч; ҳар қандай диннинг эътиқод қилиш асоси (мусулмонларда: «Аллоҳ» сўзининг синоними). *Худо бутун жониворларни яратиб бўлиб, ҳар қайсисига умр улашадиган бўлибди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. -*Мирзо Анвар унимга худо мартаба ато қилган эмиш деб эшитдим, — деди Сафар бўзчи.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

Аввали худо Аввало Худонинг хоҳиши, қудрати билан. [Ибн Ямин:] *Қизимнинг жонини аввали худо, қолаверса, сиз асраб қолдингиз.* К. Яшин, Ҳамза. **Азбаройи худо қ. азбаройи.** -*Агар эшикни ёпиб ухласанг, азбаройи худо, хужранда бир ҳафтагача тонг отмайди, — деди Мирвали.* А. Қодирий, Кичик асарлар. **Худо асрасин** (ёки **сақласин**) Бирор нохушлик, фалокат, зарарли кимсага йўлиқмасликни тилаб айтиладиган ибора. *Ишқилиб, ўзинга эҳтиёт бўл, болам. Бирор фалокатдан худо асрасин!* Ҳ. Фулом, Машғал. [Меъмор:] *Мунофиқлардан худо асрасин!* Мирмуҳсин, Меъмор. **Худо берди** «Бахтли, давлатли бўлди» ёки «нима истаса, шуни қила олади» каби маъноларни ифодалайди. *Кейин Гулнорга худо беради, у эрка, арзанда хотин бўлиб, эра суялиб, кўнглига нима келса, шуни қилади.* Ойбек, Танланган асарлар. **Худо билсин** (ёки **биледи**) Ким биледи дейсиз, эҳтимол. *Қоронғида яхши ажратолмадим, тусини гира-шира анови қора Ҳомидга ўхшатдим.*

Тагин уми, бошқами, худо билсин, шатир-шутир қилди-да, чиқиб кетди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Худо кўрсатмасин** Бирор кўнгилсиз воқеа юз бермаслигини тилаб айтиладиган ибора. *Агар бу касаллик маҳаллий халққа ҳам юқса борми, худо кўрсатмасин, ана унда кўрасиз қиёматни.* К. Яшин, Ҳамза. **Худо кўтарсин!** ёки **худо олсин!** қарғ. Бирор кимсага бўлган нафратни ифодалаб, унга ўлим тилаб айтиладиган ибора. *Зулфизар ичида: «Худо кўтарсин сени» деди-ю, қадамини тезлатди.* К. Яшин, Ҳамза. **Худо раҳмати ёки худо раҳмат қилсин** Раҳматли (марҳумни ҳурмат билан тилга олганда айтиладиган ибора). -*Китоблар икки жойда ёлғон айтишни маъқул деган эканлар: биттаси — эру хотиннинг орасида, иккинчиси — икки мўъминни битириш учун. Буни худо раҳмати доллам ўқиб берар эдилар, — деди Сафар бўзчи.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. [Олчинбек:] *Бошингизга тушган ишларнинг ҳаммасидан хабарим бор. Кампирнинг ўлими, худо раҳмат қилсин, яни ёзган асарларингизнинг йўқ қилиниши.* К. Яшин, Ҳамза. **Худо урган** 1) ёмон, разил, ярамас. *Хўжайин тоғанг жуда худо урган одам. Уйинг куйгур, шунча иш ишлатиб, энди кўчага ташлайдим!* Ойбек, Танланган асарлар; 2) ночор, расво. *Мен сизга: «Қопонғич, жангари ит топиб келинг!» десам, худо урган итни топиб келибсиз.* «Латифалар». **Худо урди** Расво бўлди; ишнинг пачаваси чиқди. [Одам] *Ичкиликка берилдими, худо урди, Обрў кетиб, йўқолади тамом бурди.* Т. Йўлдош. *Кейин ерга энгашиб, қўлларига катта бир тош олдилар. Юрагим шув этди: «Оббо, худо урди», дедим.* П. Турсун, Ўқитувчи. **Худо урди-кетди** Наҳотки шундай бўлса? *Кўйинг-эй, Раҳимжон, гапирманг-эй! Худо урди-кетди. Қизим қўлингизга тушгандан бери бир кун рўшнолик кўрмади.* А. Қаҳҳор, Сароб. **Худо уриптими** Бўлмаган гап, ўлибманми, наҳотки шундай бўлса? *Мени худо уриптими, ундай деганим йўқ. Худо хайрингни берсин* Яхши тилак, миннатдорлик билдирувчи ибора. *Жон биродар, худо хайрингни берсин, бу яхшилигингни икки дунёда унутмасман.* С. Сиёев, Ёруғлик. **Худо ҳақи** Тўғриси; чиндан ҳам, ҳақиқатда ҳам. *Худо ҳақи, одам ҳаддан ташқари кўрқса, қизиқ бўлар экан.* А. Қаҳҳор, Сароб. **Худого нима ёздим?** «Нима гуноҳ қилдим, гуноҳим йўқ эди-ку?!» маз-

мунидаги ибора. [Матпано:] *Худога нима ёздим? Наҳот ўтган-кетганнинг қўлига термилиб, қариб-чириб адо бўлажакман?* С. Сиёев, Ёруғлик. **Худога солдим** Жазосини худо берсин. *Гулсумбиби қизининг бошини силади, йиғлаб гапирди: -Қўй, қизим, Нури туҳмат қилган бўлса, худога солдим. Ўзи бир кун жазосини тортар, бир кун изза бўлар. Ойбек, Танланган асарлар. Худога топширдим* Хайрлашиш чоғида айтилиб, худо ҳар қандай ёмонликдан асрасин, соғ бўл, омон бўл, деган мазмунни билдиради. *Худога топширдим, Кумуш, қазом етиб кўролмай қолсам, мандан рози бўл!* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Худога (минг марта, беада) шукур!** 1) бирор нарсага эришилганда айтилиб, мамнунлик, шукронани билдиради. *Худога шукур, тўй кўрдим, чимилдиққа кирдим, орзу-ҳавас кўрдим.* И. Раҳим, Чин муҳаббат; 2) ўзаро ҳол-аҳвол сўрашилганда, жавоб тарзида айтилади. [Отабек:] *Тузукмисиз, ота? -Худога шукур! - деди Ҳасанали.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. **Худойимдан ўргулай** Худога шукур. *-Худойимдан ўргулайки, - деди Кумуш энтикиб ва даҳшатланиб, - ёмонларнинг жазосини ўзи берган.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Кўпхудоликда оламнинг қандайдир бир қисмининг олий ҳукмдори. *Севги худоси. Уруш худоси. ■ Гўзалликнинг қошида ахир Чукка тушган ҳатто худолар.* А. Орипов.

ХУДОБЕЗОР(И) [ф. *خدایبزار* - худодан қочувчи; бетавфиқ] Ҳар қандай ёмон ҳаракатдан ҳам қайтмайдиган; ўта дилозор, бетавфиқ. *-Бу безбетни қаердан топдингиз, худобезори-ку у? - деди Солиев ўрнидан туриб. «Ёшлик».*

ХУДОБЕХАБАР [ф. *خدایخبەر* - худодан хабарсиз, бетавфиқ] Худодан кўрқмайдиган; динсиз; инсофсиз, диёнатсиз, бетавфиқ. *Шу худобехабар амир эшигида амалдор бўлишдан кўра, ўғирлик қилиб юриш минг марта аъло.* С. Айний, Жаллодлар.

ХУДОВАНД [ф. *خدواند* - худо; соҳиб, эга; ҳукмдор] Худонинг сифатларидан бири; *айн. худо.*

Худованди карим Карамли, мурувватли худо. [Баҳромбек:] *Эй худованди карим, молдунё деб, бу йўлларга кирган бандангни кечир.. «Ёшлик».*

ХУДОВАНДО [ф. *خدواندا* - эй худованд]: *худоё худовандо* Худога мурожаат шакли; эй худо, худоё. *-Ё худоё худовандо! Банда-*

ларингга ўзинг инсоф бер, - деди аёл. П. Турсун, Ўқитувчи.

ХУДОГҮЙ [ф. *خدایگوى* - худо деювчи, худони тилга олувчи] Худо номини тилдан қўймайдиган, доим тоат-ибодат билан шуғулланадиган. *Худогўй одам. ■ Рўзиқул ўткинчи худогўйларга қуръон ўқиб бериш билан беш тийин-ўн тийин топиб юрди.* Файратий, Тепалик мазор.

ХУДОЁ [ф. *خدایا* - э худо] Худога мурожаат шакли; э худо. *Худоё худовандо! Худоё тавба!* ■ *Махсум ўзича имон келтирди: -Худоё худовандо, бир ожиз бандангман. Гуноҳим бўлса, ўзинг кечиргайсан!* П. Турсун, Ўқитувчи.

ХУДОЖҲҲ(Й) [ф. *خدایجوئی* - худо(ни) изловчи] Худо ва дин йўлидан чиқмайдиган, худога ишонадиган; диндор. [Ҳожи она:] *Мен икки йўл ҳаж қилган художўй, батавфиқ хотинман! Мусулмонларга ёмонликни асло раво кўрмайман. Ҳамза, Бой ила хизматчи. Художўйлар камайиб, зиёратгоҳга кўп вақтдан буён назр-ниёз тушмай қолган эди.* Газетадан.

ХУДОЖҲҲҲЛИК Дин йўлидан чиқмаслик. *Уларнинг авом халқ олдидаги художўйликлари ҳам риёкорликдан бошқа нарса эмаслигига гумоним қолмади.* М. Исмоилий, Фарғона т. о.

ХУДОЙ [ф. *خدای*] қ. худо.

ХУДОЙИ [ф. *خدایى* - илоҳиёт; худога оид, алоқадор] дин. Марҳумлар руҳига бағишлаб ёки бирор иллатдан эсон-омон қутулганлиги учун худо йўлига қилинадиган садақа, қурбонлик, зиёфат. *Ҳазрат Баҳовуддин йўлларига етти нон худойи қилибдурлар.* А. Қодирий, Кичик асарлар. *Бир неча ой ичида юзлаб қўйлар, туялар сўйилиб, маҳалла-гузарларда худойилар қилинди.* С. Сиёев, Аваз.

ХУДОЙИХОНА [худойи + хона] эск. Камбағал, етим-есирларга худойи тариқасида озиқ-овқат бериладиган жой.

ХУДОЙИХҲР [худойи + ф. *خور* - еювчи] Худойига бориб овқатланишни одат қилиб олган киши. *Мадрасамизнинг.. «жировхона»сида ҳар якшанба ва пайшанба кунлари худойихўрлар кўча пойлаб, тикилишиб утирар эди.* М. Муҳаммаджонов, Турсун уринишлари.

ХУДОЙИЧИ *айн. худойихўр.*

ХУДОПАРАСТ [ф. *خداپرست* — худога ишонувчи, диндор] Динга, худога ишонадиган; диндор. *Худопараст одам. ■ Довуд асл худопараст, менга содиқ. Ё. Хаимов, М. Раҳмон, Ҳаёт-мамонт.*

ХУДОСИЗ Худони тан олмайдиган, худога ишонмайдиган; даҳрий, атеист. *Доктор бир куни [Қурбон отани] маҳаллада ўзи ташкил этган худосизлар тўғарагининг машғулотига олиб борди. А. Қаҳҳор, Тўй.*

ХУДОТАРС [ф. *خدا ترس* — худодан қўрқувчи; тақводор] эск. дин. Худодан қўрқадиган; мўмин, художўй. *Душман эмас, булар устаи Заргар, Анга ҳамроҳ бир худотарс қаландар. «Маликаи айёр».*

ХУДПАРАСТ [ф. *خودپرست* — ўзига бино кўйган, худбин] Фақат ўз манфаатини кўзлаб иш тутадиган; худбин. *Худпараст одам.*

ХУК [ф. *خوگ* — тўнғиз]: **хук йили** айн. **тўнғиз йили** қ. **тўнғиз 3.**

ХУЛЁ кам қўлл. Фақат хаёлда, тасаввурда зоҳир бўладиган, аслида йўқ нарса. *Дилшод бу мудҳиш хулёни қуввиш учун бошини бир силтаб, ўрндан турди. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Нима учун ёш бир одамнинг қуруқ сўзи билан бутун ниятларим, қасдларим ва хулёларимдан кечдим. Чўлпон, Кеча ва кундуз.*

ХУЛИГАН [ингл. *hooligan* < ирландча атоқли от (*Houlihan*) дан] қ. **безори**. *Хулиган бола.*

ХУЛЛАС [а. *خُلّص* — тугалланиш, якун топиш] мод. с. «Хулоса қилиб айтганда», «шундай қилиб», «қисқаси» каби маъноларни ифодалайди. *Хуллас, инсоннинг инсон бўлиши учун керакли гаплар деярли Шайх Саъдий «Гулистон»ининг ўзидаёқ айтиб ўтилган. Шукрулло, Сайланма. Иккинчи хонада стол-стуллар, диван, приёмник, хуллас, ўртамиёна оила рўзғорига хос жихозлар. С. Зуннунова, Олов.*

Хуллас(и) калом Гапнинг хулосаси, якуни; гапнинг қисқаси. *Хулласи калом, камина салкам қирқ кун деганда ёруқча чиқиб, офтоб кўрдим.. О. Ёкубов, Излайман.*

ХУЛЛАСИ айн. **хуллас**. Юзбоши [тиллани] еганича епти, ютолмай қолганидан кейин ўғрилар оғзига зўрлаб тиқишибди.. *хулласи, ит азобиди ўлипти. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.*

ХУЛЛАСКИ айн. **хуллас**. *Қамишканадаги икки юз эллик хўжаликнинг ҳаммаси қўлларидаги бор мол-мулкларини, ерларини, боғларини, хулласки, бор бисотларидаги ҳамма молларни колхозга икки қўллаб топишиб, бирваракайига колхоз бўлиши шарт эмиш. П. Турсун, Ўқитувчи.*

ХУЛОСА [а. *خلاصه* — сараланган нарса; натижа; қисқача баён, мазмун; моҳият] Юритилган фикр ёки мулоҳазанинг мантикий натижаси, якун. *Бундай тасаввур қадимги инсонларнинг эмпирик хулосаларидан бошқа нарса эмас, албатта. «ЎТА».*

Хулоса қилмоқ (ёки **чиқармоқ**) ёки **хулосага келмоқ** Якуний фикрга келмоқ, уни айтмоқ. *-Хўп, кўрамиз, — деди раис хулоса қилиб. С. Аҳмад, Уфқ. [Навоий] Шунинг билан бирга Низомий ва Хусравларнинг заиф томонларини топиб, ундан чуқур фалсафий хулосалар чиқаради. Т. Жалолов, «Хамса» талқинлари. Чўлпон ҳақида тўғри хулосага келганлардан бири Ойбек бўлди. Газетадан.*

2 айн. хуллас. *Хулоса, теварегимизни ўраб олган ҳозирги манзара бояга маҳзун кўриниш таъсиридан бизни қутқаради. А. Қодирий, Обид кетмон.*

ХУЛОСАВИЙ [а. *خلاصه‌وى* — хулоса тарзидаги, якуний] эск. с.т. Хулоса сифатида тақдим этиладиган; якунловчи. *Хулосавий гап.*

ХУЛОСАЛАМОҚ Фикрнинг мантикий натижасини ифодаламоқ, хулосасини баён қилмоқ; якунламоқ. *-Айтмоқчи бўлганим шуки, болаларим, — деди сўзини хулосалаб Қурбон ота, — ҳаммамиз ҳамжиҳат бўлиб, бир ёқадан бош чиқармасак, ишимиз барор топиши қийин. Х. Назир, Кўктерак шабадаси.*

ХУЛҚ [а. *خلق* — феъл-атвор, табиат; кайфият; газаб] **1** Кишининг муомала ва руҳий хусусиятлари мажмуи; феъл, характер. *Хулқи совуқ одам. Яхши хулқ — кишининг хусни. Мақол. ■ Саодатхон буларнинг хулқи ҳақида ўйлаб, чуқур хаёлга чўмган эди. С. Зуннунова, Олов. Қаҳрамонларнинг сўз ифодалари уларнинг савияларига ва хулқларига мувофиқ танланган. Т. Жалолов, «Хамса» талқинлари.*

2 Кишига одат бўлиб қолган, такрорланиб турадиган хатти-ҳаракат; одат, қилиқ. *Қодир анча юмшарган эди. Набигул ярамас хулқлари бор эканини бўйнига олиш билан*

Қодирни яна ҳам юмшатди. А. Қаҳҳор, Канотсиз читтак. Унинг рақсларида қуш енгиллиги, Шабада шўхлиги, гулнинг нози бор. Унинг одобида, унинг хулқида Инсоний камолот мавжуд, барқарор. Уйғун.

ХУЛҚ-АТВОР [хулқ + атвор] Феъл-атвор, характер. Ҳамида хулқ-атвори шамолга ўхшагани билан кўп нарсага ақли етарди. С. Анорбоев, Меҳр. *Бола етти ёшга тўлиб, мактабга борган йили унинг хулқ-атворида бир-мунча бурилиш пайдо бўлади.* «Фан ва турмуш».

ХУМ [ф. خم — катта кўза] Бирор суюқлик, дон ва ш.к. сақлаш учун турли катталикда ясаладиган, озги торроқ сопол идиш. *Қурбон ота иккинчи самоварга хумдан сув олиб қуймоқда эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. [Уринбиби ая] *Хумдаги мусалласни кўзаларга қўйишга ўзи кўмаклашиб юборди.* Х. Тўхтабоев, Йиллар ва йўллар. *Ҳа, дарвоқе, хумда кўй ёғим, Омборда сур гўштим қолмапти.* С. Акбарий.

ХУМБОШ айн. хумкалла.

ХУМДАЙ Жуда катта. *Баширжоннинг.. сочи тўкила бошлаган хумдай калласи қипқизариб кетди.* Н. Аминов, Қаҳқаҳа.

ХУМДОН [ф. خمدان — хум ясаладиган жой, идиш] Кулолчиликда лойдан ясалган идишлар ёки ғишт пишириладиган ўчоқ, печь. *Кулол хумдони.* ■ — *Ху, кўрдингизми, — деди чап кўли билан кўрсатиб, — у ерда ғишт хумдони қуряпмиз.* Ш. Рашидов, Бўрондан кучли. *Султонмурод хумдонга идиш қалаишда уста эди.* Мирмуҳсин, Тунги чақмоқлар.

ХУМДОНЧИ Хумдонда ғишт ёки кулолчилик маҳсулотларини пишириш билан шуғулланувчи ишчи. — *Катта кўчага чиқиб олмоғим учун орада биттагина Ҳамдам хумдончининг чакалаги қолди, — деди Ўсар ака.* А. Қодирий, Жинлар базми.

ХУМКАЛЛА [ф. خمكله — хум каби катта бош] 1 Боши хумдай, калласи катта; калладор. *Аҳмад бригадир.. хумкалла ўғилчасига киссасидан майиз олиб берди.* С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди.

2 *Кўча* Мияси йўқ, каллаварам, қовоқбош. [Олимхон:] *Хумкалла! Шариат йўлидан тойган қизнинг сўзига ишонасанми? Бари ҳийла, бари айёрлик, макр! Ойбек, Танланган асарлар. Лекин жуда боплади, хумкаллани ўтқазиб қўйди, офарин!* А. Мухтор, Давр менинг тақдиримда.

ХУМЛАБ Хум билан; хумда. *Кўп кишиларнинг уйларида мусаллас билан бўзалар хумлаб қайнаб ётса, иккинчи томонда расмий суратда ичкилик сотиш билан тирикчилик қилувчилар ҳам йўқ эмас эдилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ХУМОР [а. خمار — (ичкиликдан) кабрахтлиқ, бош оғриғи] 1 *от* Одатланиш туфайли бирор нарсага бўлган чанқоқлик; муштоқлик, зўр истак. *У бугун уйқудан бир қадар хумори босилгандай бўлиб турди.* С. Анорбоев, Ҳамсухбатлар.

Хумор қилмоқ Бирор нарсага етишувга бўлган интилишни, истакни кучайтирмоқ; ўта хоҳламоқ; соғинтирмоқ (одатланган нарса ҳақида). — *Дуруст, олдинги касбинг хумор қилаётгани йўқми? — деб ҳазилашдим.* Шукрулло, Сайланма. **Хумордан чиқмоқ** Ўйлаб юрган бирор иш ёки ҳаракатни амалга ошириш натижасида таскин топмоқ, тинчланмоқ. [Аҳмад] *Улоқ чопиб, кўпкарларни кўриб хуморидан чиқиб, уйига қайтмоқчи бўлди.* С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди. **Хумори тутмоқ** Одатланган нарсасини қўмсамоқ, соғинмоқ; унга етиша олмай тажанг бўлмоқ. *Қисқаси [чолнинг] носи адо бўлса, айниқса, хумори тутганда, ҳеч бир куч уни тўхтатиб қололмайди.* Н. Норқобилов, Тўқнашув. **Хуморини тарқатмоқ** (ёки ёзмақ) Ўзи қўмсаб, соғиниб юрган кимса ёки нарсага етишиб қаноатланмоқ, таскин топмоқ. *Уйнаб, ҳасратлашиб, хуморини тарқатиб, уйига қайтади одам.* Газетадан. *Сизларни кўрсам, уни [набирамни] кўргандай хуморим ёзилади.* «Саодат».

2 Бирор нарсага эришувга, етишувга иштиёқи баланд, орзуманд; муштоқ. «*Хат кутиб жонимда қолмади тоқат, Бир кўрмоққа хумор бўлди Адолат!*» И. Раҳим, Чин муҳаббат. *Тожибой хумор бўлиб, яна нос чекди—да, отига қамчи урди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

Хумор кўз ёки кўз(лар)и хумор 1) сузук, чиройли кўз. *Зумраднинг хумор кўзларида қандайдир чуқур бир қайғу яширинган.* Ҳ. Зиёхонова, Менинг табригим. У [Гулнор] *чиройли майин товуш билан сўзларкан, йигитнинг қўлидан чойнак-пиёла оларкан, шўх хумор кўзлари билан йигитга қарайди.* Ойбек, Танланган асарлар; 2) шундай кўзли ёр, дилбар. *Кўз тинди кутиб, кўзи хуморим, нима бўлди? Ҳабибий.* **Ўз гапи ўзига хумор қилмоқ** Ўзининг гапи ўзига қизиқ бўлиб

туюлмоқ. *Муаллим ўз гапи ўзига хумор қилиб хохолади.. «Ёшлик».*

ХУМОРГАРЧИЛИК Одат қилинган, ўрганилган нарса ёки кимсани қўмасаш, унинг йўқлигидан дилгир бўлиш, хумор бўлиш; интизорлик, муштоқлик. *Дилгирлик ҳаддан ошди, қорадорининг хуморгарчилиги.. хуснимга нутур етказган эди. Файратий, Сабаби тириклик.*

ХУМОРИ [a. + ф. *خماری* — винога, ичкиликка оид; хумор бўлган] Хумор бўлган, иштиёқи баланд, муштоқ. *Баҳс тугар, аския бўлиб ўтади, Баъзилар қўшиқни қилар хумори. Х. Салоҳ. Наманганнинг анори, Кимни қилмас хумори? Т. Тўла.*

ХУМОРЛИК Хумор бўлишлик, муштоқлик, соғиниш. *Кенжасининг йўлига кўзи тўрт бўлиб, хуморликдан бағри кабоб бўлган Тўхта она.. ўелининг бошдан оёғигача синчиклаб боқади. И. Раҳим, Танкчининг отпускази.*

ХУМПАР Ҳазил аралаш энгил сўкиш шакли («қурғур», «шайтон», «шумтака» каби). *-Вой-бўй, тирикмисан, хумпар, Тошкентга қачон келдинг?.. — деди Шум болага Туроббой. Ф. Фулом, Шум бола. Қўшним бу билан: «Нонуштани тезда тугалла ва чиқиб, чала қолган шахматни ўйна, хумпар», демоқчи эди. Ҳ. Аҳмар, Яккама-якка.*

ХУМСА 1 Энгил сўкиш шакли («бемаъни», «ярамас», «аблаҳ» каби). *-Оёғингни боғлаб ол, қалтироқ хумса! — деб бақирди Қултой.. Дадақўзига. А. Мухтор, Бўронларда бордек ҳаловат. Подишолик билан ҳазил ўйнайдиев бу хумсаларинг. А. Қодирий, Кичик асарлар.*

2 айн. хунаса 1.

ХУМЧА Унча катта бўлмаган, кичик хум. *Ёғ хумчаси ташидан билинур. Мақол. ■ Шу лаҳза Бадиа.. хумчадан ним коса шарбат олиб келди. Мирмуҳсин, Меймор.*

ХУН [ф. *خون* — қон] **1 айн. қон.** Минг жафо бирлан эзиб қалбимни, тўқдилар хуним. М. Исмоилий, Фарғона т. о. Дарё бўлиб оқди дарёда хунлар, Дузах оловида бамисли дунё. Э. Воҳидов. *-Ҳар ким шаҳид — ўз хунига бўялар, Элу халққа озор берма, Авазжон, — деди Қулмалойик бобо. «Зулфизар билан Авазжон».*

Жигари (ёки бағри, юраги) хун бўлмоқ Бирор нарсадан қаттиқ таъсирланиб изтироб чекмоқ, руҳан қаттиқ эзилмоқ. *-Онамга*

билдирманглар, — деди аёл бағри хун бўлиб. А. Нурмуродов, Уруш бевалари. Ёлғиз сени, мен ёлғиз кутдим, Кутабериб хун бўлди жигар. Р. Парфи. [Абдулазиз] Шу вақт ичида қанча фойдадан қолганини ҳам тахминан ҳисоблаб кўриб, юраги хун бўлиб кетди. С. Анорбоев, Оксей. Хун бўлмоқ Руҳан қаттиқ эзилмоқ. *«Йиғлайвериб, хун бўлиб кетдим, деб ёзган эди Мастура. Ш. Холмирзаев, Бодом қишда гуллади. Хун йиғламоқ* Эзилиб йиғламоқ. *[Кўнғиз бола] Ариқдан ўтолмай, йиғламоқда хун, Кўз ёши юзини ювибди бутун. С. Абдуқаҳҳор.*

2 Урудошлик тузуми даврида вужудга келган одат; ўлдирилган шахс учун олинандиган қонли ўч. *Қўйвор, деяпман сенга.. Бар бир укамнинг хунини оламан.. Қўйвор, қайёққа судраясан! «Ёшлик». Ўликни тобутга солаётганда, хизматкорлардан биттаси: -Бу одамхўрларни қозига бериб, бечора гўдакнинг хунини олиш керак, — деди. Ойдин, Ҳазил эмиш.*

Хун довламоқ Қонли ўч олишни талаб қилмоқ. *Хун довлайман, нима жавоб берасан, Болаларим нобуд бўлган — биласан. «Алпомиш».*

3 Умуман, ўлдирилган кимса, йўқотилган ёки тортиб олинган нарса учун тўланадиган ҳақ; товон. *-Том тагида қолиб ўлсак, сан билан манинг хунимни улардан ким даъво қилади? — қайғули товуш билан деди Ўроз. Ойбек, Танланган асарлар. Ўлган сигир қозиники бўлса, нима қилиш керак? -Сузган сигир эгасидан хунини тўлатиб олиш керак, — деди афанди. «Латифалар».*

Отасининг хунини сўрамоқ Бирор нарса учун ҳаддан зиёд пул ёки ҳақ сўрамоқ, бирор нарсага жуда қиммат баҳо қўймоқ. **Хунини тўламоқ тар.** 1) ўлдиргани учун товон тўламоқ. *Агар қўлга келса Бойсуннинг хони, Ўлдирсам, тўланар ўғлимнинг хуни. «Алпомиш»; 2) бирор нарса қийматини тўламоқ. Ҳазратнинг номларига доғ тушмасин учун шариат амрига мувофиқ сизга хун тўланади. М. Жўрабоев, М.Б. мартабаси.*

ХУНАСА [a. *خنىسى* — хунаса] **1** Ҳам эркак, ҳам аёллик жинсий белгилари бўлган одам ёки ҳайвон. *«Балиғингиз эркакми, урғочими?» Афанди вазирнинг макрини тушуниб, жавоб берди: «Хунаса». «Латифалар».*

2 сўк. Ярамас, аблаҳ, разил. *-Шу хунаса қимор ўйнамаса, бу ғавғолар йўқ эди, — деди*

Ислом. «Ёшлик». Оқ подшо деган хунаса фармон чиқариб, мардикор сўраб қолди. Урушда қўли баланд эмас шекилли. Ойбек, Танланган асарлар.

ХУНБОР [ф. خونبار — қон тўқувчи, қотил; қонли] эск. кт. Қонга тўлган, қон оқиб турадиган. *Гунча янглиғ дийдаси хунбордурман соғиниб. Муқимий. Кеча тонг отқуча бедор эрди, Ишқдин кўзлари хунбор эрди. М. Солиҳ, Шайбонийнома.*

ХУНДОР [ф. خوندار — хун эгаси, хунга эга] Хун талаб қиладиган; қасоскор. [Хусайн:] *Иблис Мажиддин.. Мўмин Мирзони ўлдирши ҳақида фармон ёзиб, менга мастлигимда қўл кўйдириб олибди. Кеча тонгда у мени ҳам набирамдан, ҳам ўғлимдан жудо қилди. Энди Бадиуззамон менга фарзанд эмас, хундор душман. Уйғун ва И. Султон, Алишер Навоий.*

ХУНИБИЙРОН [ф. خونبريان — қиздирилган, қовурилган қон] Ниҳоятда хуноб, руҳан қаттиқ эзилган, алам-изтироб чеккан. *Шавкат қирқ беш минут хўрлиги келиб, хунибийрон бўлиб йиғлаб ўтирди. Қ. Кенжа, Тоғ йўлида бир оқшом. Мустафо хунибийрон бўлиб йиғлаганча, қишлоққа қайтди. Н. Қобил, Унутилмас соҳиллар.*

ХУНОБ [ф. خوناپ — қонли кўз ёши] 1 Тоқати тоқ; диққат, бўғилган, тажанг. *Икки ҳафтадан бери сув ололмай [мўйсафид] хуноб экан. Ойбек, Танланган асарлар. [Анвар:] Майли. Мен ҳам тезроқ қайтишим керак. Алимардон ҳам хуноб бўлиб ўтиргандир. Ў. Ҳошимов, Баҳор қайтмайди.*

Хуноб қилмоқ Асабийлаштирмақ. [Зеби Акромхонга:] *Жонингизга тегиб, хуноб қилдим. Ш. Рашидов, Кудратли тўлқин. Хунобни ошмоқ (ёки чиқмоқ) Ўта диққат бўлмоқ. -Юринг, кетдик! — деди наст овоз билан хуноби ошган Қўчқоровой ака. Мирмуҳсин, Илдизлар ва япроқлар. Қўчқор хуноби чиқиб, қўлини силтади. О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса.*

2 кўчма Қийин, оғир, мушкул, сермашаққат, сердиққат. *Хуноб вазифа. ■ Оламда заргарликдек хуноб иш бўлмас дердим, буларники яна сермашаққат экан. Ойбек, Навоий.*

ХУНОБА [ф. خونابه — қонли кўз ёши] 1 айн. **хуноб**. *Хуноба қилмоқ. ■ Ўзаро низонинг дарду марази Тинкамиз қуритди, хуноба қилди, Талашган хонларнинг кеку ғарази Етди юрт бошига, хароба қилди. М. Шайхзода.*

2 от Диққатни оширадиган, сердиққат иш. -*Албатта, асли хунобаси мана шунда, — деди бош қимирлатиб Уктам. Ойбек, О.в. шабадалар.*

Хуноба ютмоқ фольк. Азоб тортмоқ, қийналмоқ. *Фариблик кўйида хуноба ютдим. «Муродхон».*

ХУНОБАГАРЧИЛИК айн. **хунобгарчилик**.

ХУНОБГАРЧИЛИК Хафагарчилик, диққатбозликни ифодалайдиган ҳолат; хуноблик. *Эгат очишининг турган-битгани хунобгарчилик-ку!* Р. Раҳмонов, Чангалзордаги шарпа.

ХУНОБЛИК Асабийлик, тоқати тоқлик. *Зумрад кўзларининг нуруни тўка-тўка, кўп хуноблик билан иш тикарди. Ойбек, Улуғ йўл.*

ХУНОЛУД [ф. خونآلود — қонга беланган] эск. кт. Қонга беланган, қонга тўлган. *Хунолуд либос. ■ Хунолуд қуюқ қошлари остидаги ярим очиқ кўзлари кимнидир излагандек қарайдир. А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

ХУНРЕЗ [ф. خونريز — қон тўқувчи] 1 Қон тўқувчи; жаллод.

2 Қонхўр, бераҳм. [Низомиддин:] *Аммо, бари бир, ёш мирзолар катта бўлгач, ўз отабоболари каби хунрез, зolim бўладилар. Мирмуҳсин, Меъмор.*

ХУНРЕЗЛИК Қонли тўқнашув; қирғинлик, қиргин. *Ўтрор шаҳри бунёд бўлгандан бери бундай қирғин, бундай хунрезлик, зўравонликни кўрмаган эди. М. Осим, Ўтрор. Хунрезлик қил, демаган-ку На Ведаю на Қуръон! Э. Воҳидов.*

ХУНУК [ф. خنك — салқин, совуқ; ёқимсиз, жозибасиз; мунгли] 1 Кўриниши ёқимсиз; кўримсиз, чиройли эмас. *Французлар дунёда хунук аёллар йўқ, фақат ўзига оро бермаган, парваришсиз аёлларгина бор, деб ҳисоблашади. «Саодат». Вой-вуй, қишлоғимиз шунақа хароб, шунақа хунуки! А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.*

2 кўчма Ёқимсиз; нохуш, жирканч. *Хунук воқеа. ■ Ҳар қалай, кеча хунук иш бўлди. С. Аҳмад, Уфқ. Бечора хотиннинг инсонлик қадру қийматини ерга урадиган ниҳоятда хунук йўл бу. М. Исмоилий, Фарғона т. о.*

3 кўчма Қўрқинчли. *Унинг [Анварнинг] кўзлари қоронғида чарақлар, важоҳати хунук эди. Ў. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол.*

4 кўчма Кулоққа ёқмайдиған, ёқимсиз эшитиладиган. Хунук товуш. ■ Туни билан бўлган газабли бўкиришлар, хунук алаҳлашлар, йиртқичдай увлаб йиғлашлар тинди. А. Мухтор, Опа-сингиллар. Жимжит қабристон тепасидаги чинорда бойқуш хунук сайради. С. Аҳмад, Уфқ.

Хунук кўринмоқ Ёқимсиз таассурот қолдирмоқ. *Вой, илм увол эмасми, нега ишламайсиз? Ҳозирги замонда сичқон тутаман деган мушук ҳамма одамнинг кўзига хунук кўринди-я!* А. Қаҳҳор, Оғрик тишлар.

ХУНУКЛАШМОҚ Кўриниши ёқимсиз, кўримсиз бўлиб қолмоқ; чиройини йўқотмоқ. *Дастлабки пайтларда Муборак унга дурустгинадай кўринган эди. Бироқ уни яқиндан билиб боргани сайин, назарида хунуклаша борди.* «Ёшлик».

ХУНУКЛИК Кўримсизлик; чиройли эмаслик. *Биласизми, хунукликда ягона қиз ҳам етилган вақтда йигитнинг диққатини жалб қиладиган бўлади.* А. Қаҳҳор, Сароб.

ХУНХОР [ф. خونخوار – қонхўр, қон ичувчи; золим] *айн хунхўр.* *Вақти замон, кампир, ажалинг етди, Яна хунхор, билгин, Авазинг кетди.* «Маликаи айёр».

ХУНХЎР [ф. خونخور – қонхўр, қон ичувчи; золим] *кт.* Қонхўр, қотил; золим. *Ўзбекнинг одати: хунхўр душмани келса ҳам, бўсагадан қайтармайди.* С. Нуров, Майсаларни аёз урмайди.

ХУНХЎРЛИК Қон тўкишлик. *Уйингиз орқасида қилган адабсизликларим, хунхўрликларим учун мени кечирингиз.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ХУРАЛ [мўғ. хурал – мажлис, йиғилиш] Мўғулистон Республикасида олий ҳокимият органларининг номи. *Улуғ халқ хурали.*

ХУРЖУН [ф. خورجين ёки а. خرج – кўшалоқ бўлмали халта] 1 Эгар устига ёки елкага ошириб ташланадиган, юк солинадиган икки кўзли қоп, кўш халта. *Жун хуржун. Ип хуржун.* ■ *Қоп орқалаган оқ яктакли эркак билан икки кўзи тўла хуржун елкалаган аёл тошдан тошга ҳатлаб, нариги томонга ўтиб боряпти.* Т. Ашуров, Марварид тут.

2 эск. кўчма Қониқарсиз, ёмон. [Саид-аҳмадхон:] *Пул масаласи хуржун. Кўқон бойлари, патири учидан, деб жиндай пул беришди.* Ойбек, Улуғ йўл.

Ишни хуржун қилмоқ Ишни ёмон аҳволда қолдирмоқ, ўлда-жўлда, чала қилмоқ; на у ёқли, на бу ёқли қилмоқ. *-Гап деганда қоп-қоп, иш деганда бетоб хушёқмаслар бор, шулар ишни хуржун қилади, – деди раис.* Ойбек, О.в. шабадалар.

ХУРЖУНЛАШМОҚ эск. Ора йўлда қолмоқ; ёмонлашмоқ, чатоқлашмоқ. *Цехлардаги бригадалараро ижтимоий мусобақа ишлари хуржунлашиб.. қолди.* «Муштум».

ХУРИЛЛАМОҚ «Хур-хур» этган овоз чиқармоқ. *Хуриллаб ухламоқ.* ■ *Кўрпачада хурпайиб ётган мушук унинг [хотиннинг] қатим тортаётган кўлларига қараб хуриллайди, ғалтак ипни олиб қочишга пайт пойлайди.* С. Аҳмад, Уфқ.

ХУРМА Қатиқ ивитиш, сут солиб кўйиш учун ишлатиладиган сопол идиш; кўшқулоқ. *Фотиҳадан кейин Офтоб ойим товоқни хурмага, хурмани товоққа уриштириб, кувёга қатиқ олиб чиқди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ХУРМАЧА 1 Кичик хурма. *Кечқурун аям бир хурмача қатиқ.. кўтариб келди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

2 кўчма с. т. Қорин, ошқозон. *-Тўхта, тўхта, эй нонкўр. Хурмачанга лойиғини ичда, ўз обрусини билмаган гўл, – деди Эргаш Олимга.* Б. Раҳмонов, Қилмиш-қидирмиш.

Хурмачаси оқармаган айн. косаси оқармаган қ. оқармоқ. **Хурмача қилиқ** Ёмон, бемаъни, совуқ қилиқ; хунук одат. *Даданинг пули кўпайиб, бир йилдан буён хурмача қилиқ чиқариб қолдилар.* «Муштум». **Хурмачанинг тагини ялаганмидинг?** Тўйи куни қор ёки ёмғир ёққан йигит ёки қизга нисбатан ҳазил тариқасида айтиладиган гап. *Чурук паранжи ёпинган бир хотин узоқдан шанғиллаб келаверди: -Қор ҳам курсин, кафшим ҳам курсин, Нуриой, хурмачанинг тагини хўп ялаган экансиз-да!* Ойбек, Танланган асарлар.

ХУРМАҚОВОҚ шв. Ойимқовоқ.

ХУРМО [ф. خرما – хурмо] Тропик ва субтропик мамлакатларда ўсадиган, хурмодошларга мансуб дарахт ва унинг меваси. *Унинг [Нил дарёсининг] икки томонида фалакка бўй чўзган миноралар, кўп қаватли бинолар, хурмолар.* Мирмуҳсин, Ал Маҳдий. *Арабларда хурмо энг муҳим озуқалардан бири ҳисобланади.* К. Маҳмудов, Қизикарли пандалик.

ХУРМОЗОР [ф. خرمازار — хурмо май-дони] Хурмо дарахтлари экилган ер, боғ.

ХУРМОЙИ [ф. خرمايى — хурмога оид; тўқ сариқ, оч жигарранг] 1 Ранги хурмо меваси рангига ўхшаган; қизғиш-тўқ сариқ. *Тўрда соқоли хурмои-қизилча бўлган.. бир йигит ўтирарди.* С. Айний, Эсдалиқлар.

2 Ўзбекистондаги ўрик навларидан бири. [Ўрикнинг] ..хурмои, мирсанжали.. навлари яхши туршак беради. К. Маҳмудов, Ўзбек тансиқ таомлари.

ХУРОФИЙ [а. خرافى — Хурофотга оид, хурофотга асосланган. *Хурофий урф-одатлар.*

2 эск. айн. диний. *Китоб ғоят диний, хурофий — Ҳазрат Али жанг қилиб, кофирларни қириб, мусулмонларни уларнинг жабр-зулмидан қутқарди, деб ҳикоя қиларди бу китоб.* Ойбек, Болалик.

ХУРОФОТ [а. خرافات — билъат, таас-суб, ирим-чиримлар] Диний эътиқод, урф-одатлар, иримларни сохталаштирувчи ижтимоий-психологик ҳодиса. *Ҳақиқат ўз кучини йўқотган жойда хурофот илдиз отиши шубҳасиз.* «Саодат». *Нодон кишиларнинг кўнгли хурофотга яқин бўлади.* Газетадан.

ХУРОФОТФУРУШ [а. + ф. خرافاتفروش — хурофот сотувчи, тарқатувчи] кам қўлл. Хурофотни тарғиб қиладиган, хурофотни восита қилиб кун кўрадиган. *Инқилобдан кейин хурофотфуруш бу хонадон тезда қуриб, тўзғиб кетади.* Ойбек, О.в. шабадалар.

ХУРОФОТЧИ Хурофотга берилган одам. *Аваллига Абдужаббор ўлгудай хурофотчи, ўлгудай кўнгли тор бўлиб кўринди.* М. М. Дўст, Лолазор.

ХУРРАК Уйқуда нафас олганда чиқади-ган хириллаган товуш. *Ҳасанали ундан [Отабекдан] жавоб кутар экан, бир оздан сўнг жавоб ўрнига хуррак товушини эшитди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Кампир кучсиз хуррак торта бошлади.* Ойбек, Танланган асарлар. *Тўрт ошхўр идорани бошларига кўтариб, хуррак тортишарди.* С. Аҳмад, Сайланма.

ХУРРАКЧИ Хуррак отиб ухлайдиган киши. *Хурракни эмас, хурракчини отаман. Шундоқ ёқасидан ушлайман-у, деразадан отвораман.* А. Мухтор, Туғилиш.

ХУРРАМ [ф. خرّم — шод, қувноқ, хуш-чақчақ; мамнун] 1 Шод, хурсанд, хушчақчақ. *Чавандоз Гулсум опанинг ёш қизлардай «дув» қизарганини кўриб, хуррам жилмайди.* О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса. *Боринг*

бизнинг Андижонга ҳам, Боғларида сайр этинг хуррам. Х. Салоҳ.

2 Хуррам (эркаклар исми).

ХУРРАМЛИК Шодлик, масрурлик. *Ҳофиз Шерозий — эҳтиросли муҳаббат, гўзал табиат.. шодлик ва хуррамлик тароналарининг ижодчиси.* «ЎТА». *Лекин ерда ва кўкда мен томошага чиққан вақтимдаги латофат, хуррамликдан асар қолмаган эди.* С. Айний, Эсдалиқлар.

ХУРСАНД [ф. خرساند — мамнун, қаноатланган; шод, қувноқ] 1 Ҳаётдан жуда мамнун, кайфияти жуда яхши; шод, хуррам; хушчақчақ. *Озод ёшларнинг руҳлари тетик ва ўзлари хурсанд эдилар.* Н. Фозилов, Дийдор. *Ойим азбаройи хурсанд бўлганидан: -Баракалла, ўғлим! — деб елкамга қоқиб қўйди.* Ҳ. Назир, Ёнар дарё.

2 Бирор кимсадан ёки нарсадан қаноат ҳосил қилган; мамнун, рози, миннатдор. *Шу йўсин Нодира, Моҳлар ойимдан жуда хурсанд бўлгани ҳолда, уйига қайтди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Элмурод уни [Давлатёрни] шундай шароитда учратганидан хурсанд бўлди..* П. Турсун, Ўқитувчи.

3 Хурсанд (эркаклар ва хотин-қизлар исми).

ХУРСАНДЛИК Мамнунлик, вақтичоғлик. *Хурсандлигимни айтсангиз, гўё дарёман-у, қирғоққа сиғмай, тўлқин ураётгандекман.* Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлақати.

ХУРСАНДЧИЛИК 1 Вақтни хурсанд, шод, ўйин-кулги билан ўтказиш; вақтичоғлик. *Бу — бошларига тушган фожиадан кейинги биринчи хурсандчилик эди.* Мирмуҳсин, Меъмор. *..шу кунларнинг бирида Хайри ача уйида кичкина хурсандчилик бўлди.* Д. Нурий, Осмон устун.

2 Хурсандлик, шодлик. *-Мен сенга айтсам, дўстим, — деди Элмурод, — хурсандчилигим ичимга сиғмайди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ХУРУЖ [а. خروج — олға чиқиш, отла-ниш; сўзга чиқиш] 1 Тўсатдан ҳужум қилиш; ҳужум. *Танк орқасидан келаётган душман пулемётчилари хуруж қилиб қолди.* Назармат, Жўрлар баланд сайрайди. *Хуруж қилаётган оломон турган жойида қотиб қолди.* К. Яшин, Ҳамза.

2 *Кўчма* Иссиқ, совуқ, шамол, ёмғир, ўт, сув каби табиат кучларининг ҳамласи; авжига чиқиши, кучайиши. *Хуруж қилмоқ.* ■ *Шамол яна хуруж қилади, дарахтларнинг*

кўксини тилка-пора қилиб шовуллайди. Ф. Мусажонов, Ҳиммат. *Ногаҳон хуруж қилган бу ёмғир уни анча шошириб қўйган эди.* С. Аҳмад, Ойдин кечалар.

3 Касалликнинг кучайиши. *Иситма хуруж қилиб, [Башорат холанинг] ҳамма ёғи қақшаб оғриди.* А. Мираҳмедов, Кулган чечаклар.

4 с. т. Бирор салбий нарсага берилиб кетиш, ружу қилиш. *Ашир, хотини Хўжабековга тегиб кетгандан кейин, ичкиликка хуруж қилди.* С. Анорбоев, Оқсой;

ХУРУШ I [ф. *خورش* — қайла; зиравор, дориворлар] I Бирор иш ёки жараённинг юзага келиши, тезлашуви учун ёрдам берадиган восита. *Терини пардозлашда ишлатиладиган хуруш. Пайвандлаш хуруши.*

2 Овқат, чойга маза, таъм бериш учун унга қўшиладиган ошкўк, зиравор, доривор каби воситалар. *Агар чойнак узоқ вақт оловда турса, чой айниди, айниқса, таркибидаги хурушлари куйиб, безаза бўлиб қолади.* К. Маҳмудов, Қизиқарли пазандачилик.

ХУРУШЛАМОҚ *тех.* Қаттиқ материаллар сиртига кимёвий усул билан ишлов бермоқ, пардозламоқ. *Металларни хурушламоқ.*

ХУР-ХУР *тақл. с.* Хуррак товушини билдиради. *Соқи бобо пўстинининг бир енгига бошини тиқиб, бир енгига икки оёғини суқиб, хур-хур этиб, хуррак тортиб ухлаб ётибди.* «Хушкелди».

ХУРШИД [ф. *خرشيد* — қуёш] I Ёритиб турувчи нарса; қуёш, ёруғлик, машғал. *Оламнинг хуршиди кундир, одамнинг хуршиди — илм.* Ҳамза. *Тепаликка илк нурин сочди хуршиди жаҳон.* Э. Воҳидов.

Хуршиди тобон *поэт.* Ёрқин нур сочувчи, порлоқ қуёш; ёрнинг гўзал юзига ишора.

2 Хуршид (эркаклар исми).

ХУСУМАТ [а. *خصومت* — жанжал, низо; душманлик, адоват] Бировга нисбатан бўлган кек, адоват; қасд; душманлик. *Собир яна ўша ёқимтой шигита айланган ва Аҳмаднинг юрагида унга нисбатан ҳеч қандай хусумат қолмаганди.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат. *Тўтихоннинг юраги эзилиб, рашк ва хусуматдан юз терилари тортишди.* Н. Аминов, Тилло табассумлар.

ХУСУМАТЛИ Хусумат белгиси ифодаланган; адоватли. *У [Маждиддин] ўғлининг елкасидан қўлини секин тушира туриб, чо-*

дир томон хусуматли назар ташлайди-да, отга минмоқчи бўлади. Ф. Жўраев, Обид Жалилов.

ХУСУС [а. *خصوص* — хусусият, ўзига хослик, алоҳидалик; айримлик] I Муҳокамага сабаб бўлган ёки кўзда тутилган масала, мавзу. *Майли, ҳар ким айтсин ўз фалсафасин.. Уни мот қиларман мен бу хусусда!* О. Ҳакимов. *Юсуфбек ҳожининг қандай одам экани айниқса Акрам ҳожига англашилиб, бу тўғрида ортиқ баҳс қилинмади ва сўз бошқа хусусларга ўтди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Шарт шу: Бундан кейин ҳар хусусда мен билан яктан бўлиб ишласангиз.. дурустми?* Ойбек, Танланган асарлар.

2 3-ш. эгалик ва ў.-п.к. аффикслари билан кўмакчи вазифасида қўлланади (қ. **хусусида**). *Интизом хусусида гапирмоқ.*

ХУСУСАН [а. *خصوصاً* — асосан; айниқса, махсус] *рвш.* Бошқаларидан кўра; айниқса. *..Самарқандда, хусусан, Фарғона водийсида одам шаклини чизши ҳали ҳам Қуръон номидан қаттиқ тақиқланиб келмоқда эди.* П. Қодиров, Юлдузли тунлар. *Чарос, хусусан, Темур портрети ҳақида гапирмоқчи эди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

ХУСУСИДА *кўм. вzf.* Тўғрисида, ҳақида. *-Пилла хусусида тил қисиклик жойим йўқ. Планни бир юз ўн бир процент қилиб қўйганман, — деди раис.* С. Аҳмад, Ҳодивой.

ХУСУСИЙ [а. *خصوصى* — алоҳида, махсус; шахсий] I Бирор шахснинг ёлғиз ўзига қарашли, тегишли бўлган; шахсий; алоҳида. *Хусусий дўкон.* ■ *Анвар хусусий ҳаёти, айниқса, Раънога алоқасидан ҳеч кимга оғиз очмас эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён. *Кундузлари ўрда девонини бошқариш, эрталаб ва кечқурун ўз уйида хусусий кишиларни қабул қилиш, албатта, Анвар учун оғир эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

2 Муайян бир нарса ёки мавзуга бағишланган; айрим бир нарса ёки мавзуни ўз ичига оладиган. *Хусусий ва умумий масалалар.*

ХУСУСИЙЛАШТИРИШ *икт.* Фуқароларнинг ва давлатга тааллуқли бўлмаган юридик шахсларнинг давлат мулк объектларини ёки давлат акциядорлик жамиятларининг акцияларини давлатдан сотиб олиши; давлат мулкига эгалик ҳуқуқининг давлатдан хусусий субъектларга ўтиши

жараёни. *Давлат уй-жой фондини хусусийлаштириш Ўзбекистон Республикасининг махсус қонунларига мувофиқ амалга оширилади.* Газетадан.

ХУСУСИЙЛИК 1 Айримлик, ўзига хослик.

2 флс. Фалсафа фани категорияларидан бири. *Демак, тил билан нутқ умумийлик билан хусусийликнинг диалектик муносабатида бўлиб, улар бири иккинчисига утиб турадиган ҳодисалардир.* «ЎТА».

ХУСУСИЯТ [а. خصوصیت — ўзига хослик; алоҳидалик, айримлик] Бирор нарса ёки кимсанинг ўзига хос, бошқалардан ажралиб турадиган томони, ўзига хос белгиси. *Характерли хусусият. Ўзбек тилининг ўзига хос хусусиятлари.*

ХУТБА [а. خطبه — ваъз, нутқ; панднасихат] **1 дин.** Жума ва ҳайит кунларида имом хатибнинг суннатдан кейинги (фарздан олдинги) ваъзхонлиги; диний панднасихат. *Намоздан кейин семиз ва такаббур Бўрихон ҳазрат эшон минбарга чиқиб, хутба бошлади.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари. *Ўрта асрларда хутбанинг муҳим сиёсий аҳамияти бўлган.* «ЎЗМЭ».

Номига хутба ўқитмоқ ёки номини хутбага қўшиб ўқитмоқ тар. Тахтга чиққан ҳукмдорнинг номини намоздан кейинги дуода тилга олиб, унинг ҳақиқий ҳукмдор эканлигини тан олмоқ. *Бир кунни Абу Убайд Қобуснинг ўғли Манучеҳр Маҳмуд номига хутба ўқитиб, расман унинг ҳоқимлар қаторига ўтгани тўғрисида хабар олиб келди.* М. Осим, Ибн Сино қиссаси.

2 Никоҳлаш вақтида ўқиладиган дуо. *Қози никоҳ хутбасини ўқишга киришди.. С. Айний, Эсдалиқлар. -Афанди, шайтоннинг хотинининг оти нима? — деб сўради имом. -Никоҳ кунни сиз хутба ўқиган экансиз-ку, билмайсизми? «Латифалар».*

ХУТОР [р. хутор < қад. нем. huntari — вилоят, ҳудуднинг бир қисми] **1** Россияда қўрғони, уйлари билан алоҳида ажратиб, ўраб олинган, муайян шахсга қарашли ер майдони.

2 тар. Кубань, Украина ва Ўрта Осиёда икки-уч хўжаликдан иборат қишлоқча.

ХУФИЁНА [а. + ф. خفيانه — яширинча, билдирмай, зимдан] Бошқаларга билдирмасдан; яширин равишда; яширинча. *Кеча оқшом Амажон масжиднинг имомию бир*

муллани чақиртириб, хуфёна никоҳ ўқиттириб қўйган эди. С. Сиёев, Аваз.

ХУФИЯ [а. خفيه — яширинлик, махфийлик; сирини бошқаларга айтмаслик] **1** Бошқаларга билдирилмайдиган, сир тутиладиган; яширин, махфий. *Иброҳим султон Қоралион қулоғига шивирлаб, хуфия топшириқни маълум қилди.* Мирмуҳсин, Меъмор. *-Амаки, ташқарида гаплашсак бўлмайдими? — деди қиз.. -Йўқ, — деди Жўра қоровул, — хуфия гап бор.* Ю. Шомансур, Қора марварид.

2 Билдирмасдан бузуқлик қилувчи; яширин равишда фоҳишалик қилувчи. [Мас-тура:] *Менинг қўлимдан беш юзга етиб хуфияси, сатанги, акабаччалари чиқди.* Ҳамза, Паранжи сирлари.

ХУФИЯКИ айн. хуфиёна. *Рўза ойи келиши билан Саид Бурҳон маҳзум кундуз кунлари қоронги хужрага кириб.. хуфияки майхўрлик қилиб, дам олиб ётар.. эди.* Файратий, Маҳзум қочди.

ХУФТОН [ф. خفتن — ухламоқ, ухлаш] **1** Куёш ботгандан бир-икки соат кейинги вақт; тахминан кеч соат еттидан ўнгача давом этувчи вақт. *Кеч кирди, хуфтон бўлди, баъзи ўтовларда чироқлар ўчди.* Ж. Шарипов, Хоразм.

2 дин. Куёш ботгандан бир ярим соат ўтгач ўқиладиган кечки намоз. [Тиллабой] *Овқатларни хўп еб олгандан кейин, хуфтонни намозшомдаёқ чала-чулпа ўқиб олиб, дарров ухлаб қолар эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

Дили (ёки кўнгли, таъби) хуфтон Кўнгли гаш; хафа. *Бўрининг дили хуфтон бўлди.* Т. Мурод, Қўшиқ. *Кўнглим бирдан хуфтон бўлиб, ўзимни ҳақоратлангандек сездим.* М. Қориев, Ойдин кечалар. **Етти (ёки икки, уч) хуфтон** Алламаҳал, аллавақт. *Хайри ачанинг чоли азонаб тегирмонга чиқиб кетади, шу билан икки хуфтонда қайтади.* Д. Нурий, Осмон устунни. *Қўли кишанли Авазни сарбозлар етти хуфтонда.. мазористонга олиб келишди.* С. Сиёев, Аваз. **Хуфтон намози айн. хуфтон 2.** *Чол хуфтон намозини ўқиш учун тахмондан жойнамозни олиб, наमत устига тўшамоқда эди.* Ш. Холмирзаев, Оғир тош кўчса.

ХУФЯ [а. خفيه — сир; айғоқчи, изқувар] тар. Айғоқчи, изқувар. *Уларнинг бу музокараларини четда эшитиб турган хуфялардан бири бу сўзни Азизбекнинг қулоғига етказур.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. [Қосим-

бек:]: *Қулингиз Самарқанддаги хуфялардан келган бир хабарни амирзодамга кўрсатишдан тортинган эди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар.*

ХУШ [ф. خوش — ёқимли, яхши, ажойиб; шод, қувноқ] 1 Яхши, ёқимли. *Яхши куй ва қўшиқ инсонга хуш кайфият бағишлайди. Газетадан. Димоққа бир хуш ҳид уради Боғлар ошиб келган шаббода. Х. Салоҳ.*

Вақти (ёки кўнгли) хуш Кайфи чоғ, хурсанд. *Вақти хуш бўп, карнай-сурнай қўяди, Ўйинчи, созанда бари келади. «Баҳром ва Гуландом». Фарҳоднинг кўнгли хуш бўлиб, Отаси ҳам бирга кетди. «Баҳром ва Гуландом». Хуш ёқмоқ* Жуда ёқмоқ, маъқул тушмоқ. *Бунақа шарт эликбошига албатта хуш ёқади-да! Дарров ҳовлини ўз баҳосидан анча ортиққа олибди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироклари. Хуш келибсиз! ёки хуш келдингиз! Меҳмон келганда, хурмат юзасидан айтиладиган ибора. -Хуш келибсиз, сафо келибсиз, жуда хурсандман, — деди уй эгаси. М. Осим, Ибн Сино қиссаси. Хуш келмоқ* Ёқмоқ, яхши кўрмоқ. *Унинг ўзига сариқ атлас хуш келса-да, бироқ ҳозир ўз хоҳишини бир ёққа қўя туриб, Отабек кўнглича кийинишга қарор қилди. А. Қодирий, Ўтган кунлар. Хуш кўрдик айн. хуш келибсиз. [Бобур:] -Хуш кўрдик, бегим, — деди-да, унга ўнг елкасини тутди. П. Қодиров, Юлдузли тунлар. Хуш кўрмоқ* Ёқтирмақ, яхши кўрмоқ. *Аммо Анварнинг айнақса хуш кўрган кишиларидан биринчиси Равно ва иккинчиси.. Насим исмли бола эди. А. Қодирий, Меҳробдан чаён. Хуш энди!* Хайрлашиш вақтида айтилади; хайр. *Менинг билан бирга келган Меҳрибонлар, хуш энди!* «Баҳром ва Гуландом». **Хуш қолинг** Хайрлашиш вақтида кетувчининг қолувчига яхшилик тилаб айтадиган ибораси. *Азаматлар, навра шерлар.. Беғу хонлар, хуш қол энди!* «Эрали ва Шерали». **Хуши йўқ** Хоҳламаслик, ёқтирмаслик; хоҳиши йўқ. *Дастурхонда ҳолва, новот, мураббо.. Заргаровнинг буларга хуши йўқ.. А. Мухтор, Бўронларда бордек ҳаловат. Хуши келмоқ* Кайфияти яхши бўлмоқ. *Бундайлар ҳақида халқда кўча хандон, уй зиндон, деган нақл бор. Чунки хуши келганда, ундан қувноқ одам йўқ. Ж. Абдуллахонов, Орият. Хушига келса* Хоҳласа, ёқтирса. *Хушингга келса — шу, бўлмаса, билганингни қил.*

ХУШ- [ф. خوش — ёқимли, яхши; шод, қувноқ, хурсанд] Бир қанча қўшма сўзларнинг биринчи қисми бўлиб, «яхши, ажойиб; ёқимли, дилкаш, қувноқ, қувончли» каби маъноларни билдиради.

ХУШАТВОР [хуш + атвор] *эск. кт. Хушфеъл, яхши ахлоқли, яхши хулқли. Бердилар таълим менга мен билмаган ҳар кордин, Илму одобу ҳунар, фаҳм этмаган асрордин, Хушсуханлик, хушқаломлик ҳамда хуш-атвордин, Ҳеч бири бахтимга ёри бермади, нолон бошим. Мутриб.*

ХУШАХЛОҚ [хуш + ахлоқ] *кт. Ахлоқи яхши, одобли. Хушхулқ, хушахлоқ.. тўғрисиўз Маҳаммадкарим чинакам ботир, шижоатли, душманларга нисбатан раҳмсиз, шафқатсиз киши эди. М. Ўринхўжаев, Унутилмас кунлар.*

ХУШБАХТ [хуш + бахт] *кт. Бахтли, саодатли. Хушбахт йигит. ■ -Не Фарғона, эл туй қилар, Қўнар, ўйнар хушбахт диёр. Миртемир. Биз ўшанда сўлим соҳилда хушбахт кезиб, анчагача қолиб кетдик. Газетадан.*

ХУШБАХТЛИК Бахтлилик; мамнунлик. *Шунга қарамай, ҳамма хурсанд, юзларда хушбахтлик жилваланади. Ж. Абдуллахонов, Тўфон.*

ХУШБАҲРА [хуш + баҳра] *кт. Кишининг баҳридилини очадиган; хушҳаво. Бўлибсан ўзгача хушбаҳра, хушҳаво, чаманим. Ҳабибий.*

ХУШБАҲРАЛИК Одамнинг баҳридилини очишлик. *Ўрикзорга қараб турган, дид билан бино қилинган.. эски айвон озодалиги, хушбаҳралиги билан меҳмонлар диққатини жалб қилди. С. Абдулла, Мавлоно Муқимий.*

ХУШБИЧИМ [хуш + бичим] 1 Яхши тикилган; кийганда ярашадиган, бичими яхши (кийимлар ҳақида). *Хушбичим дўппи. Хушбичим костюм. ■ Ўғилой чўлқуварлар фарзандларига чиройли ва хушбичим кийимлар тикиб берди. «Ўзбекистон кўриқлари».*

2 Бўйи-басти келишган, қадди-қомати чиройли. *Хушбичим йигит. ■ Бир байрам кечасида унинг [Назокатнинг] сермароқ рақси ва хушбичим қадди-қоматини кўрган қандайдир меҳмон уни балет мактабига таклиф қилди. Шухрат, Умр поғоналари.*

3 Ташқи қиёфаси, тузилиши, кўриниши чиройли, келишган. *Хушбичим иморат. ■ Улардан бири [Алиев] барваста қомат, қуюқ*

қора қошли, хушбичим чехрали йигит эди. Х. Шайхов, Рене жумбоғи.

ХУШБИЧИМЛИК Келишганлик.

ХУШБҮЙ [хуш + бүй II] Ёқимли ҳид таратадиган; яхши ҳидли, муаттар. *Ҳамма ёқни димоғни қитиқловчи хушбүй буғдой ҳиди тугиб кетди.* Н. Фозилов, Дийдор. *Димоғига аллақандай хушбүй атир иси гушллаб урилди.* Ҳ. Ҳошимов, Қалбингга кулоқ сол.

ХУШВАҚТ [хуш + вақт] Вақти чоғ, хурсанд, шод. *Очил кечагидан анча бошқача — шўх, хушвақт.* П. Қодиров, Уч илдиш. *Даврада унинг [Бўрининг] дастидан рўшнолик кўролмайд юрганлар хушвақт бўлди.* Т. Мурод, Юлдузлар мангу ёнади.

Хушвақт бўлинг! Меҳмон келганда айтиладиган «Хуш келибсиз!» иборасига жавобан айтилади. [*Рихси хола:*] *Хуш кептилар!* [*Саодатхон:*] *Хушвақт бўлинг!* С. Зуннунова, Янги директор.

ХУШВАҚТЛИК Хурсандчилик, шодлик. [*Шариф:*] *Хуш келибсиз, азиз меҳмонлар.* [*Ҳамма:*] *Хушвақтлик бўлсин.* Н. Сафаров, Кимга тўй, кимга аза.

ХУШГАП [хуш + гап] Ширинсўз; хушмуомала. *Хушгап одам.* ■ [*Меҳмонларнинг*] *Баъзилари адабиётдан хабарсиз бўлсалар ҳам, хушгап, хушчақчақ ва аскиячи эдилар.* С. Айний, Эсдаликлар. *Очиқ чехра, диловар, марду хушгап, Кўзи ўйнаб турар кулганда сўзлаб.* Ҳабибий.

ХУШДИЛ [хуш + дил] кам қўлл. Очиқ кўнгил, ёқимли. *Вагонда қолаётган солдатлар оқкўнгил, хушчақчақ ва хушдил улфатидан ажралиб қолаётганларига ачинардилар.* З. Фатхуллин, Сўнмас юлдуз.

ХУШЁҚМАС Ишга бўйни ёр бермайди-ган; дангаса, ишёқмас. *Хушёқмасни эл хушламас.* Мақол.

ХУШЁҚМАСЛИК Дангасалик, ишёқмаслик. *Хушёқмаслик билан ишламоқ.* ■ *Амалдорлар ўзаро гап сотиб, вазифаларини хушёқмаслик билан бажарардилар.* Ойбек, Навоий.

ХУШИЧИМ Яхши ичиладиган, ютуми яхши, ичишли. -[*Мусаллас*] *Жуда хушичим, кайфи ҳам нозик.. — деди кампир Зумрада.* Ойбек, Танланган асарлар.

ХУШКАЙФ [хуш + кайф] 1 Кайфияти яхши, хурсанд, ўйнаган-кулган, хушчақчақ. *У жуда хушкайф эди.* ■ *Хушкайф бир гуруҳ*

тор кўчадан чиқиб, мадраса орқасида ғойиб бўлди. Ойбек, Навоий.

2 *айн. ширакайф. Хушкайф одам.*

ХУШЛАМОҚ Ёқтирмақ, суймоқ, *Самиғжон ҳам бошқа қишлоқ қизлари орасидан ёлғиз Матлубани хушласа керак, уни кўпроқ суратга олишга тиришарди.* О. Ёкубов, Излайман. *Семиз, бети очиқ қора хотин менга хушламай боқди.* С. Сиеёв, Ёруғлик.

Кўнглини (ёки вақтини) хушламоқ Бировни хурсанд қилмоқ, унга шодлик, вақтичоғлик бахш этмоқ. *Ҳеч кимса бийларнинг кўнглини хушламайди.. «Алпомиш». Уч канизи бувисининг вақтини хушлаб.. рўмолини бошига елвагай ташлаб, чопишиб.. бора солиб, занжирни ушлади.* «Эрали ва Шерали».

ХУШЛАШМОҚ 1 **Хушламоқ** фл. бирг. н.

2 *фольк.* Ёқимли сўз ва ҳаракатлар билан бир-бирларини хурсанд қилишга уринмоқ. *Мени кўриб, кўшкдан у пастга тушди, Парвона бўб, атрофимда хушлашди.* «Нигор ва Замон». *Раёно баргига кўниб, шўхлик бошлашиб, Мен билан хушлашдилар булбул, савваси.* Файрагий.

3 Бир-бирига «хуш келибсиз», «хуш қолинг» дейишмоқ; хайр-хўшлашмоқ; хайрлашмоқ. *Чаққон дарвозадан буларни чиқариб, хушлашиб, Соқи билан Авазни жўнатди.* «Бўтақўз».

ХУШЛУҚУМ [хуш + *لقم* — «луқма I» с. нинг кўпл.] кам қўлл. Ютуми яхши; хушичим; лаззатли. -*Во-ей, муздаккина-я, ажаб хушлуқум, ютган сари роҳат қиляпман, — деди Унсин морознийни ялаб.* Ойбек, Улуғ йўл.

ХУШМАНЗАРА [хуш + манзара] Кўриниши кишининг баҳридилини очадиган; чиройли манзарага эга; кўркам. *Ўзининг қисқа умрини шу хушманзара водийда тинчгина ўтказсин, эркинликдан маҳрум бўлмасин.* М. Осим, Ибн Сино қиссаси. *Янги Ўрда, юқорида ёзганимиздек, ҳақиқатан шу-куҳлик, хушманзара бино қилинган эдики, унинг ҳозирги харобасидан ҳам кўрса бўлур.* А. Қодирий, Мехробдан чаён.

ХУШМАНЗАРАЛИК Кўркамлик. *Бу шийпон ўзининг хушкайф ва хушманзаралиги билан қишлоқда.. «Обид кетмоннинг шийпони», деб машҳур бўлади.* А. Қодирий, Обид кетмон.

ХУШМУЛОЗИМ [хуш + мулозим] Кишини хурсанд қилишга тиришадиган; хушмуомала, хушфёъл, сермулозамат, сертавозе. *Хушмулозим йигит.* ■ *Бу ерда, хушмулозим мезбонларимизнинг қабул маросимида кўп мамлакатларнинг вакиллари тўпланган.* Газетадан.

ХУШМУЛОЗИМАТ [хуш + мулозимат] айн. **хушмулозим.** *Хушмулозимат мезбон.*

ХУШМУЛОЗИМАТЛИК Хушмуомалалик, сертавозелик. *-Мен дарвозага етар-етмас, мингбошининг ўзи чикди: болани сўкиб, мени эса яна ҳам хушмулозиматлик билан қарши олди, — деди Шокиржон.* Ш. Ризо, Қор ёғди, излар босилди.

ХУШМУОМАЛА [хуш + муомала] 1 Муомаласи, гап-сўзлари, хатги-ҳаракати ёқимли; хушфёъл. *Ҳақиқатдан ҳам Лаълининг бунчалик хушмуомала йигитни биринчи бор кўриши, гап билан элтиб кўяди-я!* Д. Нурий, Осмон устуни. *Бошлиқнинг хушмуомала, маданиятли бўлгани яхши.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

2 *от* *взф.* Одоб билан ёқимли муомала қилиш; хушфёъллик. *Анвар ҳар ким учун севимли ва хушмуомаласи барчага баравар эди.* А. Қодирий, Меҳробдан чаён.

ХУШМУОМАЛАЛИК Бировга яхши муомалада бўлиш. *Рихсивой аканинг хушмуомалалик одати ҳамсуҳбатига қаттиқ гапиришга имкон бермади.* Р. Файзий, Чўлга баҳор келди.

ХУШМЎЙЛОВ [хуш + мўйлов] Мўйлови чиройли, мўйлови ўзига ярашган. *Йигитлар кулумсираб, ўртадаги думалоқ юзли, хушмўйлов йигитга ишора қилишди.* Х. Султонов, Онамнинг юрти. *Ўртадаги сўрида ўтирган баланд бўйли.. хушмўйлов йигит сўрини қасир-қусур қилиб, ўзини пастга отди.* С. Аҳмад, Ҳуқм.

ХУШНАВО [ф. خوشنوا — хушоҳанг, ёқимли овозли] Ёқимли куйлайдиган; куйлари, кўшиқлари кишига завқ-шавқ бағишлайдиган. *Минг фарёдким, ўзбек поэзия гулистонида хандон урган хушнаво булбул сайрашдан тўхтади.* Н. Сафаров, Мардлар. *Ҳофизу созанда — жамъи хушнаволарга салом.* Муқимий.

ХУШНУД [ф. خوشنود — мамнун, қониққан; шод, хурсанд] *кт.* 1 Хурсанд, шод; мамнун. *Миробидов.. уйга жуда хушнуд кайфиятда кириб келди.* О. Ёқубов, Диёнат.

Барча хушнуд, диллар чоғ эди. Э. Воҳидов. Нидо.

2 Кишини хурсанд қиладиган; кайфиятини кўтарадиган. *Шерзоднинг кўкрагига фонендоскопнинг муздек ҳалқаси тегиши билан вужудида хушнуд бир энгиллик сезди.* Ў. Ҳошимов, Нур борки, соя бор.

3 Хушнуд (эркаклар исми).

ХУШНУДЛИК Мамнунлик, хурсандчилик. *-Терим жуда хушнудлик билан бошланди, болам, — деди.. ота ҳаяжонланиб.* Ойбек. О. в. шабадалар. *Рўзгорнинг барчи оғир-енгили Ҳабиба опанинг елкасида. Ҳамма ёқ саранжом-сарихта. Болалари, эрининг чехрасида ҳам хушнудлик.* Э. Охунова, Элге содиқ аёл.

ХУШОВОЗ [хуш + овоз] Овози ёқимли, тиниқ. *Хушовоз ашулчи.* ■ *Булоқ бўйларисида гул, райҳон, ялпиз, Қушлар хушовоздир, баланд парвоздир.* Миртемир.

ХУШОМАД [ф. خوشآمد — (л.м. яхши келди, хуш ёқди) — саломлашиш, салом бериш; ёқимли сўз; тилёглама мақтов] Бирор кишига тамагирлик билан хизмат қилиш, сермулозамат бўлиш, мақташ ва ш.к.; хушомадгўйлик, лаганбардорлик. *Хом кишини хушомад хароб етар.* Мақол. ■ *Айрим раҳбарлардек Баширжонга ҳам хушомас ёқарди.* «Ёшлик».

Хушомад қилмоқ 1) хушомадгўйлик билан муомала қилмоқ, лаганбардорлик қилмоқ. *-Хотин киши эрига хушомад қила бошладими, билинги, у гуноҳ қилган бўлади.* С. Сиёев, Отлиқ аёл; 2) мамнуният ифодаси сифатида «дўст», «барака топ», «қурбонингиз бўлай» каби иборалар билан кимсага қарата хитоб қилмоқ. *Шўх йигитлар ўйинчиги хушомад қилар, қийқиришар эди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ХУШОМАДГЎЙ [ф. خوشآمدگوی — хушомад айтувчи] Бировга хушомад қилувчи; лаганбардор. *Илмсиз бош қашир, Хушомадгўй гап ташир.* Мақол. ■ *Сизга бошқа одамлар тўсқинлик қилди, бўлмаса, бундай зиёнчилар, хушомадгўйларни уриб, патини тўзитиб юборар эдингиз.* А. Қаҳҳор, Мунофиқ.

ХУШОМАДГЎЙЛИК қ. лаганбардорлик. *Хушомадгўйлик қилмоқ.* *Хушомадгўйлик билан гапирмоқ.* ■ *Олаҳўжа Элмуродни кўрган жойида хушомадгўйлик билан гаплашишга тиришарди.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ХУШОМАДОМУЗ [хушомад + ф. آميز — ўшаш, каби] *рвш.* Хушомад тариқасида, хушомад қилгандай; лаганбардорлик билан. *Унинг [раиснинг] ранги оқариб, хушомадомуз жилмайди.* С. Анорбоев, Меҳр.

ХУШОҲАНГ [хуш + оҳанг] Оҳанги кулоққа ёқадиған, ёқимли. *Бу ҳазин ва хушоҳанг куйлар, дам қувноқ, дам мунгли лапарлар тонг отгунча давом этишини истайди.* О. Ёкубов. Эр бошига иш тушса.

ХУШРҮЙ [ф. خوشروی — чиройли юз-ли] **1** Чиройли; гўзал. *Хушрўй қиз. Хушрўй йигит.* ■ *Уруш вақти. Декабрь оқиомларидан бирида хушрўйгина жувон Тошкентнинг собиқ эски шаҳари кўчаларидан шошиб борарди.* Ф. Хўжаев, Онадек меҳрибон. -*Ёвонимизда Жумагул отли бир қиз бор. Ундай хушрўйи йўқ.. — деди тўра Ашир маҳрамга.* Ж. Шарипов, Хоразм,

2 *рвш.* Очиқ чеҳра билан, самимий. *Хушрўй қаршилаған ёшгина, қорачадан келган, истараси иссиқ бир хотин [Искандарога] челақда сув тутди.* Ойбек, Нур қидириб. *Саодат уларга одатдагидек кулиб, хушрўй жавоб қилиб ўтирди.* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

3 Хушрўй (хотин-қизлар исми).

ХУШРҮЙЛИК Чиройлилик; кўркамлик. *Хушрўйлик, кўзларидаги нур, юракдаги эзгулик, шўхлик, кўҳлилик — ҳаммаси тотуликдан экан.* Э. Охунова, Бахти кулганлар.

ХУШСУРАТ [хуш + сурат] Кўриниши чиройли, кўркам, гўзал. *Хушсурат одам.* ■ *Унинг ёши ўтиб қолган, аммо қош-кўзидан ёшлиқда хушсурат бўлгани аниқ кўриниб турарди.* Ў. Ҳошимов, Нур борки, соя бор. *Эридан анча ёш бўлган қора қош, қуралай кўзли хушсурат Ситорабону «дадаси уришиб бермасайди», деб ҳайқиқиб турар эди.* М. Осим, Ибн Сино қиссаси.

ХУШСУХАН [хуш + сухан] Ёқимли сўзлайдиган, ширинсўз, суҳбати ширин. *Хушсухан одам.*

ХУШСУҲБАТ [хуш + суҳбат] Яхши суҳбат қурадиган, суҳбатни қизитадиган; гапирсўзи ёқимли. *Хушсуҳбат одам.* ■ [Инженер] *Ўттиз беш яшар, хушсуҳбат, қадди-қомати келишган.. қўрилишга келган.* Ҳ. Назир, Мафтунингман, Озарбайжон.

ХУШТАБАССУМ [хуш + табассум] Юзидан ёқимли табассум аримайдиган; хушфёъл. *Хуштабассум аёл.*

ХУШТАБИАТ [хуш + табиат] Хатти-ҳаракати ёқимли, хушфёъл; очиқ. *Оддийгина кийинган хуштабиат аёл Дадашевни кутувчилар столига таклиф қилди.* И. Раҳим, Тақдир. *Руқия она ўрта ёшлардаги хуштабиат аёл экан.* Ў. Умарбеков, Кўк дафтарнинг сири.

ХУШТАБИАТЛИ *айн.* хуштабиат. *Неъматжон хуштабиатли, уятчан бир йигит бўлиб, одамлар билан ҳам жуда одобли, бир маромда сўзлашарди.* Ж. Шарипов, Саодат.

ХУШТАБИАТЛИК Хатти-ҳаракати ёқимли, хушфёъл бўлишлик. *У қиз хуштабиатлиги билан ажралиб турарди.*

ХУШТАВОЗЕ [хуш + тавозе] Тавозе билан муомала қиладиган; хушмуомала, илтифотли. *Хуштавозе одам.* ■ *Кўни-қўшнилари билан саломлашиб юрадиган хуштавозе бу йигитдан қишлоқ кампирлари қочиммас.. эдилар.* М. Осим, Тилсиз гувоҳ.

ХУШТАКАЛЛУФ [хуш + такаллуф] Иззат-ҳурматни ниҳоятда ўрнига қўядиган; хуштавозе. *Хуштакаллуф одам.*

ХУШТАКАЛЛУФЛИК Хуштавозелик, сертакаллуфлик. *Хуштакаллуфлик билан муомала қилмоқ.*

ХУШТАКАЛЛУФЛИЛИК *айн.* хуштакаллуф. *Бу ерда харидорларга хуштакаллуфлик кўрсатилади.* Газетадан.

ХУШТАЪБ [хуш + таъб] *эск. айн.* хуштабиат. *Рустамжон хуштаъб йигит. Унинг одоби, сиполиги Шоқир акага кўп маъқул келарди.* М. Хайруллаев, Кўнгил.

ХУШТАЪМ [хуш + таъм] Суйиб истеъмол қилинадиган; таъми яхши, ёқимли; хушхўр. *Хуштаъм овқат.* ■ *Маҳсум бу хуштаъм таомни шошиб-пишиб тановул қилгунича, кампир тепасида қараб турди.* Ҳ. Фулом, Замин юлдузлари.

ХУШТАЪМЛИК Хуштаъм бўлишлик. *Сутга ёки қатиқ зардобига қорилган ҳамирдан тайёрланган нон хуштаъмлик хоссасига эга бўлади.* Ф. Маҳкамов, Дастурхонимиз файзи.

ХУШТОР [ф. خوشدار — яхшилиқка, ёқимлиликка эга] **1** Бирор кимсани севган, унга кўнгил қўйган киши; ошиқ. *Шу гўзал қизнинг хуштори бўлдим, Санъатин кўриб, завқларга тўлдим.* А. Пўлат. *Қамархонга хуштор бўлганларнинг сон-саногии йўқ экан.* «Эртаклар».

2 Бирор нарса билан жуда қизиқадиган, унга меҳр қўйган; иштиёқманд, орзуманд. *Эҳтимол, булоқдан чиқаётган бу тиниқ сувнинг хуштори, кушандаси кўндир: бу сув тоғу тошини тўлдириб юрган қушлар, кавак-кандикларда истиқомат қиладиган жониворлардан ортмас.* И. Раҳим, Чин муҳаббат. - *Идорада ўтириб қиладиган иш районимизда ҳам топилади, — деди [Мўмина] гапни шарт кесиб, — унақа ишга хуштор бўлганимда, бу ерга [Мирзачўлга] келиб нима қилардим.* Ҳ. Нурий, Лочин боласи — лочин.

ХУШТОРЛИК Ошиқлик. *Барча шодлик сенга бўлсин, Бор ситам, зорлик менга, Барча дилдорлик сенга-ю, Барча хушторлик менга.* Э. Воҳидов.

ХУШФЕЪЛ [хуш + феъл] Феъл-атвори яхши, кишига муомаласи ёқадиган. *Хушфеъл одам. ■ Тўладан келган, хушфеъл Шукур Каримович ҳам дастлабки кундан бошлаб унга ёқиб қолган эди.* Мирмуҳсин, Умид.

ХУШФЕЪЛЛИК Яхши муомала. У [Дадамат ака] ажойиб хушфеъллик билан йигитларни чорпоёга таклиф этди. Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

ХУШҲАБАР [хуш + хабар] Кишини хурсанд қиладиган хабар; яхши хабар; мужда. *Кечкурун Гулчеҳра билан гаплашгани кетган Муяссар ҳам хушхабар билан қайтди.* О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса. *Ҳар гал биров сизга кўнғироқ қилса, юрагингизда бирор хушхабар эшитишнинг заифина умиди пайдо бўлади.* Ф. Мусажонов, Ҳиммат.

ХУШХАНДОН [хуш + хандон] Хушчақчақ, хурсанд, шод. *Йўлда таниш-билишлар учраса, хушхандон кўришаман, ярашса-ярашмаси ҳазил қиламан.* С. Сиёев, Эркаклар эртаги.

ХУШХАТ [хуш + хат] 1 *от* Чиройли ёзилган хат; чиройли ёзув, хуснихат. *Чоқарнинг хушхатини Аваз дарров таниди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

2 *сфт.* Чиройли ёзиш санъатига эга бўлган, хатни чиройли ёза оладиган, хати чиройли. *Мавлоно Абдусамад жуда хушхат котиб ва моҳир наққош эди.* М. Осим, Сехрли сўз.

3 *сфт.* Чиройли, тартибли (ёзув ҳақида). *Хушхат ёзув.*

ХУШХОН [ф. خوشخوان — яхши, ёқимли ўқийдиган, хушовоз] Овози ёқимли, оҳангдор. *Боғи шинам, ариқ бўйида Гуркирайди*

райхон, ялпизлар. Тўқсон ёшли ота тўйида Хизматдадир хушхон ҳофизлар. Ҳ. Гулом. *Бутун борлиқ хушхон қушларнинг Шод яласи билан тўлғуси.* З. Диёр.

ХУШХОНЛИК Ёқимли овоз соҳиби бўлишлик. *Бу йигит хушхонлиги билан шуҳрат қозонди.*

ХУШХУЛҚ [хуш + хулқ] айн. **хушфеъл.** *Қиз боланинг хушхулқ, эпчил, ўқувли бўлиб тарбияланиши.. кўпинча унга онадан ўтади.* «Саодат».

ХУШХУЛҚЛИК Яхши, ёқимли феъл-атворга эга бўлишлик. *Мажнун ўзининг хушхулқлиги ва ахлоқи билан ўқувчининг ҳар қанча таҳсин ва офаринига лойиқ.* Т. Жалолов, «Хамса» талқинлари.

ХУШХҲҮР [ф. خوشخور — яхши ейиладиган, мазали] Тотли, мазали. *Козим хушхўр айрондан мириқиб сипқарди.* Э. Усмонов, Ёлқин.

ХУШЧАҚЧАҚ 1 Ҳаётдан мамнун; доимо хурсанд бўлиб юрадиган. *Раис.. қирқ беш-эликлар чамасидаги тўлагина, хушчақчақ киши эди.* Н. Фозилов, Дийдор.

2 *Кувноқ, шод-хуррам. Телефондаги хушчақчақ гап тугагандан кейин, бу ерда ҳалидан бери давом этаётган суҳбат бирдан маъносиз бўлиб туюлди..* А. Мухтор, Бўронларда бордек ҳаловат.

ХУШЧАҚЧАҚЛИК Кувноқлик, хурсандчилик, яхши кайфият. - *Ислол Норович, — деди у хушчақчаллик билан, — ҳамма соҳага бир кўз билан қараладиган бўлди.* Н. Аминов, Тилло табассумлар.

ХУШҚАД [хуш + қад] *кт. айн.* **хушқомат.** *Шийпонда енгил куй янграмоқда, хушқад, хушсурат бир жувон рақс тушмоқда.* О. Ёқубов, Диёнат.

ХУШҚОМАТ [хуш + қомат] 1 Қаддиқомати келишган; хушбичим. *Юпқа оқ кигиздан қалтоқ кийган хушқомат қизни аввал танимабман.* П. Қодиров, Қадрим.

2 *кўчма* Ҳашаматли, савлатли; адил. *Машина ойнасидан баланд, хушқомат иморатлар лип-лип ўтиб турипти.* С. Аҳмад, Меҳрибон. *Темир йўл ёқасидаги йирик япроқли хушқомат тераклар кумуш тангалардек нур сочиб жилваланарди.* О. Ёқубов, Ота изидан.

ХУШҲАВО [хуш + ҳаво] Иқлими, ҳавоси жуда ёқимли; ҳавоси тоза. *Муҳиддинларнинг боғи ҳақиқатан хушҳаво, гўзал жойида экан.* С. Зуннунова, Гўдак ҳиди.

ХУШҲИД [хуш + ҳид] кам қўлл. айн. хушбўй. *Хушҳид гул.*

ХУШҲОЛ [хуш + ҳол] *кт.* Бирор нарсадан мамнун, шод, хурсанд. *Хушҳол қилмоқ.* ■ [Эркин] *Фикрининг аниқ айтилганидан хушҳол бўлиб, Салимжонга мулоийм тикилди.* П. Қодиров, Эркин. - *Ассалому алайкум, Алихон ака, — деди Аҳмад хушҳол бўлишга тиришиб.* Ф. Мусаџонов, Нозик масала.

ХЎБ [ф. خوب — чиройли, яхши; сифатли; мос, яроқли] **1** айн. **яхши 1.** *У савдогарни ўз хузурингизга олиб келиб, ҳисобни ўзингиз қилганингиз хўброқдир..* «Бўтақўз».

2 эск. поэт. (қўпл. шаклда) Чиройли, гўзал киши. *Хўблар била келганда-ку, мендан қиласиз ор, Энди ўзингиз яккаю танҳо, қарамайсиз.* Фурқат. *Гўзаллардан гўзалдир, хўбларнинг хўби, мумтози, Қилур мафтун агар бир кўрса ҳар ким ишваю нози.* Ҳабибий.

3 айн. хўп 1 2. *Фафур ака шеърларимни ўқиган бўлса, хўб мени мақтаса керак, деган хаёл билан уйига бордим.* Шукрулло, Жавоҳирлар сандиғи. - *Жонивор хўб етилибди-да, — деди Мадаминхўжа қовунни коса қилаётиб.* М. Исмоилий, Фаргона т. о.

ХЎЖА [ф. خواجه — ҳурматли, обрў-эътиборли киши; хўжайин, соҳиб; савдогар; мураббий] **1 эск.** Бирор кимсанинг ёки нарсанинг эгаси; хўжайин. *Сўнг [мулозим] ялтоқланиб, хўжасига ўғирилди.* С. Сиёев, Ёруглик. *..Хўжаси унинг [отнинг] ёлларини силаётганда, Лаъли унга ғамза қилиб: -Отингизга намунча хушторсиз? — деди.* Ҳ. Фулом, Машғал. *Мардон Йўлчиевичга қараганда уй хўжаси Саримсоқ ақанинг ёши улугроқ эди.* Ж. Абдуллахонов, Орият.

2 тар. Ўзларини чорёрларнинг авлодлари деб ҳисобловчи мусулмонларнинг фахрий номи. *Хўжалар муайян имтиёзларга эга бўлганлар.* «ЎЗМЭ».

3 этн. Ўрта Осиёда илгари маълум имтиёзга эга бўлган оқсуяклар ва уларнинг авлодлари; *зид.* **фуқаро.** *Абдурасул, мен сизга айтсам, бизнинг Қамишқапа эскидан уруққа ажраб келади: фуқаро ва хўжа.* П. Турсун. Ўқитувчи.

4 Хўжазода эркаклар исмига қўшилади. *Мадаминхўжа тол соясиди ўтирган экан, буларни кўриб, дарров ўрндан турди.* М. Исмоилий, Фаргона т. о.

Хўжа кўрсинга (ёки кўрсин учун) Бировни алдаш, чалғитиш учун; номига; наридан-бери, шунчаки, юзаки. *Хўжа кўрсинга ишлаб турмоқ.* ■ *Баъзилар фақат хўжа кўрсин учун [ишга] чиқади.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

ХЎЖАБЕКА Хўжайин аёл; хўжайиннинг хотини. *Ҳасанали хўжабекасининг ички сирига унча ошна эмас эди.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

ХЎЖАЗОДА [ф. خواجهزاده — хўжанинг фарзанди, авлоди] **1** Хўжайиннинг ўғли (қ. **хўжайин**). *Хўжазодасидади бу ҳолат уни [Ҳасаналини] ҳар турли мулоҳазаларга олиб кета бошлади.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Хўжа (қ. **хўжа 3**) авлодидан келиб чиққан киши. *Келинг, ўзбеклар сараси.. Савдогар хўжазодалар, Сизми ўзбекнинг тўраси?* «Тоҳир ва Зухра».

ХЎЖАЙИН [р. хозайин (хозя+ин) < ф. خواجه — хўжа, эга, соҳиб] Бирор нарсига, мас., ер-сув, мол-мулк, уй-жойга эгалик қилувчи шахс; хусусий мулк эгаси; мулкдор, бой. [Мирзакаримбой:] *Ваъда.. Нодон.* *Хўжайин деган хизматкорларини қизиқтириш учун ваъда қилаверади-да..* Ойбек, Танланган асарлар.

2 Бирор нарсанинг тўла ҳуқуқли эгаси. *Ўзимиз хўжайин ўз еримизга, Эркинмиз, номимиз, ҳуқуқимиз бир.* Р. Бобожон.

3 с.т. Раҳбар ходимга мурожаат шакли. *-Хўжайин, машина тайёр, — деди шофёри.* Газетадан.

4 с.т. Аёл кишининг турмуш ўртоғига мурожаат шакли. *-Хўжайин, овқат тайёр бўлди. Келтирайми? — Мастура ошхонадан туриб сўради эридан.* «Ёшлик».

ХЎЖАЙИНЛИК Хўжайин бўлишлик; хўжайин мақоми. [Адолатхон:] *Ёввойи ўтти йўқотишга кўз ёши керак эмас-ку. -Вой, Адолатхон, бизга нега хўжайинлик қиласиз? [деди қизлар].* И. Раҳим, Чин муҳаббат.

ХЎЖАЛИК 1 1 иқт. Жамият ишлаб чиқариш кучларининг тегишли тараққиёт босқичига мувофиқ келувчи ишлаб чиқариш муносабатлари мажмуи; ижтимоий ишлаб чиқариш усули.

2 Ишлаб чиқаришни ташкил этадиган, уни юзага келтирадиган омиллар; ишлаб чиқариш мажмуи; ишлаб чиқариш. *Мамлакат халқ хўжалиги. Қишлоқ хўжалиги.* ■ *Оқсоқол чойдан яна хўплади-да, ҳар ким ўз*

мол-жонини ҳисобдан ўтказиши лозимлигини, район хўжалик ташкилотларининг бу ишни шошилтираётганини гапирди. П. Турсун, Ўқитувчи.

3 Ишлаб чиқаришнинг бирор соҳаси, тармоғи. *Сув хўжалиги. Ўрмон хўжалиги.* ■ Шундай қилиб, бинокорлик бригадаси колхознинг бошиқа хўжалик тармоқларидаги энг сара ва муҳим бригадалар қаторига кириб олди. А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

4 Бирор кимса, ташкилот ёки халқ ихтиёридаги барча моддий бойлик, мулк-ашё, ер-сув, уй-жой, асбоб-ускуна ва жиҳозлар. *Сал кунда колхоз хўжалиги бир қадар тартибга тушгандай бўлди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

Хўжалик мудир Бирор ташкилот, муас-саса ёки корхона ихтиёридаги мулк-ашёни бошқарувчи киши. *Колхоз хўжалик мудир* бир арава лом келтириб ташлади. И. Раҳим, Чин муҳаббат.

5 Қишлоқ хўжалигидаги ва умуман ўз ер-сувиға, мулкиға, ишлаб чиқариш воситаларига эға бўлган ҳар бир алоҳида ишлаб чиқариш бирлиги, корхона. *Тангриқул ҳожи бақувват хўжалик эди. Фулом ака ел келса йиқиладиган беқувват хўжалик эди.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари. *Кейинги йилларда мен раҳбар бўлган хўжалик неғадир оқсаб қолди.* «Муштум».

6 Алоҳида уй-жойға эға бўлган ҳар бир оила, хонадон. *Ёйишға жойи бўлмаган хўжаликларгина молларини оғилхонаға қамаб боқади.* С. Анорбоев, Оқсой. - *Бугун биз колхозда олтмиш хўжалик бўлсак, эрта-индин тўқсон, юз хўжалик бўламиз, — деди Абдуракул.* П. Турсун, Ўқитувчи.

ХўЖАЛИК II I эск. Бирор кимса ёки нарсаға эғалик, хўжайинлик.

2 Хўжа авлодига мансублик (қ. хўжа 3).

ХўЖАСАВДОГАР [ф. خواجہ سوداگر] Ўрмон тўрғайининг бир тури.

ХўЖАСИЗЛАРЧА рвш. Тежаб-тергамасдан, аямасдан, пала-партиш. *Ерлардан хўжасизларча фойдаланишға хотима бериш пайти келди.* Газетадан.

ХўЖАСИЗЛИК Хўжаликнинг ихтиёридаги моддий бойликни, мулк-ашёни аямасдан, тежаб-тергамасдан иш тутуш; исрофгарчилик, ўзибўларчилик. *Хўжасизлик — эғасизлик хавфли ижтимоий иллатдир.* Газетадан.

ХўЖАҒАТ Мевали бута ўсимлиги ва ўсимликнинг майда, тўқ қизғиш рангда бўладиган меваси; малина. *Мағлумки, хўжағат, қорағат, саримсоқ, зирк сингари ботаник атамалар ўзбек тилида қадимдан ишлатилиб келади.* «ЎТА».

ХўМРАЙМОҚ Қовоғини солиб тикилмоқ, ёмон кўз билан қарамоқ. - *Гавҳар менға хўмрайиб қаради-ю, терс ўғирилди.* С. Сиёев, Ёруғлик.

ХўП I [ф. خوب — яхши, майли] **1** тасдиқ юкл. Бирор ишға розилик маъносини ифодалайди; майли, майлиға. [Отабек:] *Раҳмат, ота, бўлмаса, бизға чой қайнатиб беринг-чи!* [Ҳасанали:] *Хўп, бегим.* А. Қодирий, Ўтган кунлар. *Хўп, розиман бу даргоҳдан кетмоққа..* Ҳ. Олимжон.

Хўп бўлади Жуда соз, маъкул. - *Хўп бўлади, — дедим-у ўрнимдан турдим.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ. **Хўп демоқ** Унамоқ, кўнмоқ, рози бўлмоқ. [Ҳайитжон Тўлахонга:] *Сенға нима бўлди, қизим! Боя хўп деганингда, шунчалик беюзчиликлар бўлмас эди.* Ҳамза, Паранжи сирлари.

2 рвш. Ниҳоят даражада; роса; жуда. *Болалар хўп ўйнашди. Хўп яхши иш бўлди-да.* ■ - *Невараларингизға қараб хўп қувонасизда, ойи, — деди Комилжон кулиб.* С. Зуннунова, Ҳикоялар.

3 Диққат, эътибор билан, яхшилаб; жуда яхши. [Жоной:] *Ундай бўлса, менға бир оз муҳлат бер. Мен Мадамнинг гапларига хўп қулоқ солиб, мақсадини билай.* П. Турсун, Ўқитувчи. *Сўзни танлаб сўзлаганлар — хўп билур сўз қадрини.* С. Абдулла.

Хўп бўпти кест. Ажаб бўлибди, жазосини тортсин.

ХўП II айн. **хўптир.** *Хўп ҳайда-ё, хўп ҳайда.* «Кўшиқлар». - *Хўпға қўшилган хўкиздан фарқимиз йўқ эмиш, — деди ғазабини базўр жиловланган ҳолда.* Н. Норқобилов, Бекатдаги оқ уйча.

ХўППА: **хўппа семиз** с. т. Ниҳоятда семиз, дум-думалоқ. *Шундай нозик, мўрчамиён нарсани уша хўппа семиз давангирға бера-сизми?* Ш. Саъдулла, Икки билагузук. *Мўғуллар бало-қазодек қўрғончаға бостириб киргач, кампир, боши тепасида турган сочлари ўсиқ, хўппа семиз башараларни кўрди.* М. Осим, Ўтрор.

ХўПТИР Ғалла янчиш учун от, хўкиз каби ишчи ҳайвонлар қўшиб юргизилади-

ган, шох-шаббадан ясалган, устига одатда огир юк бостириб қўйиладиган моласимон маҳаллий қурол. *Хўптир ҳайдамоқ.*

ХЎП-ХЎП *тасдиқ юкл.* Тасдиқни таъкидлайди, кучайтиради. *Хўп-хўп, шошманг. ■ Мирҳомидхўжа таъзим қилди: -Хўп-хўп, жоним билан.* А. Қаҳҳор, Кўшчинор чироқлари.

ХЎР [ф. خوار – пасткаш, жирканч, разил; эътибори йўқ, ҳақир] *айн. хор* I. *Хўр бўлмоқ. Хўр қилмоқ*

ХЎРА [ф. خوره – бирор нарсага ўта берилган] Овқатни танламай кўп ейдиган, серовқат. *-Хотининг хўра бўлса – урди худо, молинг хўра бўлса – берди худо, деб шуни айтар экан-да! – луқма ташлади Шерали.* М. Муҳамедов, Қаҳрамон изидан. *-Оббо, мени сиз ҳам хўра деб атайсиз. Аслида ўлгудек чимхўрман! – деди Гўппонбой.* Ш. Холмирзаев, Қил кўприк.

ХЎРАК [ф. خوراک – овқат, озиқ, емиш; иштаҳа] I *Ейиш мумкин бўлган нарса; емиш, овқат. Ақлли одам қиш ғамини ёз ер, Кеча бўлса, хўрагини оз ер.* Мақол. ■ *Дастурхонда турфа ноз-неъматлар – хўраклар: палов, нишолда, ҳолва..* Т. Мурод, Юлдузлар мангу ёнади. *Яқинларда табибларга кўрсатган эдим, қонингиз оз, қимиз ичинг, хўрак олдидан майиз истеъмол қилинг, деб кенгаш бердилар.* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

Хўрак қилмоқ Овқат емоқ, овқатланмоқ. *-Хўрак қилдингизми? – деди [Кумуш Отабекка].* А. Қодирий, Ўтган кунлар.

2 Мол, ҳайвон, парранда овқати (ем, дон ва ш.к.). *Кўйга хўрак бермоқ. ■ -Нега хўракка териб ташлаган бездек бўзрайиб турибсан? – деди Мавлон.* Б. Раҳмонов, Мардлар қиссаси.

3 с.т. Хўра.

ХЎРАКИ [ф. خوراکی – ейимли, емишли; озиқ-овқат] Ҳосили истеъмол қилинадиган, ейиладиган; истеъмол учун махсус экиладиган. *Экиладиган хўраки навларнинг узуми ширин ва мазали.* Р. Мусамуҳамедов, Мўл узум ҳосили етиштиришдаги тажрибаларим.

ХЎРАКХОНА [хўрак + хона] с.т. Овқатланадиган жой; ошхона. *Шу серҳашам меҳмонхонанинг биринчи қаватида ундан ҳам ҳашаматлироқ хўракхона бор.* Газетадан.

ХЎРАМ-НОХЎРАМ [ф. خورم ناخورم – ейман-емайман] *рвш. шв.* Истар-истамас;

зўраки, аранг. *Ноилож, хўрам-нохўрам судралиб, бориб-келиб ўқимоқдаман.* Ф. Фулом, Тирилган мурда.

ХЎРАНДА [ф. خورنده – (овқат) еювчи] Овқат сотиб олувчи киши; овқатланувчи. *Аммо танноз официантқалар.. мунча хира хўранда экан, деётгандек туюлаверди йигитнинг назарида.* Д. Нурий, Осмон устуни.

ХЎРДА I [ф. خورده – ейилган, ичилган], **хўрда ош** Гуручли суюқ овқат; мастава. *Ниҳоят, тушга яқин ойиси қилиб берган аччиқ хўрдани ичиб, бир оз ўзига келди..* П. Қодиров, Уч илдиш. *Шоқосим қаердадир пишириб берган серқатиқ хўрда ошдан у [Гулнор] ярим коса ичди.* Ойбек, Танланган асарлар.

Бировнинг хўрда-бурдасида бўлмоқ дағл. Кимса қарамоғида бўлмоқ. **Ҳам хўрдани, ҳам бурдани урмоқ** Икки тарафлама манфаатдор бўлмоқ.

ХЎРДА II [ф. خورده – ушоқ, парча; бўлак, майда] Ғадир-будур жойлари ейилиб, силлиқланган; текис. *Хўрда бўлмоқ. Араванинг ўқи ҳали хўрда бўлмапти.*

ХЎРИЛАМОҚ *айн. хурилламоқ.*

ХЎРИЛЛАТМОҚ I **Хўрилламоқ** фл. орт. н. *Чилимни хўриллатмоқ.*

2 «Хўр-хўр» овоз, шовқин чиқарган ҳолда. [Ҳожикудуқ:] *Каравотга чиқдим-у, ёнбошлаб олиб, аччиққина кўкчойни хўриллатиб ича бошладим.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ.

ХЎРЛАМОҚ Бировнинг иззат-нафсини таҳқирламоқ, поймол қилмоқ. *Боқмасанг, молинг кетар; Хўрласанг, хотининг кетар.* Мақол. ■ *Шу ўтиришда Муаззамнинг мени хўрлаганлари кўзимга кўринаверди.* С. Аҳмад, Сайланма. *Раҳмат, азизларим, бировнинг боласини мунчалик хўрлаш яхши эмас.* А. Қодирий Ўтган кунлар. *Одамлар [Зиёдулланинг] сағирлигини билиб хўрляпти, дейман ўзимга ўзим.* Т. Мурод, От кишнаган оқшом.

ХЎРЛИК Иззат-нафси поймол бўлиш, таҳқирланиш. *Кет десанг, Қашқар кетай, йўлларда ёлғизлик ёмон, Ёлғизликдан ким ўлибди, ҳаммадан хўрлик ёмон.* «Кўшиқлар». *Киши очликка чидаса ҳам, хўрликка чидолмайди.* Мирмуҳсин, Чодрали аёл.

Хўрлиги келмоқ Камситилганликдан руҳан қаттиқ эзилмоқ, ўта ўқсинмоқ. *-Қасам ичаман, – дедим негадир хўрлигим келиб.* Х. Тўхтабоев, Ширин қовунлар мамлақати.

ХЎРОЗ [ф. خوروس – хўроз] I **Хонаки товуқларнинг** ва баъзи товуқсимонларнинг

эркаги. *Бабақ хўроз. Урушқоқ хўроз.* ■ *Кўноқдаги хўроз чўзиб-чўзиб қичқирди.* Ў. Ҳошимов, Қалбингга қулоқ сол.

2 кўчма с. т. Танти; мард. *Хўроз йигит.* ■ *Тантибойваччаникига борамиз эртага.. Жуда хўроз одам. Кўрсангиз, ўзингиз ҳам ҳайрон қоласиз.* Ойбек, Танланган асарлар. -*Гановой жуда бопта иш қипти, бунақа ишни йигитнинг хўрози қилади, — деди Бургут.* С. Аҳмад, Чўл бургути.

Хўроз гап ёки гапнинг хўрози с. т. Гапнинг асоси, хулласи. [*Юсуфжон:*] *Ҳамзахон, нуқул ҳақиқатни дангал ёзибсиз.. Бойлардан қўрқмай, хўроз гап қилибсиз.* К. Яшин, Ҳамза. **Хўроз қичқирмасдан** Ниҳоятда барвақт, эрта тонгда. *Врач қабулига биринчи бўлиб ёзилай, деб хўроз қичқирмасдан келгандим.* «Муштум». *Келин хўроз қичқирмасдан туриб, нонга хамир қорди.* Газетадан.

ХЎРОЗБОЗ [ф. *خروسباز* — хўроз ўйновчи] *Хўроз уриштиришни яхши кўрадиган одам. Чунончи, машхур Алимжонбойнинг ўғли Тўраҳон бойвачча кўчқорбоз, хўрозбоз ва хотинбоз эди.* М. Муҳаммаджонов, Турмуш уринишлари.

ХЎРОЗЛАНМОҚ *Хўроз сингари хужумга ташланмоқ, хезланмоқ. Нусратбек хўрозланиб ўрнидан турди, қорнини ичига тортиб, курагини кериб, намойишкорона чиқиб кетди.* С. Нуров, Нарвон.

ХЎРОЗҚАНД [хўроз + қанд] *Болалар учун хўроз шаклида тайёрланадиган ширинлик, қанд. Ўғилча билан қизчаси, дадам хўрозқанд олиб келадилар, деб кўз тутиб ўтирибдими?* Ш. Тошматов, Тонглаги кўланка.

ХЎРСИНИҚ *Бирор ғам, ташвиш ва ш.к. туфайли чиқариладиган оғир нафас; уфурриш; хўрлиги келиб, кескин нафас олиш. [Оқиланинг] Кейин яна юрагидан чуқур хўрсиниқ келиб, томоғига пичоқдай қадалиб ўтиб кетди.* Ю. Шомансур, Қора марварид.

ХЎРСИНМОҚ *Бирор ғам, ташвиш ва ш.к. туфайли оғир нафас чиқармоқ; уфурмоқ. Чуқур хўрсинмоқ.* ■ *Гулсум она кўрагида мавж урган тугённи ичига ютиб, се-*

кин хўрсинди. О. Ёқубов, Эр бошига иш тушса. *Навойи яширин, ичдан хўрсинди.* Ойбек, Навойи.

ХЎР-ХЎР тақл. с.: *хўр-хўр ичмоқ* Шовқин чиқариб, қаттиқ хўпламоқ, хўриллатиб ичмоқ. *Қодир дераза олдида тик турганча, шиша банкадан хўр-хўр қатиқ ичарди.* Э. Усмонов, Ёлқин.

ХЎТИК Эшакнинг боласи; ёш эшак. *Ким, кучук бирлан хўтикка қанча қилсанг тарбият, Ит бўлур, эшак бўлур, бўлашлар асло одами!* Уйғун ва И. Султон, Алишер Навойи.

ХЎШ I [ф. *خوش*] *юкл. 1 Сўроқ гап олдида келиб, «айтинг-чи», «жавоб беринг-чи», «тушунтириб беринг-чи» каби маъноларни ифодалайди. [Ҳомид:] Хўш, Содиқ полвон, ишлар қанақа, Тошкентда нима гаплар бор? А. Қодирий, Ўтган кунлар.*

2 Қисташ маъносини ифодалайди. *Ҳеч ким бошламади. -Хўш, гапиринглар, — деди Бўтабой.* А. Қаҳҳор, Қўшчинор чироқлари.

3 Нутқ жараёнида топилмай қолган сўз ўрнида ёки пауза ўрнида қўлланади. *Хўш, бир нима демоқчи эдим.* ■ *Хўш десангиз, Бағдод шаҳрида Абутанбал деган бир ялқов йигит ўз онаси билан яшар экан.* Ф. Фулом, Тирилган мурда.

ХЎШ II [ф. *خوش*] *айн. хайр II.* «*Хайр, худонинг паноҳига, Анвар!»* — «*Хўш, Султнали ака!»* — *иккиси ажралишдилар.* А. Қодирий, Мехробдан чаён.

ХЎШ III *унд с.* Молни ҳайдаш ёки қайтариш учун айтилади. [*Болалар*] *Хўш, хўш, жонивор, деб унинг [буқачанинг] орқасини силаб кўйишади.* Э. Раимов, Ажаб қишлоқ.

ХЎШЛАШМОҚ *айн. хайрлашмоқ.* *Намозгардан кейин Содиқ ўрнидан туриб, хўшлашиб чиқиб кетди.* Ойбек, Болалик. -*Шошма, каззоб!* — *деди Аваз. — Мен болалар билан хўшлашиб чиқай.* С. Сиёев, Аваз.

ХЎҚАЧА *Кичик кўза; кўзача. [Ойим-тилла] Хўқачадаги зигир ёғидан қозонга озгина солиб, пиёздоғ қилди.* Ҳ. Нуъмон ва А. Шораҳмедов, Ота. *Чўпон хўқачага сув тўлдирди.* Н. Ёқубов, Жон.